

2008. X. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

---

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., "F" épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Papp Sándorné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., "F" épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: pappjutka@ludens.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Yellowstone-Nyomda Kft.
Budapest

Tartalom

A fordítás lexikai kérdései

Heltai Pál

Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban 5

Csernoch Mária

Újonnan bevezetett szóalakok és lemmák Dan Brown: The Da Vinci Code című művében és fordításaiban 18

Harsányi Ildikó

Metaforarendszerek fordítása – sajtószövegek elemzése kognitív megközelítésből 42

Szabó Helga

A szótári ekvivalencia és a fordítási ekvivalencia viszonya 61

Gercsák Gábor

Magyar és angol országnevek a fordításban 71

A fordítóképzés műhelyei

Mohácsi-Gorove Anna

Hatékonyág és projektszemlélet: új szelek a fordítóképzésben 79

Interjú

Szele Bálint interjúja Imreh Andrással

Megtalálja-e egymást darab és fordító 88

Konferencia-beszámoló

Kovács Marietta

Fordítástudomány' 2008 – Tudományos konferencia és FTT öregdiák találkozó. V. Fordítástudományi PhD Konferencia. Budapest, 2008. március 27–28. 102

Lőrincz Julianna

Az orosz irodalom fordítóinak nemzetközi fóruma Moszkva, 2007. december 4–6. 105

Recenziók

Balogh Péter

Bárdosi Vilmos – Szabó Dávid: Francia-magyar kéziszótár 107

Szép Bea

Fóris Ágota és Pusztay János (szerk.): Utak a terminológiához 113

Fischer Márta

Muráth Judit: Szakfordítás és segédeszközök. Válogatott tanulmányok a szakfordítás, a kontrasztív lexikológia, a lexikográfia és a terminológia témaköréből 119

Háhn Judit

Muráth, Judit – Oláh-Hubai, Ágnes: Interdisziplinäre Aspekte des Übersetzens und Dolmetschens. Interdisciplinary Aspects of Translation and Interpreting 123

Karl Nikoletta

Rudolf Pölzer: Kein Land des Übersetzens? Studie zum österreichischen Übersetzungsmarkt 2000–2004 . . . . . 127**Szemle**

Somodi Júlia

Cseresnyési László: Nyelvek és stratégiák. Avagy a nyelv antropológiája 131

Ruzsbatzky Zsuzsa

*Towards a European Masters in Translation
Brüsszel, 2008. március 14.* . . . . . 134**Rövidített hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY****szerzői számára** . . . . . 126**A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok** . . . 139

Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban¹

Heltai Pál

1. Bevezetés: fordítás és szakfordítás

Nem kell különösebben sok fordítói tapasztalat ahhoz, hogy rájövjünk, milyen jelentős különbségek vannak irodalmi és szakfordítás között. (Ebben a tanulmányban a **műfordítás** terminus helyett az **irodalmi fordítás** terminust használom.) Mindenki tudja (vagy tudni véli), hogy a szakfordítás rutinszerű, mesterembereknek való munka, míg az irodalmi fordítás kreatív tevékenység, és a költészetet igazából csak igazi költők fordíthatják (ha egyáltalán).

Nem csoda, hogy a fordításról való tudományos igényű gondolkodás a kezdetektől fogva az irodalmi fordításra irányult, és a szakfordítást nem is tekintette fordításnak. Schleiermacher a 19. század elején a gyakorlati célú fordítást (amit ma szakszövegfordításnak mondunk) „puszta tolmácsolásnak” tekintette, nem igazi fordításnak. A tulajdonképpeni fordításon belül is elkülönítette a parafrázist (ez a tudományos szövegek mechanikus fordítását jelenti), illetve az imitációt, az irodalmi szövegek fordítását. Ez utóbbit tekintette igazából fordításnak (Snell-Hornby 2006: 6-10).

Ha végigtekintünk a fordítástudomány 20. századi történetén, ugyanez a kép tárul elénk. A 20. századi fordítástudomány legismertebb, legjelentősebb alakjai az irodalmi fordítás alapján alkották meg elméleteiket. Nida bibliafordításból indult ki; Even-Zohar poliszisztéma-elmélete, Toury leíró fordítástudománya, a manipulációs iskola és a funkcionalista fordításelméletek többsége szintén az irodalmi fordítást tekinti alapnak. Ezek az elméletek a szakfordítással nem foglalkoztak: hallgatólagosan úgy tekintették, hogy az irodalmi fordításra kidolgozott elméletek **mindenfajta** fordításra vonatkoznak.

A 20. század vége felé megjelent fordításelméletek már figyelembe vették a szakfordítást is, de az irodalomcentrikusság megmaradt. Gutt (1991) relevanciaelméleti megközelítése visszatér a schleiermacheri hagyományhoz: az ún. szolgáltató fordításokat kizárja a tulajdonképpeni fordítás fogalmából. Ez utóbbi fő ismérve nála az, hogy a fordítás interpretív nyelvhasználat, tehát lényegi eleme, hogy egy létező szöveget interpretál, és ezt az olvasó is tudja. A „szolgáltató” fordítás többnyire rejtett fordítás: az eredeti szöveg és az eredeti szerző nem igazából érdekli a célnyelvi olvasót, esetleg nem is tudja, hogy fordítást

---

¹ A tanulmány a „Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában” c. konferencián (Pécs, 2007. november 23-24.) elhangzott előadás írásos változata. A kutatást az OTKA (T 046363) támogatta.

olvas. Ez tehát nem interpretív, hanem leíró nyelvhasználat, és így tulajdonképpen nem fordítás. Gutt nem határozza meg pontosan, mit ért szolgáltató fordításokon, de példáiból (idegenforgalmi prospektus, gépkönyv) arra következtethetünk, hogy ez a fogalom nagyjából a szakfordítással azonos.

2. A fordítás mint prototípus-fogalom

A fordítás kommunikáció, tehát az egynyelvű kommunikáció általános szabályai a fordításra is vonatkoznak. Ha tehát az egynyelvű kommunikáció különböző típusai – különbségeik ellenére végső soron mind beletartoznak a kommunikáció fogalmába, akkor ugyanez érvényes kell legyen a fordítás különböző típusaira is.

Kétségtelen, hogy irodalmi fordítás és szakfordítás között jelentős különbségek vannak. A magam részéről azonban inkább azokkal értek egyet, akik szerint a fordítás prototípus-fogalom (Snell-Hornby 1988/1995). Ezen belül a versfordítás és a gépkönyv fordítása a prototípustól eltérő két szélsőséges fordítási típusként fogható fel.

2.1 Poétikai és tudományos kommunikáció

Marcus (1977) a „poétikai kommunikációt” (PK) és a „tudományos kommunikációt” (TK) tartja a kommunikáció két legszélsőségesebb típusának, és 52 oppozíciót állít fel közöttük, megjegyezve, hogy a kettő között nagyon sok átmenet lehetséges. Némi megszorítással azt mondhatjuk, hogy ezek az oppozíciók általában jellemzik az irodalmi kommunikációt (bár a prózát jóval kisebb mértékben, mint a költészetet) és a szakmai kommunikációt is (bár ezen belül is vannak komoly eltérések). A felállított oppozíciók így (áttételesen) az irodalmi fordítás és a szakfordítás különbségeit is jellemzik. Az 1. táblázatban bemutatom Marcus oppozíciói közül a számomra leglényegesebbnek tűnőket.

1. táblázat

A tudományos és a költői kommunikáció néhány oppozíciója (Marcus 1977: 148–149)

	<i>Tudományos kommunikáció</i>	<i>Poétikai kommunikáció</i>
(1)	Racionális	Emocionális
(2)	Kifejthető	Szavakkal nem interpretálható
(3)	Világosság	Megigézés
(11)	A nyelv rutinszerű használata (az összes nyelvi eszköznek konvencionális jellege van)	A nyelv kreatív használata (nyelvi újítások tendenciája)
(12)	Áttetszőség (a nyelv csupán ablak, amelyen keresztül nézzük a tudományos jelentéseket)	Homályosság (az ablak fekete, tekintetünket megtorpanjtja, ő maga válik céllá)

	<i>Tudományos kommunikáció</i>	<i>Poétikai kommunikáció</i>
(15)	A nyelv elenyészése (a nyelv elfelejtődik szemantikai tartalmának felfogása után)	A nyelv állhatatossága (a nyelv nem választható el szemantikai tartalmától)
(16)	Fordítható	Nem fordítható
(20)	Rövid kontextusok elegendők a szemantikai meghatározáshoz (tendencia kontextustól való kötetlenségre)	A poétikai szemantika terjedelmes kontextusokat igényel (a kontextus iránti érzékenység tendenciája)
(21)	A fogalmi (definiált) jelentésekre való törekvés túlsúlya	A nem fogalmi (kontextuális) jelentések túlsúlya
(23)	Végtelen szinonímia (minden x sornak végtelenül sok azonos jelentésű sor felel meg)	A szinonímia hiánya (két sornak nem lehet azonos jelentése)
(26)	A jelentések összességének megszámlolhatósága	A jelentések összességének meg nem számlolhatósága
(31)	Denotáció (a szótári jelentések használatának tendenciája)	Konnotáció (a kifejezések alapjelentésüktől eltérő jelentésekben való használatának tendenciája)
(46)	Az előreláthatóság magas foka	Az előreláthatóság alacsony foka

A fenti különbségeket arra az alapvető különbségre vezethetjük vissza, hogy a TK-ban a tartalom a lényeges, míg a forma másodlagos, illetve nem fontos, míg a PK-ban a nyelvi forma lényeges, a tartalomtól nem választható el (1, 12, 15, 21). Ehhez a relevancia-elmélet alapján hozzátehetjük, hogy a poétikai (és általában az irodalmi) kommunikációban nagyobb a következtetési kommunikáció jelentősége, míg a tudományos (és általában a szakmai) kommunikációban jóval nagyobb a kódolt kommunikáció szerepe. Ez utóbbi igyekszik minden jelentést kódolni, és az esetleg nem kódolt jelentések pótlólagosan kifejezhetők. A kódolást a terminusok sűrítik: egyes terminusok nagy mennyiségű információt kódolnak, és ez az információ szükség esetén explicitálható. Az irodalmi kommunikációban a kódolt információ nem annyira fontos, sőt néha egyáltalán nem fontos – akár más információval is felcserélhető, ha azzal ugyanazt vagy legalábbis hasonló hatást lehet elérni.

2.2 Irodalmi fordítás és szakfordítás

Mivel a fordítás kommunikáció, a fentiekből következik, hogy a szakfordítás legfőbb követelménye a tartalom visszaadásával kapcsolatos: a szakfordítás ezért ideális esetben világos, egyértelmű és explicit, azaz a kifejezendő tartalmat explicit jelekkel kódolja. Az irodalmi szövegek fordításában ezek a követelmények másodlagosak: a fordítás már csak azért sem mindig világos, egyértelmű és explicit, mert az eredeti szöveg sem az – épp ellenkezőleg.

A fentiekből következik, hogy a szakmai kommunikáció és a szakfordítás nem csupán eleve explicit, kódolt kommunikáció, hanem szükség esetén még explicitebbé tehető (2), és nincs akadálya a szinonimák használatának (23), hiszen ugyanazt a tartalmat többféleképpen is kifejezhetjük: az explicitáció vagy a szinonima használata nem változtatja meg a szöveg jelentését. A szakfordításra (akárcsak a TK-ra) a nyelv rutinszerű használata jellemző, mert ezzel biztosíthatjuk a legegységesebb, és ugyanakkor legkönnyebben feldolgozható formát (11, 46). Ezzel szemben az irodalmi fordításban (akárcsak a PK-ban) az explicitációt és a szinonimák használatát korlátozza az a tény, hogy a forma megváltozása a tartalom (az implicit jelentések) változásával jár együtt. Az irodalmi kommunikáció és így az irodalmi fordítás sem elégedhet meg a nyelv rutinszerű használatával.

Mivel a szakfordítás esetében a tartalom a leglényegesebb szempont, a fordítás akkor is elérheti célját, ha a nyelvi forma tökéletlen, például nem azok a rutinszerű nyelvi elemek szerepelnek benne, amelyek a legkönnyebb megértést biztosítanák. A szakszövegfordítás tehát kevésbé érzékeny a nyelvi megfogalmazás tekintetében. A versfordítás általában újszerű, kreatív nyelvhasználatot igényel, és a nyelvi megfogalmazás hiányosságai vagy sikertelensége az egész fordítás sikertelenségét jelentheti. A dráma- és a prózafordítás szintén érzékeny a nyelvi megformálásra, de nem olyan mértékben, mint a versfordítás.

A fenti különbségekből következik, hogy a fordítás egysége eltérhet a szakfordításban és az irodalmi fordításban. Marcus szerint a TK-hoz rövid kontextus is elég (20): egy tudományos cikk kontextusát a tudományág és a téma általában biztosítja. Egy-egy szövegrészlet értelmezése kevésbé függ a „szövegegésztől”, és éppen ezért lehetséges egy szakszöveget több részre osztva több fordítóval fordíttatni, majd „egybefésülni”. Irodalmi fordítás esetén – különösen versfordításnál – ez aligha célravezető eljárás: az egyes részek fordításánál erősen figyelemmel kell lenni az egész szövegre, tehát „szövegszinten” kell fordítani.

Természetesen minden fordítás során (a versfordítást is beleértve) apró egységekre tagoljuk a szöveget – mondatokra, tagmondatokra, szintagmákra – és ezeket fordítjuk. A szakfordítás egységei általában kisebbek lehetnek, mint az irodalmi fordításé. Az utóbbi esetében gyakorlatilag minden egység fordításánál mérlegelni kell, hogyan illeszkedik az adott szövegrész fordítása a teljes szöveg fordításához. Az irodalmi szöveg értelmezésében és fordításában tehát általában a „felülről lefelé” történő feldolgozás érvényesül: először tisztázzuk, ki írta a szöveget, kinek, és milyen célból, milyen stílusban, stb., majd ennek megfelelően választjuk ki a nyelvi elemeket. A szakfordításban elképzelhető az „alulról felfelé” történő értelmezés, illetve fordítás is, azaz előfordulhat, hogy a forrásnyelvi szöveg nyelvi elemei alapján választjuk ki a célnyelvi megfelelőt, és csak utána ellenőrizzük, hogy a szószinten kiválasztott megfelelő jól illeszkedik-e a szöveg egészéhez.

2.3 Ekvivalencia és fordíthatóság

A szakmai szövegek expliciten kódolnak egy olyan üzenetet, amelyben az információközlés pontossága az elsődleges cél, és a nyelvi kifejezésekhez kötődő

(szándékolt) asszociációk, célzások, ironikus vagy metaforikus kifejezések csak véletlenszerűen fordulnak elő: a kommunikációnak nem célja, hogy a jelentések egy részét arra bízva, hogy az olvasó mit következtet ki a nyelvi jelekből. A tudományos (szakmai) kommunikációban használt lexika általában egyértelműbb (a monoszémia felé tendáló), mint a hétköznapi nyelvben használt lexika. Az egyértelműség különösen a terminusoknál érvényesül. A nyelvi forma másodlagos (el is felejtődik a tartalom felfogása után). A szakszövegfordítás tehát arra törekszik, hogy explicit jelentéseket explicit módon adjon vissza. Ezért szakszövegfordításban reálisabb ekvivalenciáról beszélni, mint irodalmi fordításban. A célnyelvi szöveg ekvivalens lehet a forrásnyelvi és a célnyelvi közönség számára azért is, mert a két olvasó kognitív környezete a szöveg értelmezése szempontjából (a szakmai tartalom szempontjából) gyakorlatilag azonos.

Az irodalmi fordításban ezzel szemben a fordított szöveg által kifejezett jelentések jelentős része a nyelvi kifejezésekhez kötődik: fontos szerepe van a következtetési kommunikációnak, a különböző, ki nem fejtett asszociatív jelentéseknek, célzásoknak, ironikus vagy metaforikus kifejezéseknek. Mivel a célnyelvi közönség kognitív környezete más, az irodalmi mű fordítása nem lehet ekvivalens az eredetivel, csak optimálisan hasonló (Gutt 1991).

A szakszövegek a tudományos kommunikáció típusát képviselik, illetve ahhoz állnak közel, tehát (Marcus 16. opozíciója alapján) fordíthatók, sőt jól fordíthatók, míg az irodalmi szövegek (a PK-hoz hasonlóan) nem, vagy csak nehezen. A tudományos (illetve szakmai) kommunikációban ugyanaz a tartalom többféleképpen is kifejezhető. A tudományos szövegnek több szinonim formája lehetséges, és az egyik szinonim forma a fordítás.

Az irodalmi szöveg fordíthatósága jóval viszonylagosabb, bár természetesen függ a műfajtól: a regényirodalom, amelyben a forma és az inferenciális kommunikáció mellett a tartalomnak, a referenciális jelentéseknek és a kódolt kommunikációnak is szerepe van, sikeresebben fordítható, mint a költészet. A költői nyelvben használt lexika (és sokszor a nyelvtan is) a hétköznapi nyelvben használt nyelvi elemekhez képest kevésbé egyértelmű, ráadásul a többértelműség a közlés lényegi eleme. A fordítónak itt tehát jóval összetettebb feladata van: meg kell értenie a forrásnyelvi szöveg lehetséges jelentéseit, majd olyan kifejezést kell találnia, amely megőrzi ezeket a lehetséges jelentéseket (amelyek közül sok nem explicit referenciális jelentés). A nyelvi különbségek és a versfordítás egyéb kötöttségei miatt ez sokszor nehézségbe ütközik.

2.4 Szó szerinti fordítás

A 2.2 rész utolsó szakasza (a fordítás egységének kérdése) átvezet bennünket a szó szerinti fordítás kérdéséhez. Egyrészt tapasztalatból tudjuk, hogy a szakszövegek esetében gyakran a szó szerinti fordítás is használható eredményt ad: előfordul, hogy a szakterülethez nem értő amatőr fordító szó szerint fordít szakszöveget a szakember számára, és ezt a primitív fordítást a szakember megérti. Másrészt a legújabb kutatások szerint (Tirkkonen-Condit 2005, Englund Dimitrova 2005, Mossop és mások 2005, Englund Dimitrova 2007, Tirkkonen-Condit és mások megjelenés alatt) a fordítás egyik alapvető stra-

tégiája a szó szerinti fordítás: a fordítók először mindig a szó szerinti fordítást próbálják alkalmazni, mivel ez igényli a legkevesebb erőfeszítést. A következő lépésben azután a monitor értékeli a szó szerinti fordítást, és ha szükséges, javítja. A szó szerinti fordítás lehetősége függ az adott nyelvpártól, a szövegtípustól, a fordítói normáktól, a feladat típusától, a rendelkezésre álló időtől és a fordító kompetenciájától.

Feltételezhetjük, hogy a szó szerinti fordítás lehetősége a szakszövegfordításban nagyobb, mint az irodalmi fordításban (mint említettük, a fordítás egysége kisebb lehet, és néha teljes mondatok/szakaszok szó szerinti fordítása is elfogadható lehet), míg az irodalmi fordításban a monitor többször jelez, hogy a szó szerinti fordítás nem megfelelő.

3. A jelen dolgozat célkitűzése

A irodalmi fordítás és a szakfordítás különbségeinek fent leírt, részben megfigyelésből, részben logikai levezetésből származó jellemzését a jelen dolgozat a kétféle szövegtípusban alkalmazott fordítói (átváltási) műveletek empirikus vizsgálatával kívánja kiegészíteni. A vizsgálat abból a feltételezésből indul ki, hogy a szakszövegfordítás és az irodalmi fordítás az elvégzett átváltási műveletek alapján is jellemezhető, és az eredmények közelebb visznek az irodalmi és a szakfordítás közötti különbségek és hasonlóságok tisztázásához. Konkrétan a következő kérdésekre keresek választ:

- Milyen arányokban fordulnak elő az egyes lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban?
- Milyen arányban lehetséges a szó szerinti fordítást alkalmazni irodalmi és szakfordításban?
- Alátámasztják-e az átváltási műveletek különbségei azt a feltételezést, hogy a szakfordítás egészen más, mint az irodalmi fordítás, illetve tulajdonképpen nem is fordítás?

Előre kell bocsátanom, hogy a vizsgálat eredményei, mivel szükségszerűen korlátozott a minta, nyilvánvalóan nem dönthetik el az utóbbi kérdést, legfeljebb valószínűsíthetik a pozitív vagy negatív választ.

3.1 Az átváltási műveletek

A fordítás nyelvészeti elmélete jelentős figyelmet fordított a fordítás során végzett rendszeres megfeleltetésekre, az átváltási műveletekre. Manapság, a fordítástudomány „pragmatikai” és „kulturális” fordulata után a **fordítás folyamatának tanulmányozása** került előtérbe, és az eredeti és fordított szöveg összehasonlítása alapján történő vizsgálódás, a nyelvi okokra visszavezethető rendszerszerű megfelelések keresése háttérbe szorult. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy az átváltási műveletek tanulmányozása továbbra is fontos módszere a fordítás kutatásának: egyrészt a fordított szövegek jellemzőit a szövegek

vizsgálatával állapíthatjuk meg (erre irányul a korpuszalapú fordításkutatás), másrészt a fordított szövegekből, a műveletek eredményéből, visszakövetkeztethetünk a műveletekre mint folyamatokra is.

3.2 A jelen dolgozatban végzett vizsgálat

A hazai fordítástudományi kutatások az átváltási műveletek osztályozásában Klaudy (1994) osztályozását veszik alapul, amely az átváltási műveletek egyik legrészletesebb, legkidolgozottabb jellemzése. Ez a vizsgálat szintén Klaudy kategóriáit alkalmazza.

Az átváltási műveletekkel foglalkozó kutatások leggyakrabban az egyes műveletekre keresnek példákat, főleg irodalmi szövegekben, tehát **szemléltetik az egyes műveleteket**. A jelen kutatás ettől a gyakorlattól eltérően tehát összehasonlító jellegű, azt vizsgálja, hogy egy teljes szöveget vagy szövegrészletet tekintve milyen arányban fordulnak elő a különböző átváltási műveletek irodalmi és szakszövegfordításokban.

3.3 A vizsgálat anyagai

A korpuszalapú fordításkutatások nagy mennyiségű szövegen végeznek vizsgálatokat, és így egyes fordítási jelenségekkel kapcsolatban reprezentatív eredményeket adnak. Jelenleg azonban nem áll rendelkezésünkre angol-magyar párhuzamos korpusz (bár készül egy párhuzamos angol-magyar szaknyelvi korpusz: ld. Heltai 2007), másrészt a fordítási műveletek automatikus, géppel történő vizsgálata, úgy tűnik, egyelőre megoldhatatlan (a műveletek egyes altípusait kivéve). Ezért a kutatásban előirányzott vizsgálatot kézi módszerekkel kellett végezni. Ez időigényes, és szükségszerűen behatárolja a feldolgozható szöveg mennyiségét és a műfajok számát, tehát nem reprezentatív, még megszorításokkal sem ad általánosítható eredményt.

A fentieket figyelembe véve a jelen tanulmányban a mintavétel módszerét alkalmaztam. Ennek során kiválasztottam 5 különböző szakterületre eső angol szöveget és magyar fordításukat a készülő SZIE-korpuszból (Heltai 2007), majd mind az öt szövegből kiválasztottam 5-5, egyenként 100 tartalmas szót tartalmazó részletet. A kiválasztás véletlenszerű volt: minden szövegnél a (számítógép oldalszámozása szerinti) 1., 4., 7., 10. és a 13. oldalról választottam a vizsgálandó részletet, az első bekezdéstől kezdve. A szövegek a következő szakterületeket képviselték: fizika (reológia), állattenyésztés (emutenyésztés), etológia (állatok viselkedése), gazdaságtan (makroökonómia), szociálpszichológia. Az öt szöveg összesen 6069 szót tartalmazott (30 998 leütés szóközök nélkül, 36 959 szóközzel).

Hasonló módon jártam el az irodalmi szövegek kiválasztásánál is. Itt a szövegeket a Gutenberg Project honlapján szereplő angol irodalmi művelekből és a MEK honlapján szereplő magyar fordításokból választottam, az 5., 15., 25., 35. és a 45. oldalról. Az „irodalmi szövegek” természetesen nem reprezentálhatják az irodalom széles skálán mozgó szövegtípusait és fajtáit: három szövegminta a klasszikus regényirodalmat képviseli, egy a gyermekirodalmat

(amennyiben az *Alice in Wonderland*et gyermekirodalomnak tekintjük), és egy a drámairodalmat. Az öt szöveg összesen 7797 szót tartalmazott (34 959 leütés szóközök nélkül, 42 558 szóközökkel). A szakszövegekhez képest az irodalmi szövegekben nagyobb a funkciószavak száma, tehát kisebb a lexikai sűrűség.

Ugyancsak a feldolgozható szövegmennyiség miatt döntöttem úgy, hogy csak a lexikai átváltási műveleteket tanulmányozom. Ha a grammatikai műveleteket is figyelembe vettem volna, nyilvánvalóan jelentősen csökkent volna a feldolgozható szövegmennyiség, másrészt az egyes műveletek konkrét azonosítása még több problémát és bizonytalanságot vetett volna fel, mint a lexikai átváltási műveletek azonosítása (ld. lent).

3.4 A vizsgálat módszere

A kijelölt szövegrészekből töröltem a funkciószavakat és azokat a tartalmas szavakat, amelyek a fordításban a szó szerinti megfelelőt tartalmazták. Töröltem a tulajdonneveket (kivéve, ha a fordításban nem ugyanaz a tulajdonnév szerepelt) és az indulatszókat is. A megmaradt mondatokban vagy mondatrészekben Klaudy rendszere szerint azonosítottam a lexikai fordítási műveleteket. Ezek a következők (zárójelben közlöm a vizsgálat során használt rövidítéseket): jelentések szűkítése (konkretizálás; KON), jelentések bővítése (generalizálás; ALT), jelentések összevonása (ÖSSZ), jelentések felbontása (szétosztás; SZÉT), jelentések kihagyása (elhagyás; EL), jelentések betoldása (kiegészítés; KIEG), jelentések felcserélése (FEL), antonim fordítás (ANT), teljes átalakítás (TEL), kompenzálás (KOMP).

3.5 Elemzési nehézségek

A vizsgálat során természetesen sok probléma merült fel. Kiderült, ha nem **egy** műveletre keresünk jó példákat, a műveletek azonosítása és a besorolás nagyon sok nehézséget jelent. A főbb problémák a következők voltak.

(1) A funkciószavak és a tartalmas szavak elhatárolása. A tartalmas szavak meghatározásában az angol szó szófaji hovatartozása alapján döntöttem, és amennyiben kétség merült fel, figyelembe vettem a magyar fordítást is.

(2) A szó szerinti megfelelő meghatározása. Ez bizonyult az egyik legkeményebb diónak, főleg a poliszémia miatt. Így például az *I see* szó szerinti megfelelője a *látom*, de lehet az is, hogy *értem*. Melyiket tekintjük tehát szó szerinti fordításnak? Ha egy bizonyos szó fordítása önmagában véve nem felel meg a szó szerinti fordításnak, adott kontextusban vagy szókapcsolatban lehet, hogy szó szerinti fordításnak tekinthető, másként nem is fordítható. És ha egy poliszém szó egyik fordítását nem tekintjük szó szerinti fordításnak, akkor milyen műveletnek tekintjük? Probléma az is, hogy a szó szerinti fordítás eltérő attól függően, hogy milyen fordítói kompetenciát veszünk alapul. A tapasztalt fordító számára adott kontextusban más a szó szerinti fordítás, mint a tapasztalatlan fordító számára. Az elemzés során szó szerinti fordításnak a kontextus nélküli első szótári megfelelőt tekintettem, tehát a kezdő fordítót vettem ala-

pul. Ebből a szempontból bizonyos mértékű szubjektivitás és következtetlenség elkerülhetetlen volt.

(3) A nyelvtani és lexikai fordítási műveletek elkülönítése során kevesebb gond adódott. Itt úgy döntöttem, hogy ha a magyar fordításban több vagy kevesebb lexikai egység szerepel, mint az eredetiben, azt a jelentések betoldása, illetve kihagyása műveletéhez sorolom akkor is, ha a változtatás a nyelvtani szerkezet megváltozásának következménye.

(4) Az egyes lexikai műveletekbe való besorolás főleg a konkretizálással, a kiegészítéssel és a jelentések felcserélése kategóriájával volt kapcsolatos. Sok esetben csak szubjektív döntés alapján lehet eldönteni, hogy egy adott magyar szó konkrétabb jelentést fejez-e ki, mint egy angol szó. Ugyancsak eseti döntést igényelt adott fordítási megoldás betoldásként (kiegészítésként) vagy felbontásként történő értékelése. Nem lehetett teljesen objektív a jelentések felcserélése kategóriába való besorolás sem.

(5) A szókapcsolatok fordításánál általában az egyes elemek fordítása szerint történt a besorolás, míg az idiomatikus kifejezéseket egységként vettem figyelembe, és a teljes átalakításhoz soroltam őket. Kérdés viszont, hogy ha állandó megfelelésről van szó, nem a szó szerinti fordítás kategóriájába tartoznak-e inkább. További gond, hogy a kollokációk elemenként történő értékelése torzíthatja a képet, mivel az egyes elemeket tekintve esetleg besorolhatók valamelyik átváltási műveletbe, az egész szókapcsolat fordítása azonban szó szerinti megfelelésnek tekinthető.

Összességében az elemzés sok szubjektív döntést tartalmaz, így megbízhatósága nem száz százalékos. A megbízhatóságot természetesen lehet növelni részletes kritériumrendszer kidolgozásával, vagy két független értékelő alkalmazásával, de ez tovább növeli a vizsgálat munkai igényességét.

4. Eredmények

A vizsgálat eredményeit a következő táblázat foglalja össze.

2. táblázat

Átváltási műveletek a szakfordításban és az irodalmi fordításban

Szöveg	KON	ÁLT	ÖSSZ	SZÉT	EL	KIEG	FEL	ANT	TEL	KOMP	ÖSSZES
A) Szakszövegek											
Animal Behaviour	9	5	5	3	37	20	57	0	3		139
Communication	1	2	12	23	37	31	71	1	4		182
Macroeconomics	5	0	2	11	30	45	40	2	2		137
Rheology	1	1	2	6	11	30	29	4	3		87
Emu Farming	5	2	0	6	8	15	6	3	2		47
Összesen	21	10	21	47	123	141	203	10	14		590

Szöveg	KON	ÁLT	ÖSSZ	SZÉT	EL	KIEG	FEL	ANT	TEL	KOMP	ÖSSZES
B) Irodalmi szövegek											
Europeans	35	7	10	15	11	45	14	11	10		158
Heart of Darkness	18	1	8	21	10	32	68	5	2		165
David Copperfield	26	1	23	33	14	51	63	0	9		220
Alice in Wonderland	40	9	12	13	48	32	30	9	17	3	203
Pygmalion	27	8	11	16	36	55	91	4	35	1	284
Összesen	146	26	64	98	119	215	266	29	73	4	1040

Az eredmények alátámasztják azt a következtetést, hogy az irodalmi fordítás során a fordítóknak jobban el kell térniük a szó szerinti megfeleltetéstől, mint a szakfordítónak. Az összes elvégzett átváltási műveletek száma az irodalmi fordításokban majdnem kétszer több, mint a szakfordításokban.

Az is látható, hogy az irodalmi szövegek fordításában nagyobb szerepe van a konkretizálás, az összevonás és a teljes átalakítás műveletének. A szakszövegfordításra leginkább a jelentések felbontása, kihagyása, betoldása és felcserélése jellemző.

A két kategória egyes szövegei között jelentős eltérések tapasztalhatók a különböző átváltási műveletek gyakoriságában. A szakszövegeken belül a kommunikációról szóló szemelvény (Aronson 1999/2001) az összes átváltási műveletek tekintetében két irodalmi szemelvényt is megelőz, és öt kategóriában is a legnagyobb értéket mutatja. A makroökonómiai szöveg esetében a jelentések betoldásának magas száma részben annak köszönhető, hogy a viszonylag új tudományág terminusainak fordításában általában több a kifejtés, ráadásul a magyar szövegben a terminusok mellett ott van zárójelben az angol megfelelő, amit szintén betoldásként vettem figyelembe.

A reológiáról, illetve az emutenyésztséről szóló szövegben az összes átváltások száma rendkívül alacsony. Ez feltételezhetően a szakterület jellegének köszönhető (már kialakult szaknyelv, természettudomány), másrészt feltételezhető, hogy ezeknél a szövegeknél a fordítók kimondottan törekedtek a szövegű fordításra.

Az irodalmi szövegekben a jelentések konkretizálása kategóriában komoly szerepet játszik az idéző igék konkretizálása (Vö. Klaudy és Simigné 1996:171). Feltűnő a jelentések kihagyásának nagy száma Kosztolányi *Alice Csodaországban* fordításában – ez feltehetőleg a fordító egyéniségével és fordítási elméletével van kapcsolatban; ezt a fordítást a szabad fordítás kategóriájába kell sorolnunk.

5. Következtetések

Ha az eredményeket a bevezető részekben leírt elméleti megfontolásokkal összevetjük, azt látjuk, hogy az eredmények részben egyeznek az elméleti megállapításokkal, részben közömbösek ebből a szempontból, részben ellentmondóak.

Megerősítik az eredmények azt a feltételezést is, hogy a szakszövegek fordítása során a szó szerinti fordításon kevesebbet kell változtatni, az átváltási műveletek száma lényegesen kisebb, mint irodalmi fordításban. Ebből feltételezhetően következik az is, hogy a fordítás egysége a szakszövegfordításban kisebb, bár ezt nyilvánvalóan befolyásolják a nyelvtani átváltások, amelyeknek hatását ebben a vizsgálatban nem mértük. Megerősítik az eredmények azt a feltételezést, hogy a fordítás prototípus-fogalom, és az irodalmi, illetve szakszövegfordítás között fokozatos az átmenet. Az átváltási műveletek szempontjából egyes szakszövegek fordítása közelebb áll az irodalmi fordításokhoz, és ennek az ellentéte is előfordul.

A vizsgálat nem ad támpontot abban a tekintetben, hogy a szakszöveg explicitebb, illetve explicitálhatóbb, mint az irodalmi fordítás. Ha az explicitációt a jelentések felbontása, a jelentések konkretizálása és a jelentések betoldása kategóriákkal jellemezzük, akkor a következő képet kapjuk (3. táblázat):

3. táblázat

Az explicitációhoz sorolható műveletek előfordulása irodalmi szövegek és szakszövegek fordításában

Szöveg	KON	SZÉT	KIEG	Összes
A) Szakszövegek				
Animal Behaviour	9	3	20	32
Communication	1	23	31	55
Macroeconomics	5	11	45	61
Rheology	1	6	30	37
Emu Farming	5	6	15	26
Összesen	21	49	141	219
B) Irodalmi szövegek				
Europeans	35	15	45	95
Heart of Darkness	18	21	32	71
David Copperfield	26	33	51	110
Alice in Wonderland	40	13	32	85
Pygmalion	27	16	55	98
Összesen	146	98	215	459

Itt az irodalmi szövegekben az explicitáláshoz sorolható műveletek száma több mint kétszerese annak, amit a szakszövegfordításokban találunk. A vizsgálat nem tért ki arra, hogy az explicitáció mennyiben adódik nyelvi különbségekből, illetve mennyiben köszönhető az implicit jelentések explicitálásának. A jelen vizsgálat nem volt alkalmas arra, hogy a rutinszerű nyelvhasználat különbségeit kimutassa.

Ellentmondanak a vizsgálati eredmények annak a megállapításnak, hogy a tudományos (szakmai) kommunikációban végtelen a szinonímia lehetősége, míg a költői (irodalmi) kommunikációban hiányzik a szinonímia. Az irodalmi fordításokban regisztrált átváltások száma jóval nagyobb, tehát a fordítók több szinonima között választanak egy-egy szó fordítása során. Feltételezhető azonban, hogy ezek az eredmények nem az irodalmi és szakmai kommunikáció sajátosságait, hanem az irodalmi és a szakmai szókincs különbségeit jelzik.

6. További kutatások

A tanulmányban leírt vizsgálat csak kézzel végezhető, ezért időigényes. Ennek ellenére érdemes lehet több kutató összefogásával, illetve kutatási segéderő bevonásával nagyobb mintára (több műfajra, több szövegre, nyelvtani és lexikai átváltásokra) kiterjeszteni a vizsgálatot. A munka egyes részei gépesíthetők: annotált angol szövegek használatával a tartalmas szavak azonosításának művelete elmaradhat.

A vizsgálat megbízhatóságát feltétlenül javítani kell, különösen a szó szerinti megfelelés pontosabb meghatározásával. Elképzelhető olyan megoldás is, amely a szó szerinti fordításra két listát ad: egyrészt regisztrálja, hogy az adott szó fordítása egyezik-e az első szótári jelentéssel, másrészt szó szerinti fordításnak tekint minden olyan fordítást, amelyet az adott kontextusban gyakorlott fordító nagy valószínűséggel használna. Ebből a szempontból blattoltatási kísérletekkel is közelebb juthatnánk a szó szerinti fordítás meghatározásához.

Az átváltási műveletek kategorizálását valószínűleg módosítani kell, tekintve, hogy a jelenlegi felosztásba nem nagyon fér bele a kollokációk fordítása.

Irodalom

- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Englund Dimitrova, B. 2007. *That's Close! On translators, interpreters, researchers, texts and their relationships*. Az EST V. kongresszusán (2007. szeptember 3., Ljubljana) tartott plenáris előadás.
- Gutt, E.A. 1991. *Translation and Relevance*. Oxford: Blackwell.
- Heltai P. 2007. Párhuzamos szaknyelvi korpusz munkálatai a Szent István Egyetemen. In: Feketéné Silye M. (szerk.) *Porta Lingua: Szaknyelvoktatásunk – határokon átívelő híd*. Debrecen: DE ATC. 285-293.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy, K. – Simigné Fenyő S. 1996. *Angol-magyar fordítástechnika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Marcus, S. 1977. *A nyelvi szépség matematikája*. Budapest: Gondolat.
- Mossop, B., Gutt, E.A., Peeters, J., Klaudy, K., Setton, R., Tirkkonen-Condit, S. 2005. Back to translation as language. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 2. 143–172.
- Snell-Hornby, M. (1988/1995). *Integrated Translation Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

- Snell-Hornby, M. 2006. *The Turns of Translation Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Tirkkonen-Condit, S. 2005. The Monitor Model Revisited: Evidence from Process Research. *META* Vol. 50. No. 2. 405-414.
- Tirkkonen-Condit, S., Mäkisalo, J. and Immonen, S. 2008. The translation process – interplay between literal rendering and a search for sense. *Across Languages and Cultures* Vol. 8. No.1. (megjelenés alatt).

Források

A) Irodalmi szövegek

- Carroll, L. *Alice in Wonderland*. <http://www.gutenberg.org/etext/11>
- Carroll, L. *Alice Csodaországban*. Ford. Kosztolányi Dezső.
<http://mek.oszk.hu/00300/00348/index.phtml>.
- James, H. *The Europeans*. <http://www.gutenberg.org/etext/179>
- James, H. *Európai látogatók*. Ford. Balabán Péter.
<http://mek.oszk.hu/03200/03297/index.phtml>
- Dickens, Ch. *Copperfield, David*. <http://www.gutenberg.org/etext/766>
- Dickens, Ch. *Copperfield, David*. Ford. Szinnai Tivadar.
<http://mek.oszk.hu/00700/00771/index.phtml>
- Conrad, J. *The Heart of Darkness*. <http://www.gutenberg.org/etext/219>
- Conrad, J. *A sötétség mélyén*. Ford. Vámosi Pál.
<http://mek.oszk.hu/01900/01991/index.phtml>
- Shaw, G. B. *Pygmalion*. <http://www.gutenberg.org/etext/3825>
- Shaw, G. B. *Pygmalion*. Ford. Mészöly Dezső.
<http://mek.oszk.hu/00400/00497/index.phtml>

B) Szakszövegek

- Alcock, J. 1989. *Animal Behaviour*. Sunderland: Sinauer Associates Inc.
- Alcock, J. *Az állatok viselkedése*. Ford. Székely Tamás (nyersfordítás).
http://www.behav.org/00library/Alc_89/default.htm
- Aronson, E. 1999. *The Social Animal*. Worth Publishers/W.H. Freeman and Company. Eighth Edition. New York, New York.
- Aronson, E. 2001. *A társas lény*. Tizenkettedik, átdolgozott kiadás. Ford. Erős Ferenc. Budapest: KJK Kerszöv.
- Barnes, H.A., Hutton, J.F. and Walters, K. 1989. *An Introduction to Rheology*. Rheology series 3. Amsterdam: Elsevier.
- Barnes, H.A., Hutton, J.F. and Walters, K. 2005. *Bevezetés a reológiába*. Veszprém: Egyetemi Kiadó. Ford. Tóth Sándor.
- Hall, R.E. –Taylor, J. B. 1991. *Macroeconomics*. Third edition. W.W. Norton and Company, Inc.
http://www.behav.org/00library/Alc_89/default.htm
- Hall, R. E. and Taylor, J. B. 2003: *Makroökonómia*. Budapest: KJK Kerszöv. Ford. Eső Péter és Lóránt Gyöngyi.
- Minnaar, M. 1998. *The Emu Farmer's Handbook: Commercial Farming, Methods for Emus, Ostriches and Rheas*. Groveton, TX: Nyoni Publications.
- Minnaar, M. 2002. *Emu tenyésztők kézikönyve. Gazdaságos módszerek emukhoz, struccokhoz és nandukhoz*. Tata: Pannon Emu egyéni vállalkozás. (Fordító neve nincs feltüntetve.)

Újonnan bevezetett szóalakok és lemmák Dan Brown: *The Da Vinci Code* című művében és fordításaiban

Csernoch Mária

1. Bevezetés

Valamennyi természetes nyelven írott szöveg szellemi termék, és mint ilyen, jelen számítástudományi ismereteink nem elegendőek ahhoz, hogy teljes egészében modellezhető legyen egyetlen számítógépes programmal. A megoldást nem az egyetlen, minden szövegre alkalmazható modell keresése jelenti, hanem a részfeladatok megoldása lehet a közvetlen cél. Olyan kisebb problémák megoldására kell törekednünk, amelyek modellezése nem ütközik technikai akadályokba, és később ezen rész megoldások összeilleszthetők, hogy egy egységes nagyobb rendszert tudjunk létrehozni.

Egyik ilyen egyszerűsítése a problémának, hogy nem törekszünk a szövegek pontos modellezésére, hanem első-rendű statisztikai modelleket (Herdan 1960) használunk, amelyek figyelmen kívül hagyják a szövegnek mind a szintaktikai, mind a szemantikai kötöttségeit, és csakis az egyes szavak előfordulási gyakoriságát veszik figyelembe. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a szöveg szókészletével, a szókészlet gazdagságával kapcsolatos paraméterek igen jól reprodukálhatóak a különböző első-rendű statisztikai modellekkel (összefoglalót lásd: Oakes 1998 és Baayen 2001). Ahhoz azonban, hogy a szókészlet folyamatos változását is tudjuk követni nem elegendőek a korábban alkalmazott statikus első-rendű modellek (Baayen 1996, 2001), sokkal inkább a dinamikus modellek azok, amelyek a folyamatot is képesek követni (Csernoch 2006b, 2007b).

Ahogy az korábban ismertetésre került (Csernoch 2006b, 2007b), egy dinamikus modell segítségével képesek vagyunk tetszőleges számú mesterséges szöveg előállítására. Ezen mesterséges szövegeknek két alapvető tulajdonságát emelném ki, amelyek egyenes következményei annak, hogy egy első-rendű statisztikai modell alapján készülnek. A szavak véletlenszerűen vannak válogatva, így a keletkezett szöveg sem szintaktikailag, sem szemantikailag nem koherens, ugyanakkor megvan az a tulajdonsága, hogy a szavak száma és azok gyakorisága megegyezik az eredeti szövegben számolt adatokkal. Ez utóbbi tulajdonságot figyelembe véve képesek vagyunk az eredeti szöveggel összehasonlítható mesterséges szövegek előállítására. Mivel a mesterséges szöveg csak egy közelítése az eredeti szövegnek, ezért természetesen adódik, hogy eltérés van a két szöveg szókészletének alakulásában. Vizsgálatainkban éppen ezekre az eltérésekre keressük rá, keressük a szövegnek azokat a szeleteit, ahol az eredeti szövegben mérhető változás tapasztalható a szókészlet gazdagságában.

Szövegek korábbi elemzése során, függetlenül attól, hogy statikus vagy dinamikus modellt alkalmaztunk, azt tapasztaltuk, hogy az eredeti szöveg és a modell (Baayen 1996, 2001), valamint az eredeti és a mesterséges szöveg (Csernoch 2006b, 2007a) közötti eltérés nem tulajdonítható a mondaton belüli szintaktikai, illetve szemantikai kötöttségeknek. Ezek az eltérések sokkal inkább szövegszerkezeti változásokból adódnak.

Az eltérések okának pontos meghatározására azonban a szókészletre vonatkozó globális vizsgálatok már nem bizonyultak elegendőnek, ezért a szókészlet méretére vonatkozó elemzéseket le kellett váltania az újonnan bevezetett szavak számának statisztikai elemzése (Csernoch 2006b, 2007a).

Baayen (1996, 2001) korábbi kutatásai arra engednek következtetni, hogy egyrészt a szövegszintű változások azok, amelyek maguk után vonhatnak szókészletbeli változásokat, illetve a téma megváltozása is hasonló eredménnyel jár, történjenek ezek fejezethatáron vagy szövegek összefűzésekor. Korábbi, szövegek nem számítógéppel segített feldolgozása is ezen két megállapítás valamelyikét eredményezte.

Genette (1995) elképzelése szerint akkor történik mérhető változás a szókészlet gazdagságában, ha megjelenik a szövegben egy 'hosszabb' leírás, vagy stílusváltás történik. Ezzel szemben Petőfi (1990) úgy gondolja, hogy a fejezethatároknak olyan meghatározó szerepe van, hogy ezek is eredményezhetnek emelkedést az újonnan bevezetett szavak számában. Az alkalmazott dinamikus modell (Csernoch 2005, 2006b, 2007a) segítségével meg lehetett mutatni, hogy sem a témaváltásnak, sem a fejezethatárok megjelenésének nincs olyan hatása a szókészlet változására, mint a stílusváltásnak, illetve a leírások megjelenésének. A számítógéppel segített elemzések tehát Genette állításaival vannak összhangban.

A dinamikus modellek alkalmazásával kapott eredményeket felhasználva arra kerestem a választ, hogy az eredeti szöveget összehasonlítva annak fordításával milyen változások tapasztalhatók az újonnan bevezetett szavak számának alakulásában, és hogy továbbra is fellelhetőek lesznek-e az eredeti szöveg új szavakban gazdag szegmensei a fordításokban. Jelen projektben fordításon a fordításelmélet azon meghatározását értem, amely a szöveg bármilyen típusú módosítását fordításként fogadja el. Ennek megfelelően, az eredeti szöveg három különböző típusú adaptációjának, fordításának az elemzését végeztem el. A három adaptáció magába foglalja az eredeti szöveg

- idegen nyelvű fordításait,
- a lemmatizálás után keletkezett szövegeket, valamint
- a rövidített (condensed) szövegeket.

A statisztikai elemzéshez Dan Brown: *The Da Vinci Code* című művét és a mű néhány fordítását választottam (1. táblázat).

1. táblázat
**Dan Brown *The Da Vinci Code* című művének az analízis során
 feldolgozott különböző fordításai**

	teljes hosszúságú szöveg		rövidített szöveg	
	nem lemmatizált	lemmatizált	nem lemmatizált	lemmatizált
angol	+	+	+	+
magyar	+	+	+	+
francia	+			
német	+			

Mind az idegen nyelvű fordítás, mind a szöveg rövidítése olyan folyamat, melynek során a célközönség igényeit is figyelembe véve egy szöveget kell létrehozni, amelyben a lehetőségekhez mérten hűek maradunk az eredeti szöveghez. Ezen cél elérése érdekében a fordítás során számos olyan döntést kell meghozni, amely befolyásolhatja a fordítási folyamat eredményességét (Hatim és Mason 1990). Ezen két fordítás mindegyike olyan, hogy a célközönség befolyásolhatja a fordítás eredményét. Ezzel szemben a szöveg lemmatizálása pusztán elméleti kérdés, mivel ebben az esetben nem az olvasói célközönség az, akinek az igényeihez szeretnénk a művet alakítani, hanem egy érdekes nyelvészeti probléma megoldásához adhat magyarázatot. A három különböző fordítás elemzése így három különböző kérdésre keresi a választ.

Hasonlóan a korábbi vizsgálatokhoz, a *The Da Vinci Code* fordításainak statisztikai elemzésekor arra kerestem a választ, hogy a fordítások mennyiben követik az eredeti szöveg szókészletének változásait. Itt szeretném azonban megjegyezni, hogy a feldolgozásra kerülő műveket nagyban befolyásolta elérhetőségük. Ahogy az az 1. táblázatban is látható, nem sikerült az eredeti elképzelésem szerint valamennyi teljes hosszúságú szöveg rövidített változatát megszerezni, illetve a francia és a német szöveg lemmatizálását sem tudtam technikai okok miatt elvégezni.

Elsőként arra kerestem a választ, hogy az idegen nyelvű fordítások milyen hasonlóságot, esetleg eltérést mutatnak az eredeti műhöz, illetve az egymáshoz történő összehasonlításban. A teljes hosszúságú eredeti mű három idegen nyelvű fordításának az elemzését végeztem el (1. táblázat). Azért esett a választás a francia nyelvű szövegre, mert a regény 'másodlagos' nyelve a francia, és a szereplők számos esetben franciául beszélnek, valamint azért, mert az események egy jelentős hányada Franciaországban játszódik. A magyar fordítás esetében a nyelv sajátosságai játszottak döntő szerepet. Arra voltam kíváncsi, hogy egy agglutináló nyelvre történő fordítás mennyiben befolyásolhatja a szögazdag szegmensek megjelenését. Végezetül a német fordítás azért került a feldolgozott szövegek közé, mert mindkét fent említett szempontból semleges.

A rövidített szövegek létrehozása egy soha véget nem érő vitát indított el, amely folyamatosan megkérdőjelezi ezen szövegek létjogosultságát (lásd ké-

sőbb). Jelen tanulmány szerzője nem kíván csatlakozni a vitában résztvevőkhöz, egyetlen célja megmutatni, hogy a rövidítés hogyan befolyásolja a kiválasztott mű esetén a szógazdag szövegrészek jelenlétét. A rövidített szövegek a Reader's Digest sorozatban jelentek meg. Ellentétben a nyelvtanulásban használt rövidített szövegekkel, a szókészlet nagyságára nincs semmiféle megkötés, tetszőleges arányú rövidítés alkalmazható ezekben a szövegekben.

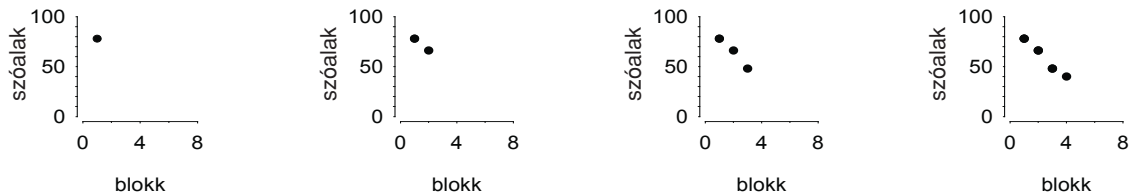
Végül a harmadik típusú fordítást, a lemmatizálást végeztük el a szöveggel. Szemben az előző két fordítással, a lemmatizálást nem hús-vér fordítók végezték, hanem erre alkalmas programok. Az angol szövegek lemmatizálásához szükséges programot (Rayson 2003, 2005) és tárterületet Paul Rayson, Lancaster University, biztosította számomra, míg a magyar nyelvű szövegek lemmatizálását Oravecz Csaba, a Nyelvtudományi Intézet munkatársa végezte el (Oravecz és Dienes 2002a, 2002b). Az eredeti szöveg a szóalakokat tartalmazza, amelyek magukkal hordozzák a saját affixumaikat. Jelen projekt kezdetén komoly vitát váltott ki, hogy a szókészlet méretében végbemenő változások elemzéséhez elegendő-e a szóalakok vizsgálata, vagy szükséges a szöveg lemmatizálása, és a lemmák számának a változását kell nyomon követni. Korábban elemzett szövegekkel sikerült megmutatni, hogy sem az angol, sem a magyar nyelvű szövegek ilyen jellegű vizsgálata nem indokolja a szövegek lemmatizálását (Csernoch 2006a). Ahhoz azonban, hogy további bizonyosságot nyerjünk, úgy gondoltam, hogy a *The Da Vinci Code* angol és magyar nyelvű szövegén is elvégezem a lemmatizálást. Korábban arra is fény derült, hogy a nem lemmatizált és lemmatizált szövegek összehasonlításából nyert eredmények rámutathatnak a szövegnek azon szegmenseire, ahol a szerző az affixumokat használta stílusváltásra. A nem lemmatizált és lemmatizált szöveg további összehasonlítása azonban túlmutat jelen tanulmány keretein.

2. Módszerek

A szövegek digitalizálása után, függetlenül a nyelvtől, a szöveg hosszától, függetlenül attól, hogy lemmatizált a szöveg vagy sem, ugyanazt az eljárást alkalmaztuk. Minden esetben a DyMoCASAT (Dynamic Model for Computer Aided Statistical Analysis of Texts, Csernoch 2005, 2007b) nevű program végezte el az elemzést a megfelelő paraméterek beállításával.

Ezen eljárás első lépése a szöveg elemzése. Meg kellett határozni a szöveg hosszát (N), majd a különböző szavak (szóalak vagy lemma) számát ($V(N)$) és gyakoriságát. A második lépésben a szöveget feldaraboltuk egyenlő szélességű szeletekre, szövegintervallumokra, amelyeket blokkoknak neveztünk el. A blokkok hosszát h -val jelöltük, és rendszerint 100 szövegszó hosszúságúra állítottuk. Ezek után minden egyes blokkban meghatároztuk az újonnan megjelenő szavak számát. Újonnan bevezetett szón azt a szót értjük, amelyik az éppen aktuális blokkot megelőzően egyetlen blokkban sem jelent meg, tehát ez a blokk az, amelyben először fordul elő a szó az adott szövegben. Így minden egyes blokkhoz hozzárendelünk egy értéket ($ff(i)$, ahol $i = 1, \dots, n$ és n a blokkok száma a szövegben), és ezen pontok együttesen alkotnak egy diszkrét

pontokból álló függvényt. Általánosságban az újonnan bevezetett szavak számának görbéje egy szigorúan monoton csökkenő függvény (1. ábra), de minden egyes szövegben találni olyan szövegszegmenseket, ahol ez a monotonitás megszakad, és egy hirtelen emelkedés, majd egy gyors csökkenés tapasztalható a függvényen (2A ábra és 3–8 ábrák).

1. ábra. Az újonnan bevezetett szóalakok száma az első négy blokkban (*The Da Vinci Code*, angol nyelvű, rövidített verzió)

A szövegek kezdetén az újonnan bevezetett szavak száma monoton csökkenő tendenciát követ, ahogy az 1. ábrán az első négy blokkhoz tartozó függvényértékek mutatják.

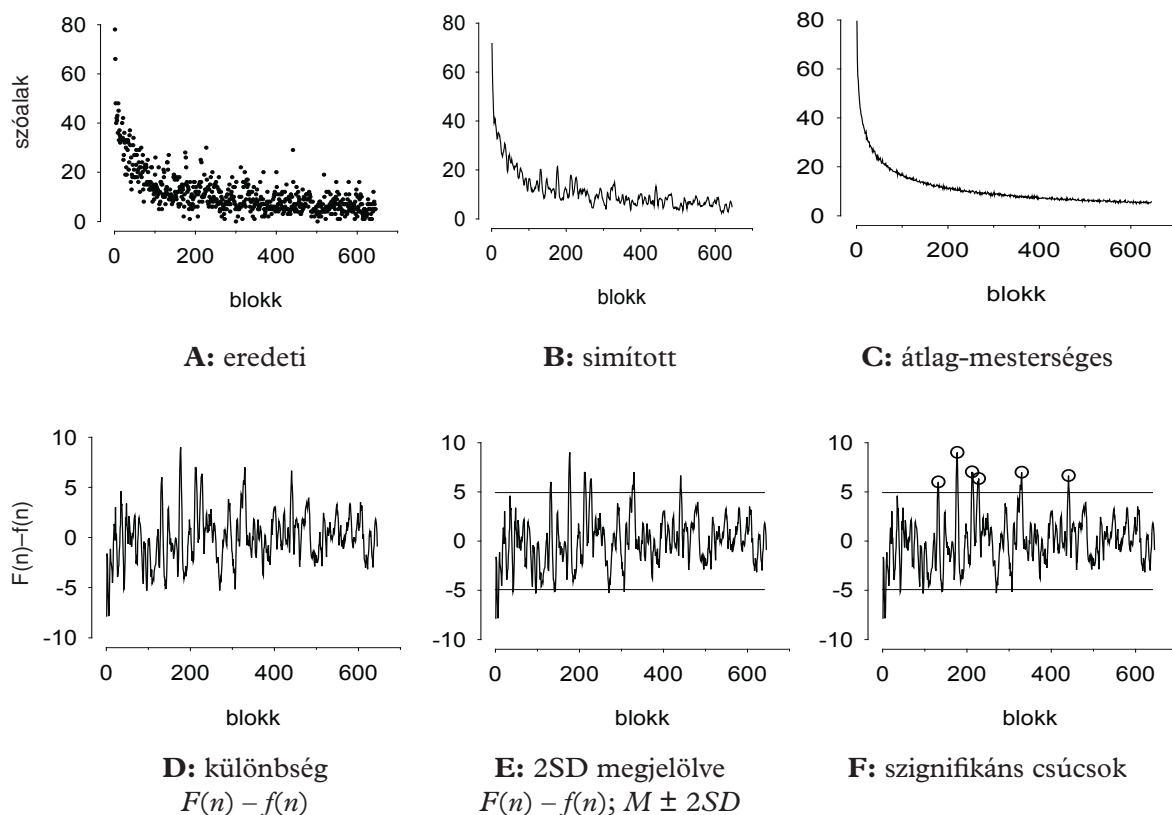
A következő lépésben a görbén jelenlévő zaj csökkentésére az $ff(i)$ függvény simítását kellett elvégezni (2B ábra). Az eredmény az $F(i)$ függvény, amely követi az $ff(i)$ függvény menetét, de a véletlenszerű kiugrásokat már nem tartalmazza. A simítás után a korábbi diszkrét pontokból álló $ff(i)$ függvényt az $F(i)$ függvény helyettesíti, amelyen már tisztán kivehető az újonnan bevezetett szavak számának változása.

2.1. A szignifikáns változások az újonnan bevezetett szavak számában

A szöveg elemzése után a modell építését végeztük el, amelyet, az elemzéshez hasonlóan, a DyMoCASAT program végez el. A modell azon a feltételezésen alapszik, hogy egy szövegben a szavak megjelenése hipergeometrikus eloszlást követ (Csernoch 2006a, 2006b). A modell megépítéséhez a szavak visszatevés nélküli véletlenszerű válogatását kell elvégezni, mely válogatásnak a végeredménye egy mesterséges szöveg. Ez a mesterséges szöveg pontosan annyi szövegszót és szóalakot tartalmaz, mint az eredeti szöveg, és az egyes szóalakok gyakorisága is megegyezik az eredeti szöveg szóalakjainak gyakoriságával.

A következő lépésben a mesterséges szöveg elemzését végzi el a program. Hasonlóan az eredeti szöveghez, minden egyes blokkban meg kell számolni az újonnan bevezetett szóalakok számát és ezt a számot hozzá kell rendelni a megfelelő blokkhoz. A véletlen válogatás azonban éppen a véletlenszerűsége miatt okozhat váratlan kiugrásokat a függvényen. Ezen váratlan kiugrások elkerülése érdekében nem egyetlen mesterséges szöveget készítettünk el a programmal, hanem összesen 100 ilyen szöveget, majd vettük minden egyes blokkban a 100 mesterséges szöveg újonnan bevezetett szavainak az átlagát, és az így létrehozott átlagfüggvény ($f(n)$ függvény a 2C ábrán) volt az, amelyet a továbbiakban használtunk vizsgálatainkban.

A mesterséges szövegek átlagának képzése után az eredeti ($F(n)$) és a mesterséges ($f(n)$) szöveg különbségét vettük ($F(n) - f(n)$ függvény a 2D ábrán). A különbségfüggvény megrajzolásával már szemléltethető, hogy melyek azok a szövegszegmensek, amelyekben magasabb az újonnan bevezetett szavak száma, mint a közvetlen környezetükben. Ezek a szövegszegmensek úgy azonosíthatók, hogy a különbségfüggvényen megkeressük a függvény helyi maximumait.

2. ábra. Az újonnan bevezetett szavak számának elemzésénél alkalmazott eljárás főbb lépései

A helyi maximumok azonban nem minden esetben szignifikáns változás eredményei. Annak eldöntésére, hogy egy helyi maximum szignifikáns változást képvisel-e vagy sem, szükség volt a szignifikancia-szint meghatározására. Jelen projektben a szignifikancia-szintet a különbségfüggvény átlagából (M) és szórából (SD) számoltuk ki, és azokat az értékeket tekintettük szignifikánsnak, amelyek meghaladják az $M + 2SD$ értéket (2F ábra). Korábbi elemzések során azt tapasztaltuk, hogy akkor emelkedett meg az újonnan bevezetett szavak száma, ha a szövegben megjelent egy 'hosszabb' leírás, vagy stílusbeli váltás történt. Ezek a változások, az őket szemléltető kiugrásokkal a görbén, egyedi-ek minden szövegben, és alkalmasak a szöveg azonosítására (Csernoch 2005, 2007b).

Az elemzés eredménye minden esetben egy függvény (2D–2F ábrák). Ennek a függvénynek a menete megjósolhatatlan, mivel nem tudni, hogy a mű szerzője mikor él azzal a lehetőséggel, hogy megnöveli az újonnan bevezetett

szavak számát. Cook (1994) szerint egy szövegfolyam, amelyik a 'schema refreshing' kategóriába sorolható, természetes módon eltér minden korábban ismert és használt kategória szerinti elvárástól. Ennek megfelelően egy irodalmi mű nem feltétlenül sorolható be egyetlen korábban ismert kategóriába sem, így természetesen a 'schema refreshing', mint jelző használható a nem létező kategóriába való besorolásra (éppen ez az, ami olyan értékessé tehet egy irodalmi művet). Így egy irodalmi műhöz létrehozott, az újonnan bevezetett szavak megjelenését leíró függvény mindig egyedi, az egyediségét éppen a függvény kiugrásai mutatják. A függvény kiugrásai legalább két paraméterrel jellemezhetők, ezek egyike a kiugrás intenzitása, a másik pedig a kiugrás szélessége. A kiugrás intenzitása a kiugrás magassága, ami nem más, mint az $F(n) - f(n)$ függvénynek a helyi maximuma. A kiugrás szélességén azoknak a blokkoknak a számát értjük, amelyekhez tartozó függvényérték a szignifikancia-szint felett van. Ha nem a blokkok, hanem a kiugrásban szereplő szövegszók számával kívánjuk megadni a kiugrás szélességét, akkor ez a blokkok száma szorozva a blokkok hosszával.

2.2. Szóalakok vagy lemmák

Ahogy a Bevezetésben már említettem, a projekt kezdeti szakaszában a szóalakok számának a változását vizsgáltuk. Felmerült azonban a kérdés, hogy mennyiben befolyásolhatja az analízis eredményét, ha a szóalakokat lemmákkal helyettesítjük. Számos vélemény hangzott el pro és kontra.

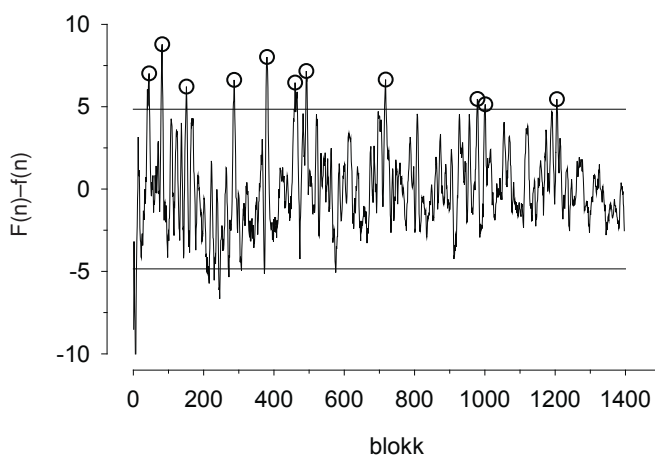
Az angol és a magyar szövegek teljes szófaji elemzését és lemmatizálását végül a Bevezetésben említett programokkal végeztük el. Mindkét esetben vertikális formában érkezett meg a lemmatizálás eredménye, amely oszlopok tartalmaztak az elemzés szempontjából irreleváns információkat: azonosító karakterek, mondat elejét-végét jelző információ, az eredeti szövegszó, valamint az eredeti szövegszó szófaji besorolása. Az elemzéshez meg kellett tartani a szövegszóból generált lemmát, valamint elő kellett állítani a lemma szófaji besorolását, tehát az eredeti szövegszó szófaji besorolásáról el kellett távolítani azokat az információs tageket, amelyek a szövegszót megkülönböztetik a hozzá tartozó lemmától. Az ily módon előállított lemmákból és szófaji tagekből összefűzéssel egy olyan mesterséges 'szót' tudunk generálni, amelynek első fele a lemmát, a második pedig a lemma szófaji tagját tartalmazza. Hasonlóan az eddig leírtakhoz, az így előállított szövegnek az elemzését, modellezését, az eredeti és a mesterséges szövegek összehasonlítását kellett elvégezni, ami ismételten a DyMoCASAT programmal történt.

3. Eredmények

Az elemzés az eredeti, teljes hosszúságú, nem lemmatizált angol nyelvű *The Da Vinci Code* című művel kezdődött, majd a további eredményeket ehhez hasonlítottuk. A szöveg hossza 139 700 és 139 800 szövegszó között van, amelyet a program lekerekített 139 700 szövegszóra, így 1397 darab, egyenként 100

szövegszót tartalmazó blokkot kaptunk. Ahogy a 3. ábra és a 2. és 3. táblázat mutatja, a függvény kiugrásai között 11 szignifikáns kiugrást sikerült azonosítani. Ezek a kiugrások igen eltérők mind hosszban, mind intenzitásban. A 11 kiugrás közül 8 olyan, amelyik 500 vagy annál kevesebb szövegszó hosszúságú, és csak 3 olyan van, amelyik ennél szélesebb (3. táblázat). A széles kiugrások mind a szöveg első felében jelennek meg. A kiugrások intenzitását vizsgálva láthatjuk, hogy a szöveg első felében található kiugrásoknak nagyobb az intenzitása, mint azoknak, amelyek a szöveg második felében helyezkednek el. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a szöveg végéhez közeledve nem találunk olyan szövegszegmenseket, amelyek új szavak bevezetését indokolják, vagyis a korábban bevezetett szavak újrahasználatát tapasztalhatjuk.

3. ábra. A teljes hosszúságú, angol, nem lemmatizált *The Da Vinci Code* és a neki megfelelő mesterséges szöveg újonnan bevezetett szavai közötti eltérés

A 3. ábrán a vízszintes vonalak a szignifikancia-szintet mutatják. Jelen tanulmányban a szignifikancia-szintet az $M \pm 2SD$ értékre állítottuk. Azokat a kiugrásokat tekintjük szignifikánsnak, amelyek meghaladják az $M + 2SD$ értéket. Ennek megfelelően, az eredeti *The Da Vinci Code*-ban 11 szignifikáns kiugrás található, amelyek inkább a szöveg első felében helyezkednek el. Azok a szövegszegmensek generáltak szignifikáns kiugrásokat, amelyek a regény fővonalától eltérően valamilyen történelmi jellegű vagy akár jelenkori esemény, egy szereplő, egy helyszín részletes bemutatását, leírását tartalmazzák.

A 2. táblázatban azok az események vannak felsorolva, amelyek szignifikáns kiugrásokat eredményeztek. A táblázat 1. oszlopa a szövegszegmens könyvbeli fejezetszámát tartalmazza, a 2. oszlop magát az eseményt, a 3. oszlopban a kiugrás szélessége adott blokkokban meghatározva szóalakok esetén, míg a 4. oszlopban szintén a kiugrások szélessége adott a lemmatizált szöveg esetén.

A táblázat tartalmazza még a mért $2SD$ értéket mind a nem lemmatizált, mind a lemmatizált szöveg esetén. Ez az érték magas, ha a szöveg tartalmaz olyan kiugrást/kiugrásokat, amelyek intenzitása kiemelkedően magas a többi kiugráshoz viszonyítva. Egy magasabb $2SD$ érték gazdagabb, változatosabb

szókészlet jelenlétére utal, mint egy alacsonyabb. A *The Da Vinci Code*-ban az újonnan bevezetett szavak száma nem igazán magas, ami kiválóan szemléltethető a viszonylag alacsony *2SD* értékkel.

2. táblázat

A szignifikáns kiugrások helye az angol, teljes hosszúságú, nem lemmatizált és lemmatizált *The Da Vinci Code*-ban

		angol, teljes hosszúságú	
		nem lemmatizált	lemmatizált
		n = 1397 2SD = 4,85	n = 1415 2SD = 4,4
fejezet	szövegszegmens	pozíció	pozíció
3	Párizs	40-46	37-47
5	Opus Dei	80-84	81-84
7	Sandrine telefonhívása		122-124
9	Sophie	150-152	152-153
20	Phi természete	285-288	287+291
28	boszorkányüldözés	378-383	383-387
34	Pápa, Castel Gandolfo	458-467	463-470
36	üldözés		486-488
37	Priory of Sion	491-495	497-499
54	Remy + Teabing háza		705
55	Jézus, kereszténység	715-719	723-726
76	Baphomet, Hebrew ábécé	979-980	989-993
79	Grand Masters	1001	1011-1013
87	padlás		1132-1135
97	Westminster	1204-1206	

Megjegyzés: A kiugrások helye azon blokkoknak a sorszámaival van megadva, amelyeknél a kiugrás elérte a szignifikancia-szintet, valamint amelyeknél elhagyta azt.

A 3. táblázat összesítve mutatja azoknak a szövegszegmenseknek a darabszámát és szélességét, amelyek szignifikáns kiugrásokat eredményeztek. Az 1. oszlopban találni a kiugrások mért szélességét, a 2. oszlop azoknak a szövegszegmenseknek a számát mutatja, amelyek az adott szélességgel rendelkeznek, míg a 3. oszlop az 1. és 2. oszlopban szereplő számok szorzata, vagyis az adott szélességgel rendelkező szövegszegmensek össz-szélessége.

3. táblázat
**Az eredeti, teljes hosszúságú *The Da Vinci Code* kiugrásainak
 szélessége és össz-szélessége**

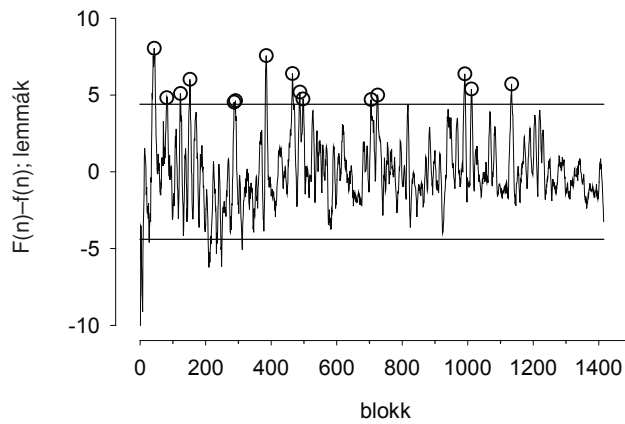
kiugrások szélessége	adott szélességű szövegszegmensek száma	adott szélességű szövegszegmensek össz-szélessége
1	1	1
2	1	2
3	2	6
4	1	4
5	3	15
6	1	6
7	1	7
10	1	10
	11	51

3.1. Teljes hosszúságú lemmatizált szöveg

A lemmatizált szöveg elemzése, ahogy már korábbi szövegek esetében tapasztalhattuk (Csernoch 2006a), nem mutatott számottevő eltérést az eredeti, nem lemmatizált szöveg elemzése során kapott eredményektől, ha továbbra is az újonnan bevezetett szavak számát vizsgáljuk. Kisebb eltérések tapasztalhatók, de összességében azt látni, hogy a kiugrások ugyanazoknál a szövegszegmenseknél jelennek meg, és a különbséget inkább a kiugrások intenzitásában lehet tapasztalni. A lemmatizált *The Da Vinci Code*-ban 3 új szignifikáns kiugrást találtunk, míg egyet elvesztettünk. Az eredeti szöveg további 10 szignifikáns kiugrása szignifikáns kiugrásként jelent meg a lemmatizált szövegben is. Új szignifikáns kiugrások megjelenése a lemmatizált szövegben azt jelenti, hogy a szóalakok affixumai felelősek a kiugrás elvesztéséért. Más oldalról viszont a lemmatizálás során is veszíthetünk el kiugrást, ám ezekben az esetekben éppen az affixumok hordozták az információt.

A 3. és a 4. ábrát, valamint a 2. táblázat 3. és 4. oszlopának adatait összehasonlítva láthatjuk, hogy a nem lemmatizált és a lemmatizált szöveg kiugrásai között csak kisebb eltérések fedezhetők fel.

Annak eldöntésére, hogy szükséges-e a szöveg lemmatizálása, nem lehet egyértelmű igennel vagy nemmel válaszolni. A kapott eredmények alapján azt viszont biztosan állíthatjuk, hogy annak eldöntésére, hogy mi okozza a kiugrásokat, nem szükséges a szöveg lemmatizálása. Ahhoz azonban, hogy megtaláljuk valamennyi kiugrást, mind a nem lemmatizált, mind a lemmatizált szöveg elemzését el kell végezni.

4. ábra. A teljes hosszúságú, lemmatizált angol *The Da Vinci Code* szignifikáns kiugrásai

Korábbi eredményekhez hasonlóan (Csernoch 2006a) a magyar szövegek lemmatizálása sem eredményezett lényeges eltéréseket. A magyar nyelv agglutináló jellege miatt azonban két érdekességre felhívnom a figyelmet. Egyik oldalról igaz, hogy a szóalakok vizsgálatakor annak a valószínűsége, hogy a szöveg elején veszítünk el kiugrásokat nagyobb, mint annak, hogy a szöveg hátralevő részében. A nem lemmatizált szövegben a szöveg elején azok a kiugrások maradnak szignifikánsak, amelyek rendkívül 'erősek'. A magyar *The Da Vinci Code*-ban az első kiugrást ('Párizs') teljesen elveszítettük, a harmadik ('Sophie') és a negyedik ('Silas') kiugrás létezik, de nem éri el a szignifikancia-szintet, míg a második kiugrás ('Opus Dei') szignifikáns kiugrást eredményezett mind a lemmatizált, mind a nem lemmatizált szövegben (4. táblázat). Másrésről viszont a lemmatizálással információt veszíthetünk. A magyar szövegben magasabb azoknak a csúcsoznak a száma, amelyek szignifikánsak a nem lemmatizált szövegben és hiányoznak a lemmatizált szövegből, mint ahogy az angol szövegek esetén tapasztaltuk. Magyar szövegeknél tehát fokozottan igaz az, hogy az összes kiugrás megtalálásához szükséges lehet mind a nem lemmatizált, mind a lemmatizált szövegek elemzése.

4. táblázat

A szignifikáns kiugrások helye a nem lemmatizált és a lemmatizált magyar *The Da Vinci Code*-ban

		magyar, teljes hosszúságú	
		nem lemmatizált	lemmatizált
		n = 1199 2SD = 7,36	n = 1189 2SD = 5,99
fejezet	szövegszegmens	pozíció	pozíció
3	Párizs		33-36
5	Opus Dei	71	69-73
7	Sandrine telefonhívása	—	—

9	Sophie	133*	132
12	Silas gyerekkora	148*	146-150
20	Phi természete	—	—
28	boszorkányüldözés	325-328	321-326
34	Pápa, Castel Gandolfo	390-394	387-391
36	üldözés	409-411	
37	Priory of Sion	420	
51	Teabing	576	
54	Remy + Teabing háza		590
55	Jézus, kereszténység	610-614	608
66	keresés Teabing házában	744-745	
72	tükörírásos vers, jambikus pentameter	799-802	791-796
76	Baphomet, Hebrew ábécé	839-840	830-834
79	Grand Masters	—	—
84	Remy elengedi Silast	920-921	
87	padlás	963-966	
95	keresés a hálózaton	1023*	1013-1014
97	Westminster	—	—

Jelmagyarázat: — azok a szövegszegmensek, amelyek az angol szövegben kiugrásokat eredményeztek, de a magyar szövegben nem, * azok a szövegszegmensek, amelyekhez tartozó kiugrás csúcsa nem éri el a szignifikancia-szintet

3.2. Idegen nyelvű fordítások

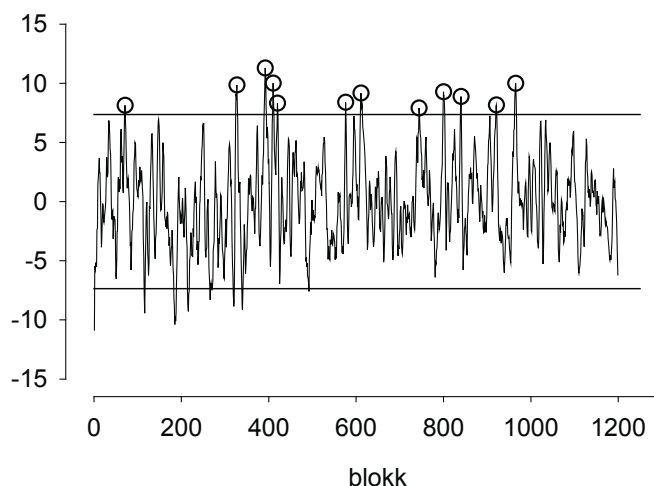
Irodalmi művek fordítása esetén mindig számolnunk kell azzal, hogy a szöveg tartalmazhat 'lefordíthatatlan' elemeket. Egy meghatározott elem 'visszaadhatatlansága' viszont nem mond ellent a fordíthatóság elvének, mivel a fordíthatóság a mű egészére kell hogy vonatkozzon (Simigné 2006). Az újonnan bevezetett szavak (akár szóalakok és lemmák) számának vizsgálata alkalmas lehet arra, hogy a fordítás egészéről, tehát szövegszinten kapjunk információt a fordítás milyenségéről. A veszteségek kompenzálása annyit jelent, hogy a fordítás során az eredeti szöveg valamely le nem fordítható elemét felcseréljük egy más elemmel úgy, hogy a fordítás összhangban maradjon az eredeti szöveg általános eszmei-művészi tartalmával (Bart és Klaudy 1986). Az újonnan bevezetett szavak számában bekövetkezett változások vizsgálatával meg lehet találni a szövegnek azokat a szegmenseit, ahol a fordítás eltér az eredeti szövegtől, meg tudjuk mutatni, hogy az eredeti szöveg szógazdag szegmenseit sikerült-e átörökíteni a fordított szövegbe.

3.2.1. A *The Da Vinci Code* magyar nyelvű fordítása

A 2. és a 4. táblázat, valamint a 3. és az 5. ábra adatai alapján össze tudjuk hasonlítani az eredeti angol szöveg és a magyar fordítás kiugrásait. Összességében

elmondható, hogy a magyar fordítás igen jó közelítéssel követi az angol szöveg szókészletében bekövetkezett változásokat, találni azonban eltéréseket is. Ahogy az előző fejezetben említettem, a magyar nem lemmatizált szöveg elején hiányoznak kiugrások, amelyek elvesztése a magyar nyelv agglutináló jellegével magyarázható. 'Párizs bemutatása' és 'Sophie megjelenése' nem eredményezett szignifikáns kiugrásokat a nem lemmatizált szövegben, míg a lemmatizálás eredményeként ezek a kiugrások megjelentek. Ezzel szemben az 'Opus Dei bevezetése' mindkét magyar szövegben megjelent szignifikáns kiugrásként, és az előzőekkel összhangban a lemmatizált szövegben szélesebb ez a kiugrás, mint a nem lemmatizált szövegben. Az angol szöveg kiugrásai kettő kivételtől – 'Grand Masters' és a 'Westminster' – megjelentek a magyar fordításban is. A 'Westminster leírásához' tartozó kiugrás csúcsa csaknem eléri a szignifikancia-szintet, tehát jelenléte erőteljes, míg a 'Grand Masters' alig kivehető kiugrást eredményezett a magyar szövegben.

Másrésről viszont a magyar szöveg tartalmaz olyan kiugrásokat, amelyek az eredeti angol szövegben nem jelentek meg szignifikáns kiugrásként. Ezen kiugrásokra továbbra is igaz, hogy egy-egy hosszabb leírás felelős a jelenlétükért, tehát ugyanúgy viselkednek, mint az eredeti szöveg kiugrásai. A magyar szövegben megjelent kiugrások a szövegbeli sorrendjükben a következők: 'Silas gyerekkora', 'üldözés Párizson keresztül', 'Teabing és Remy bemutatása', 'Teabing háza', 'tükörírásos vers', 'Remy elengedi Silast' és végül a 'könyvtári keresés'. Ezek a szignifikáns kiugrások arra engednek következtetni, hogy a kiugrásokhoz tartozó szövegszegmensek gazdagabb szókészlettel rendelkeznek, mint az eredeti szöveg ugyanezen szegmensei. A 'tükörírásos versrészlet' azonban eltérést mutat a többi, leírást tartalmazó szövegrészlettől. A magyar szöveg tartalmazza a verset mind magyarul, mind angolul, és a verset közvetlenül követi a 'jambikus pentameter' bemutatása. A 'jambikus pentameter' önállóan nem volt képes szignifikáns kiugrást generálni, de az angol verssel együtt ez az egyébként is szógazdag szövegszegmens elegendő volt ahhoz, hogy a magyar fordításban megjelenjen ez a kiugrás.

5. ábra. A *The Da Vinci Code* magyar fordításának szignifikáns kiugrásai.

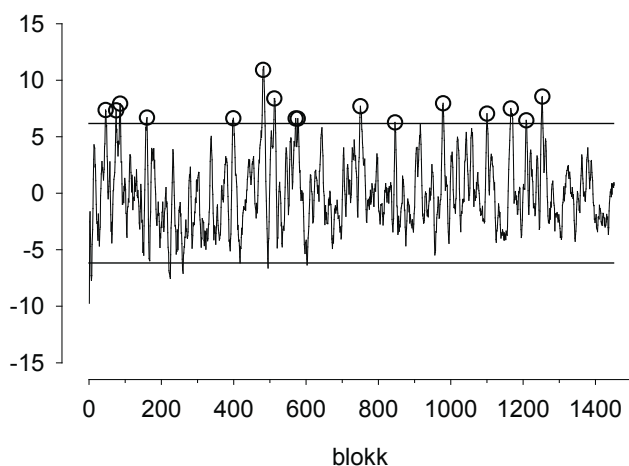
3.2.2. A *The Da Vinci Code* német fordítása

A német fordítás, szemben az összes többivel, volt az egyetlen, amely nem tartotta meg az eredeti *The Da Vinci Code* címet, hanem a *Sakrileg* szót választották a fordítók. Az elemzés során azonban egyértelművé vált, hogy nincs közvetlen kapcsolat a megváltoztatott cím és a szöveg szókészlete között.

A német fordítás egyetlen kivételtől eltekintve visszaadja az eredeti szöveg valamennyi szignifikáns kiugrását. Ezek a kiugrások, ahogy már korábban is láthattuk, mind egy-egy hosszabb szógazdag leírás eredményei. Az egyetlen hiányzó kiugrás a 76. fejezet 'Baphomet, Hebrew ábécé' szövegszegmense. Ennek a kiugrásnak a hiánya meglepő, mivel minden más teljes hosszúságú szövegben (2., 4. és 5. táblázat), és még a rövidített verziókban is megtalálható.

Hasonlóan a magyar fordításhoz, a német fordítás is tartalmaz olyan szignifikáns kiugrásokat, amelyek az eredeti angol szövegben nem érték el a szignifikancia-szintet. Ezen kiugrások megjelenését, mint a szöveg vizsgálata során minden esetben, szógazdag szövegszegmensek eredményezték. A szöveg elején, 'Párizs bemutatása' után a 'múzeum bemutatása' következik. A kiugrás érdekessége, hogy ez a szövegszegmens csak a német és a francia fordításban generált szignifikáns kiugrást, míg sem az angol, sem a magyar teljes hosszúságú szövegben nem. Az angol rövidített szövegben nyomaiban fellelhető a kiugrás, de a csúcsa nem éri el a szignifikancia-szintet. Találni még három kiugrást a német fordításban, amely egyetlen másik szövegben sem jelenik meg. Ezek a következők: 'Depository Bank of Zurich', 'Disney hatása a világra' és végezetül a 'Temple Church'.

Összességében elmondható, hogy a német fordítás igen jó megközelítést adta az eredeti szöveg szógazdag szövegszegmenseinek.

6. ábra. A *The Da Vinci Code* német fordításának szignifikáns kiugrásai

A 3. és a 6. ábrát, valamint a 2. és az 5. táblázatot összehasonlítva láthatjuk, hogy a német fordítás az eredeti angol szövegnek csak egyetlen kiugrását nem adta vissza, ezzel szemben találni négy olyan szövegszegmenst, amely gazdagabb szókészlettel rendelkezik, mint az eredeti angol szöveg.

5. táblázat
**A teljes hosszúságú *The Da Vinci Code* német
 és francia fordításainak kiugrásai**

fejezet	szövegszegmens	német	francia
		n = 1452 2SD = 6,17	n = 1361 2SD = 5,04
		pozíció	pozíció
3	Párizs	45-47	
4	múzeum	75	60
5	Opus Dei	85-87	71
9	Sophie	159-160	141
20	Phi természete	—	—
28	boszorkányüldözés	397-400	
34	Pápa, Castel Gandolfo	479-486	430
37	Priory of Sion	511-515	461
42	belépés a bankba, bank	571; 577	
55	Jézus, kereszténység	749-753	
61	Disney	846	
72	tükörírásos vers	977-980	
74	Hieros Gamos		922
76	Baphomet, Hebrew ábécé		944
79	Grand Masters	—	—
84	Temple Church	1100	
87	padlás	1165-1171	
92	keresés a hálózaton	1209	
95	keresés a hálózaton		1152
97	Westminster	1251	1162

3.2.3. A *The Da Vinci Code* francia fordítása

Számos érvet lehet felsorakoztatni a francia fordításnak az analízisbe történő integrálása mellett. Ezen érvek között kiemelt helyet foglal el az a tény, hogy az események egy jelentős része Franciaországban játszódik. A következő igen figyelemreméltó tény, hogy a regény 'másodlagos' nyelve a francia. A fordítások összehasonlításánál mindenképpen érdemes figyelembe venni az 'elsődleges' és egy 'másodlagos' nyelv együttes jelenlétét. Egy korábbi regényelemzés során (Csernoch 2006a) azt tapasztaltuk, hogy a műnek a 'másodlagos' nyelvre fordítása nagyon jól követte az eredeti mű szókészletbeli változásait, tehát közel azonos helyen és számban jelentek meg a kiugrások a két szövegben. Egyetlen szöveg vizsgálata azonban nem elegendő ahhoz, hogy bizonyítsuk, hogy a 'má-

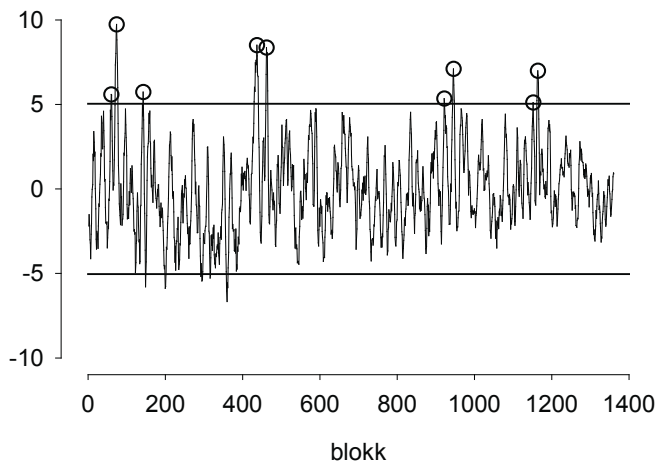

sodlagos' nyelvre történő fordításnak egyenes következménye a szókészletbeli hasonlóságok jelenléte.

Az eredeti mű elején található, 'Párizst bemutató' szövegszegmens hiányzik a francia fordításból, míg a 'múzeum bemutatása' kiugrást eredményezett a görbén (7. ábra, 5. táblázat). A fordítónak azt a döntését, hogy nem találta indokoltnak a francia fordításban Párizs részletes bemutatását, el lehet fogadni. Ugyanakkor nehezen magyarázható, hogy a hasonlóan ismert múzeum részletes leírását, szemben az eredeti angol szöveggel, miért illesztette be a francia fordításba.

Az elemzés során nyolc további szignifikáns kiugrást sikerült találni (7. ábra, 5. táblázat). Az eredeti szöveg három szignifikáns kiugrása nem jelent meg a francia fordításban, míg létezik két olyan, amely az eredeti szövegben nem jelent meg. Az 'új' kiugrások egyike a 'könyvtári keresés', amely megjelent mind a német, mind a magyar fordításban. A másik 'új' kiugrás, a 'Hieros Gamos' a 74. fejezetben, csak ebben az egyetlen teljes hosszúságú szövegben jelent meg. A kiugrás jelenléte, hasonlóan a múzeumhoz tartozó kiugrás esetén, azzal magyarázható, hogy szemben a többi teljes hosszúságú szöveggel, nincs a kiugrást megelőzően olyan szövegszegmens, amellyel közös a szókészlete.

Az itt elmondottak alapján látható, hogy a francia fordítás kilenc kiugrása igen eltérő a többi teljes hosszúságú szöveg kiugrásaitól. A 7. ábra és az 5. táblázat adatait összehasonlítva az eredeti szöveg és a többi fordítás adataival az is látható, hogy a francia szöveg valamennyi szignifikáns kiugrása csak egyetlen blokk hosszúságú és ezek intenzitása is lényegesen kisebb a korábbi szövegeknél mért értékeknél. Ezek a tények együttesen azt jelzik, hogy a francia fordítás kiugrásai igen jelentéktelenek, alig találni a francia fordításban szógazdag szövegszegmenseket.

7. ábra. A *The Da Vinci Code* francia fordításának szignifikáns kiugrásai.

Az ábráról leolvasható, hogy mindössze kilenc szignifikáns detektálható a szövegben. Ezek a kiugrások is igen jelentéktelenek, mivel csak egyetlen blokk szélesek és intenzitásuk is gyenge.

3.2.4. Az idegen nyelvű fordítások összehasonlítása

A három idegen nyelvű fordítás közül a német fordítás követte leginkább az eredeti szöveg szókészletében bekövetkező változásokat. A magyar fordítás elemzése hasonló eredményt mutat, mivel csak eggyel több kiugrás hiányzott a német fordításhoz hasonlítva. Ezen túl mind a német, mind a magyar fordításban találni néhány olyan kiugrást, amelyek az eredeti szövegben nem jelentek meg szignifikáns kiugrásként. Az ezekhez a kiugrásokhoz tartozó szövegszegmensekben a fordítások gazdagabb szókészlettel rendelkeznek, mint az eredeti szöveg. Két olyan kiugrást is találtunk, amelyek jelen vannak mind a német, mind a magyar fordításban. Ezek egyike a 'tükörírásos vers', míg a másik a 'keresés a hálózaton'.

A fordításokban angolul megjelenő 'tükörírásos vers' a 'pentameter' leírásával együtt volt képes a szignifikáns csúcs generálására.

An ancient word of wisdom frees this scroll ... and helps us keep her scatter'd family whole ... a headstone praised by templars is the key ... and atbash will reveal the truth to thee.

A vers összesen 32 szövegszót és 30 különböző szóalakot tartalmaz. Ez a hosszúságú szövegszegmens egymagában nem lenne képes egy szignifikáns kiugrás generálására, mivel a görbe simítása éppen az ilyen jellegű kiugrások eliminálására szolgál. A pentameter leírásával együtt azonban egy négy blokk hosszúságú szövegszegmens keletkezett, amely már elég erős ahhoz, hogy szignifikáns kiugrásként jelenjen meg a görbén.

Amennyiben azt szeretnénk demonstrálni, hogy egyetlen szógazdag, ám rövid szövegszegmens nem képes szignifikáns kiugrást eredményezni, nem kell mást tennünk, mint a magyar és a német fordítást összehasonlítani az angol és a francia szöveggel. A 'pentameter' mind a négy szövegben szerepel, de sem az angol, sem a francia szövegben nem generált szignifikáns kiugrást. Az angol szövegben a vers megjelenése nem jelentette új szavak bevezetését, mivel olyan szavak szerepelnek a versben, amelyek többsége már korábban előfordult a műben, míg a francia fordítás nem adja meg a verset angolul, csak annak francia fordítása jelenik meg.

A francia szöveg bizonyult szógazdagságban a legszegényesebbnek, amit meglepőnek találtam. A fordító nem tudott előnyt kovácsolni abból, hogy az eredeti szerző a francia helyszíneket, a francia nyelvet intenzíven használja, így végeredményként egy az eredetinel szűkebb szókészlettel rendelkező szöveget hozott létre. Számos bizonyítékát találni azonban, hogy ez nem azért történt, mert a fordító nem volt tudatában a közös nyelvnek, kultúrának, a francia olvasóközönségnek. Ennek első bizonyítéka a fordítás elején hiányzó Párizs bemutatása. Nagyon jól reprezentálja a fordítói tudatosságot a 35. fejezet egyik jelenete, ahol a főszereplők vonatjegyet próbálnak vásárolni a Saint-Lazare pályaudvaron a következő vonatra. Az eredeti angol szövegben a következő vonat 3:06-kor induló Lille – Rapide. A német szövegben ugyanezt találjuk, de a magyar és francia fordításban nem. A magyar fordításban az indulási idő ugyan

ez, de a célállomás nem Lille, hanem Lyon. Első olvasáskor azt gondoltam, hogy a fordító egész egyszerűen összekeverte Lille-t Lyonnal, mivel az 54. fejezetben az eredeti 'Remy is Lyonnais' kifejezés helyett 'Rémy lille-i' kifejezés található. (Továbbra is maradt ez az érzésem, mivel valamennyi szöveg megtartotta a 'Lyonnais' szót, ami egy komornyik esetében, aki főz is, többet jelenthet, mint valaki, aki lyoni. A kifejezés utalhat a komornyik kulináris képességeire is.) A francia fordításban mind az indulási idő, mind a célállomás megváltozott. Az indulás időt 3:06-ról 5:38, a célállomást pedig Lille-ről Caenre változtatta a fordító. Ekkor már nem tudtam, hogy melyik vonat hova és mikor indul, és úgy döntöttem, hogy ellenőrzöm a vonatindulásokat az interneten.¹ A menetrend szerint a Saint-Lazare pályaudvarról nem indul vonat sem Lille-be, sem Lyonba, és biztosan nem ebben az időpontban, mivel éjszaka nem járnak személyszállító vonatok. Összességében tehát elmondható, hogy francia fordító tudatában van a műben jelenlévő francia kultúrának, nyelvnek, szokásoknak, de ennek ellenére nem tudta ezt kihasználni annak érdekében, hogy legalább olyan szógazdag művet hozzon létre, mint az eredeti.

Végül még egyetlen kiugrásról szeretnék említést tenni, amelyről az idegen nyelvű fordítások elemzésénél nem szóltam. Az ok, hogy egyetlen fordításban sem jelent meg ez a kiugrás. Ez a kiugrás az eredeti angol szövegben akkor jelent meg, amikor szerző a 'phi természetéről' tart előadást. A kiugrás mindössze négy blokk hosszúságú, ami nem különösebben hosszú, de nagyon erős az intenzitása (2. táblázat), és emiatt úgy gondolom, érdemes róla említést tenni. Rendkívül érdekes módon egyetlen fordító sem gondolta úgy, hogy ez a szövegszegmens olyan jelentőségű, hogy egy gazdagabb szókészlet megjelenése indokolt lenne.

3.3. A *The Da Vinci Code* rövidített verziói

Az elemzés ezen szakaszában a Reader's Digest gondozásában megjelent angol és magyar rövidített verziók digitalizálására és elemzésére került sor. Az irodalmi művek rövidített verzióinak kiadása egy folyamatos, véget nem érő vita témája, amelyben megkérdőjelezzük az így keletkezett művek irodalmi értékét és ezen túl a kiadók által megcélzott olvasóközönset. Az eredeti nemes cél az volt, hogy olyanok számára is elérhetővé tegyük az irodalmi műveket, akik nem tudják, vagy nem akarják valamilyen ok miatt az eredeti művet elolvasni, és ahelyett, hogy rájuk erőszakolnánk az eredeti szöveget, alternatíva lehet a rövidített szöveg létrehozása és olvasásuk. Azzal azonban számolnunk kell, hogy az irodalmi művek rövidítése veszteséggel jár, és mindenképpen számolnunk kell azzal a felmerülő jogos kérdéssel is, hogy az így született szöveg továbbra is tekinthető-e irodalmi műnek vagy sem. A következő megválaszolendő kérdés, hogy ezek a művek valóban a megcélzott olvasóközönsethöz jutnak-e el, vagy azok is olvassák, akiknek lehetőségük lenne az eredeti, teljes hosszúságú mű elolvasására.

¹ <http://www.sncf.com>

3.3.1. A *The Da Vinci Code* rövidített angol verziója

A rövidített angol szöveg az eredeti teljes hosszúságú szöveg 46%-a. Nem kétséges, hogy egy ilyen volumenű rövidítés az eredeti szöveg durva csonkítása, mivel a szövegszók több mint felét elvesztettük (6. táblázat).

6. táblázat

A szövegszók, a különböző szóalakok és lemmák száma a teljes hosszúságú és a rövidített angol és magyar *The Da Vinci Code*-ban

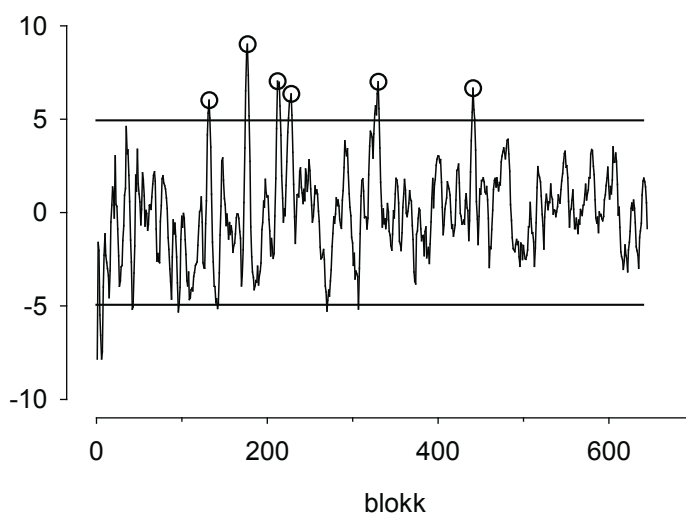
nyelv	hossz	szövegszó		szóalak		lemma	
angol	teljes	1397		11442		10300	
	rövidített	645	46%	7333	64%	6584	64%
magyar	teljes	1199		25394		13888	
	rövidített	543	45%	14041	55%	8414	61%

Az elemzés végső célja az volt, hogy a rövidített szövegek szókészletét össze tudjuk hasonlítani a teljes hosszúságú szövegekkel és egymással is. Ennek megfelelően az elemzés minden egyes lépése ismét a DyMoCASAT-tal került kivitelezésre.

A rövidített nem lemmatizált angol szövegben 6 szignifikáns kiugrást találni, míg a lemmatizált szövegben, a szöveg elején megjelent még egy kiugrás (egy blokk hosszúságú). A rövidített angol szövegben a kiugrások száma a felére csökkent a teljes hosszúságú szöveghez képest. Nemcsak a kiugrások száma, de azok hossza is csökkent, míg a kiugrások intenzitása nem feltétlenül (8. táblázat, 3. és 8. ábra). A megmaradt kiugrások közül négy olyan szövegszegmenst reprezentál, amely egy-egy történelmi eseményt ír le, míg három jelenkori eseményt, vagy történelmi és jelenkori eseményt együttesen ír le.

Az azonos nyelvű szövegek esetén egy másik összehasonlítható paraméter a kiugrások össz-szélessége (3. és 8. táblázat). Az eredeti szövegben a kiugrások össz-szélessége a teljes szöveg 3,65%-a volt, míg a rövidített verzió esetén ez az érték 4,19%, ami azt jelenti, hogy ezt a paramétert tekintve nem nagyobb a veszteség, mint a szavak számában.

A teljes hosszúságú és a rövidített szövegek különbségfüggvényeinek kétszeres szórását összehasonlítva azt tapasztalhatjuk, hogy a rövidítés nem eredményezte a szórás csökkenését, inkább egyfajta gyenge növekedés mérhető. Ez a két paraméter azt mutatja, hogy annak ellenére, hogy a szövegszók számában igen komoly csökkenés tapasztalható, a változatosságra utaló szórás akár emelkedhet is. Összességében ez azt jelenti, hogy a 'nem-kiugrásokhoz' tartozó szövegszegmensek azok, amelyek komoly csonkítást szenvedtek el, ami azt eredményezi, hogy a kiugrásoktól eltekintve, a maradék szövegszegmensek közelebb állnak a véletlen válogatáshoz, mint az eredeti szöveg (az összehasonlításhoz nézzük meg a 3. és a 8. ábrát).

8. ábra. A rövidített angol *The Da Vinci Code* szignifikáns kiugrásai

3.3.2. A magyar és az angol rövidített szöveg összehasonlítása

Mind az angol, mind a magyar rövidített szöveg 14 fejezetre van osztva, szemben az eredeti 105-tel. Mivel mind a teljes hosszúságú, mind a rövidített szövegekben a kiugrások ugyanazokhoz a szövegszegmensekhez, eseményekhez tartoznak, így ismételten sikerült megmutatni, hogy a fejezethatárok pusztán jelenlétükkel nem képesek a szóalakok számának az emelésére.

A magyar rövidített verzióban sem 'Sophie', sem a 'Baphomet' leírása nem eredményezett szignifikáns kiugrást, másrészt viszont megjelent az a jelenet, amikor Aringarosa átveszi a kötvényeket. Ennek a kiugrásnak az az érdekessége, hogy egyetlen más fordításban sem generált szignifikáns kiugrást, csak a magyar rövidített, nem lemmatizált és lemmatizált szövegekben.

Arra voltam még kíváncsi, hogy az újonnan bevezetett szavak számának vizsgálata alkalmas lehet-e arra, hogy a másodrendű fordításoknál meghatározzuk közvetlen forrásukat. Jelen esetben az volt a kérdés, hogy a rövidített magyar szöveg közvetlen forrása a teljes hosszúságú magyar szöveg, vagy a rövidített angol szöveg volt-e. Mivel mind a teljes hosszúságú magyar szöveg, mind a rövidített angol szöveg egy-egy adaptációja az eredeti szövegnek, a hasonlóságok és esetleges eltérések az új szavak számának alakulásában segítségünkre lehetnek a másodrendű fordítások közvetlen forrásának meghatározásában.

7. táblázat

A rövidített angol és magyar *The Da Vinci Code* szignifikáns kiugrásai

	angol		magyar	
	nem lemmatizált	lemmatizált	nem lemmatizált	lemmatizált
	n = 645 2SD = 4,93	n = 654 2SD = 4,62	n = 543 2SD = 7,28	n = 538 2SD = 5,79
szövegszegmens	pozíció	pozíció	pozíció	pozíció
Párizs		21		
Sophie	131-133	132-134		
boszorkány- üldözés	175-179	177-181	147-148	145-147
Pápa, Castel Gandolfo	212-215	214-217	214-217	1750177
Priory of Sion	225-229	2270229	186-191	186-188
Aringarosa			207-208	206-206
Jézus, kereszténység	326-331	329-334	275-278	272-275
Baphomet, Hebrew ábécé	440-443			

8. táblázat

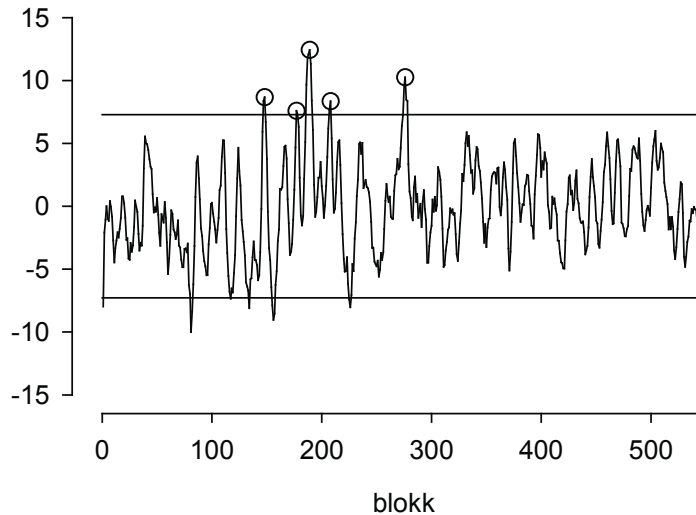
A rövidített angol szöveg kiugrásainak szélessége és össz-szélessége

kiugrások hossza	az azonos szélességű kiugrások száma	össz-szélesség
3	1	3
4	2	8
5	2	10
6	1	6
	6	27

Három olyan eseményt találni, amely mindkét teljes hosszúságú szövegben megtalálható, de nem szerepelnek a rövidített verziókban (az 'Opus Dei', a 'padlás' és a 'Westminster', 2. és 4. táblázat). Másrésről viszont találni egy olyan kiugrást, ami alig észrevehető a teljes hosszúságú magyar szövegben, de tisztán jelen van a rövidített verzióban. Ez a szövegszegmens ad leírást a 'Priory of Sion'-ról. Továbbá az is igaz, hogy a teljes hosszúságú magyar szövegnek azon kiugrásai közül, amelyek az eredeti szövegben nem szerepeltek, egyetlenegy sem jelent meg a rövidített verzióban.

Következésként elmondhatjuk, hogy a szövegek szignifikáns kiugrásainak összehasonlítása segítség lehet annak eldöntésében, hogy egy másodlagos fordí-

tásnak mi a közvetlen forrása. Az állítás további igazolására a hagyományosnak számító módszer, a szövegek részleteikben történő összehasonlítása alkalmazható. Ahogy már korábban is említettem, a vonatjegy-vásárlási epizód összehasonlítását érdemes elvégezni. A rövidített magyar verzióban, a teljes hosszúságú és a rövidített angol verzióhoz hasonlóan, Lille-be kérik a jegyet, szemben a teljes hosszúságú magyar szöveggel.

9. ábra. A magyar rövidített *The Da Vinci Code* kiugrásai

4. Összegzés

Korábbi elemzések során sikerült megmutatni, hogy az első-rendű statisztikai modellek alkalmasak arra, hogy a szövegben bekövetkezett szókészletet érintő változásokra rámutassunk. Elsődleges céлом az volt, hogy egy szövegben az újonnan bevezetett szavak számának a változásait vizsgáljam egy olyan dinamikus modellel, amely a szavaknak a szövegen belüli hipergeometrikus eloszlását feltételezi. Egy olyan modell, amely bemenő paraméterként az eredeti szöveg szóalakjainak gyakoriságát veszi figyelembe, természetesen nem képes a szöveget hűen visszaadni. Következésképpen az eredeti szöveg és a modell által generált szöveg között mindig lesznek eltérések. A két szöveg összehasonlításakor azonban hozzájuthatunk az eredeti szövegnek azokhoz a szógazdag szegmenseihez, ahol ezen eltérések számokban kifejezhetőek. Genette (1995) korábbi észrevételeivel összhangban azt tapasztaltuk, hogy ezek a szógazdag szegmensek akkor jelennek meg egy irodalmi műben, amikor az esemény illusztrációként szerepel, vagy olyan esemény, amely nem kapcsolódik szervesen a történethez, nincs a későbbiekben folytatása.

Az elemzéshez Dan Brown *The Da Vinci Code* című művét választottam. Az eredeti mű elemzésén túl még elvégeztem az elemzést három idegen nyelvű fordításán, az angol és magyar lemmatizált szövegen, valamint az angol és magyar rövidített verziókon is.

Az eredeti angol szöveg elemzését a lemmatizált verzió elemzése követte. Korábbi tapasztalataink azt mutatták, hogy a nem lemmatizált és a lemmatizált szövegek nem mutatnak lényeges eltérést. Így volt ez a *The Da Vinci Code* esetében is. A magyar nyelvű szövegek esetében is hasonló eredményekhez jutottunk. Ennek elvégzésére azért volt szükség még a vizsgálat elején, hogy meg tudjuk mutatni, hogy a továbbiakban elegendő a szóalakok vizsgálata, nem feltétlenül szükséges a szövegek lemmatizálása. A nem lemmatizált szövegek elemzése mellett a lemmatizált szövegek elemzésére abban az esetben lehet szükség, ha a szöveg összes új, szóban gazdag szegmensét meg szeretnénk találni.

Annak bizonyítására, hogy az újonnan bevezetett szavak számában bekövetkezett változások a szöveg mondatszintű kötöttségein túlmutatnak, a szövegek idegen nyelvű fordításait hasonlítottuk össze. Az eredeti elképzelés az volt, hogy ha a különböző idegen nyelvű fordításokban a szógazdag szövegszegmensek a szövegnek ugyanazon pontjain jelennek meg, akkor az újonnan bevezetett szavak számát a nyelv szintaktikai megszorításai nem befolyásolják (legalábbis számottevően nem). Ahogyan már korábbi vizsgálataink során is tapasztaltuk, a *The Da Vinci Code* szógazdag szövegszegmensei a különböző fordításokban közel azonos helyen jelentek meg. Módszerünk segítségével azonban sikerült találni olyan szövegszegmenseket is, ahol az egyes fordításokban szegényebb, esetleg gazdagabb szókészlettel dolgozott a szerző, mint az eredeti műben. A következő lépésként igyekeztünk magyarázatot találni az eltérések okaira. Az eltéréseket a természetes nyelvű szövegek és a mesterséges szöveg összehasonlításával sikerült megtalálni. Ezek az eltérések arra adnak számszerű összefüggést, hogy az egyes fordítások mennyire követik az eredeti szöveg szókészletbeli változásait.

Végezetül az angol és a magyar szövegek rövidített verzióinak az elemzésére került sor. Azt találtuk, hogy a kiugrások száma, a kiugrások össz-szélessége követte a szövegszók számában bekövetkezett változásokat. Ezzel szemben a kiugrások intenzitása nem mutatott eltérést a rövidített szövegekben az eredeti szövegekben mért értékekhez képest. Ez azt jelenti, hogy a kiugrások közötti szövegszegmensek rendkívül szegényes szókészletet használnak, amely a pusztán tények ismertetésére elegendő.

Irodalom

- Baayen, R. H. 1996. The Effect of Lexical Specialization on the Growth Curve of the Vocabulary. *Computational Linguistics* Vol. 22. 455-480.
- Baayen, R. H. 2001. *Word Frequency Distributions*. Dordrecht, Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Bart I., Klaudy K. (szerk.) 1986. *A fordítás tudománya*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Cook, G. 1994. *Discourse and Literature: The Interplay of Form and Mind*. Oxford: Oxford University Press.
- Csernoch M. 2005. Természetes nyelvi szövegek összehasonlítása első-rendű statisztikai modellekkel. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus X. – Fasciculus 3*. Miskolc: Miskolci Egyetem. 3–26.
- Csernoch M. 2006a. The introduction of word types and lemmas in novels, short stories and their translations. <http://www.allc-ach2006.colloques.paris-sorbone.fr/DHs.pdf>.

- Digital Humanities 2006. The First International Conference of the Alliance of Digital Humanities Organisations.* (5–9 July 2006, Paris)
- Csernoch M. 2006b. Frequency-based Dynamic Models for the Analysis of English and Hungarian Literary Works and Coursebooks for English as a Second Language. *Teaching Mathematics and Computer Science*. Debrecen: University of Debrecen. 53–70.
- Csernoch M. 2007a. Seasonalities in the Introduction of Word-types in Literary Works. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus XI. – Fasciculus 3*. Miskolc: Miskolci Egyetem. 11–34.
- Csernoch M. 2007b. Dinamikusan kezelhető statisztikai modellek irodalmi művek szóalakjainak vizsgálatára. *Alkalmazott Matematikai Lapok* 24. 57–77.
- Genette, G. 1995. *Narrative Discourse*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Hatim, B., Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. Harlow: Longman.
- Herdan, G. 1960. *Type-token Mathematics*. The Hague: Mouton.
- Oakes, M. P. 1998. *Statistics or Corpus Linguistics*. Edinburgh University Press.
- Oravecz Cs., Dienes P. 2002a. Large scale morphosyntactic annotation of the Hungarian National Corpus. In: Hollósi, B., Kiss-Gulyás, J. (eds.) *Studies in Linguistics*, Volume VI., pages 277–298, Debrecen, 2002.
- Oravecz Cs., Dienes P. 2002b. Efficient Stochastic Part-of-Speech tagging for Hungarian. In: *Proceedings of the Third International Conference on Language Resources and Evaluation*, Las Palmas, 2002. 710–717
- Petőfi S. J. 1990. *Szöveg, szövegtan, műelemzés*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- Rayson, P. 2003. *Matrix: A statistical method and software tool for linguistic analysis through corpus comparison*. Ph.D. thesis, Lancaster University.
- Rayson, P. 2005. *Wmatrix: a web-based corpus processing environment*. Computing Department, Lancaster University. <http://www.comp.lancs.ac.uk/ucrel/wmatrix/>
- Simigné F. S. 2006. *A fordítás mint közvetítés*. Miskolc: Stúdió.

Források

- Brown, D. 2003. *The Da Vinci Code*. New York: Doubleday.
- Brown, D. 2003. *The Da Vinci Code*. Translated by Bori E. 2004. *A Da Vinci-kód*. Budapest: Gabo.
- Brown, D. 2003. *The Da Vinci Code*. Translated by Roche, D. 2004. *Da Vinci Code*. Paris: JC Lattes.
- Brown, D. 2003. *The Da Vinci Code*. Translated by van Poll, P. 2004. *Sakrileg*. Germany: Gustav Lübke Verlag.
- Brown, D. 2003. *The Da Vinci Code*. 2004. United States of America: Reader's Digest Association Inc.
- Brown, D. 2003. *The Da Vinci Code. A Da Vinci-kód*. 2005. Budapest: Reader's Digest Kiadó Kft.

Metaforarendszerek fordítása – sajtószövegek elemzése kognitív megközelítésből

Harsányi Ildikó

A tanulmányban egy francia újságcikket és fordítását hasonlítom össze a metaforák fordításának szempontjából. Elsősorban arra keresek választ, hogy a fordítási műveletek során milyen tendenciák érvényesülnek a metaforák célnyelvbe való átvitele közben; milyen stratégiákat alkalmaz a fordító, hogy a forrásnyelvi metaforák célnyelvi megfelelőit megtalálja az adott szemantikai és pragmatikai környezetben; törekszik-e erre egyáltalán; valamint ezeknek a tendenciáknak, esetleges változtatásoknak az okát próbálom meg kideríteni.

A vizsgálat elméleti hátteréül a kognitív metaforaelméletet tartom a legmegfelelőbbnek, mivel képes egzakt, jól körülírható módszertant adni a metaforaelemzéshez, lévén szinte az első olyan elmélet, mely kiemeli a metaforát a „stilisztikai dekoráció” kategóriájából és a nyelvi gondolkodás konstitutív elemévé teszi. Emellett sikerült viszonylag pontosan definiálnia is a metafora fogalmát.

Az elemzés folyamán olyan metaforikus nyelvi kifejezéseket vetek össze, melyek két nagyobb metaforarendszer fogalmi metaforái köré csoportosulnak. Ennek során elsősorban azt figyelem meg, hogy a nyelvi kifejezések mögött jelen levő fogalmi metafora mennyiben változik a célnyelvi szövegben, valamint azt vizsgálom, mennyiben módosul a szöveg egészének metaforizáltsági foka, ennek a változásnak mik az okai, és van-e valamilyen következménye a szöveg befogadhatóságát tekintve.

2. A fordítás és a metafora

2.1. A fordítástudomány és a metaforakutatás kapcsolata

A fordítástudományban a metaforák fordításának kutatása sokáig háttérbe szorult, hiszen maga a nyelvtudomány is sokáig a nyelvészeti gondolkodás perifériájára száműzte a *metafora* fogalmát. A hagyományos felfogás a metaforát mint jelenséget leginkább az irodalmi szövegekkel kapcsolja össze, ezért a metaforák fordításának vizsgálatát is elintézte azzal, hogy az az irodalomtudomány feladata, és a nyelvtudomány nem tud vele mit kezdeni. Az irodalmi fordításelméletek azonban többek között abban különböznek a nyelvészeti megközelítéstől, hogy erősen normatív, preskriptív megközelítés jellemzi őket, tehát megadják, hogyan „kell” fordítani, mi a „jó” fordítás.

Minthogy azonban a metafora is nyelvi jelenség, azt kivenni a nyelvi vizsgálódás halmazából a probléma egyszerű szőnyeg alá söprését jelentené. Még a frissen kialakult fordítástudomány is, mely azt vetette – jogosan – az addigi

fordításkutatás szemére, hogy az a műfordításelemzésre korlátozódott, most mintha átesett volna a ló másik oldalára: a műfordítások vizsgálata kikerült a nyelvészeti elemzésekből, mondván, hogy ez az irodalomtudomány feladata, a nyelvtudományos módszerek erre nem elegendők.

Ezt az elgondolást megint azzal a gondolattal lehetne cáfolni, hogy a szépirodalmi alkotások szintén nyelvi tevékenység eredményei (melyekben a jakobsoni esztétikai funkció az elsődleges). Mivel azonban a metafora fogalmát a műfordításkutatással kötötték össze, így annak vizsgálata is kiszorult a nyelvészet egészéből, legalábbis periferikussá, a stilisztika határterületévé vált (vö. Tabakowska 1993: 66).

A metaforák fordításának deskriptív leírását az elsők között Gideon Toury kísérelte meg (1995: 81-84), aki éles kritikával illette a metaforafordításról való normatív gondolkodást, és helyette egy tisztán leíró modellt vázolt fel. Toury szerint a metafora fordításának a forrásnyelvből kiindulva hagyományosan három módja lehetséges:

1. fordítás „ugyanazzal” a metaforával (azaz a fordító szó szerint lefordítja az adott kifejezést; ebből a célnyelvben nyilván csak akkor lesz működő, ekvivalens szöveg, ha az adott metaforikus kifejezés ott is létezik);
2. fordítás más metaforával (az adott metafora helyettesítése másik célnyelvi megfelelővel);
3. fordítás nem-metaforikus kifejezéssel (ha a célnyelvből az adott metafora hiányzik vagy valamilyen más, pl. stilisztikai okokból nehézkes lenne a megmagyarázás, körülírás).

Ezekon kívül Toury felvet egy negyedik lehetőséget is:

4. a metafora teljes kihagyása (többen ezt azzal utasítják vissza, hogy a forrásszövegben bennlévő kifejezést „nincs joga” kihagyni a fordítónak).

Sőt ha a célnyelvi szöveget a forrásszöveggel egyenrangúnak tekintjük (mint ahogy azt Toury szorgalmazta, és azóta egyre inkább így történik), még két lehetőség áll fenn:

5. nem-metaforikus kifejezés metaforaként való fordítása;
6. metafora betoldása olyan helyen, ahol semmi nem szerepelt az adott kifejezés helyett.

A metafora fordításának problematikájához még az is hozzájárult, hogy összefüggésben áll a sokáig központi szerepet betöltő ekvivalencia fogalmával. Az ekvivalencia két szöveg egyenértékűségét jelenti a fordításkutatásban, de mi-benlétét meghatározni már a kezdetektől fogva nehéznek bizonyult. Az újabb kutatásokban már háttérbe is szorul ez a megközelítés. Úgy gondolom, hogy a metaforafordítást illetően az egyenértékűség fogalma még problematikusabb, így elemzésemben nem fogok élni ennek a szempontnak a működtetésével.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a metaforakutatás és az összehasonlító metaforaelemzések gyakran kontrasztív nyelvészeti alapokon nyugszanak, azaz az egyes nyelvi rendszereket vetik egybe. Ezzel szemben a fordítástudományi megközelítés konkrét szövegeket hasonlít össze, és arra kíváncsi, hogy

a fordító egy adott helyzetben milyen megoldást választott, miért éppen azt a megoldást választotta (Klaudy 1999a: 23). Ez főleg akkor érdekes, mikor az adott megoldás nem esik egybe a két nyelvben egyébként meglévő és a rendszerben ekvivalens elemekkel.

Ebből kiindulva érthető, hogy a fordítástudományi elemzés inkább a különbségekkel, nem pedig az egybeesésekkel foglalkozik. Jelen dolgozatban is azokat a példákat vizsgálom részletesen, ahol valamilyen okból kifolyólag nem egyértelmű a két szöveg közötti összefüggés, vagy pedig valamilyen fontos fordításbeli vagy a műfajt érintő probléma kerül a felszínre.

Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy míg a nyelvi rendszerek kontrasztív összevetése folyamán a két (vagy több) nyelv egyenrangúként szerepel, addig a fordítás folyamatában – bár néhány újabb elmélet ezt cáfolni igyekszik – a célnyelvi szöveg csak a forrásnyelvi függvényében létezik, nem jött volna létre, ha az a másik nincsen. Ezt a befolyást és a két szöveg közti interferenciát már több kutatás bizonyította, pl. adott nyelven eredeti és fordított szövegek egybevetésével (innen ered pl. a kvázihelyesség elmélete) (Klaudy 1999a:161). Talán érdemes lenne a metaforák szempontjából is végezni ilyen irányú kutatásokat, arra irányítva a figyelmet, hogy adott nyelvű szöveg metaforastruktúráját mennyiben befolyásolja (ha egyébként a téma és a műfaj ugyanaz), hogy eredeti vagy fordított szövegről van szó.

Érdemes még szót ejteni arról a különbségről kontrasztív nyelvészeti és fordításelméleti összevetés között, miszerint az előbbieket gyakran izolált nyelvi egységekkel (szószerkezetekkel, mondatokkal) dolgoznak, míg egy fordítónak mindig egy teljes, összefüggő szöveggel kell szembenéznie, melyben a kontextus és egyéb szövegnyelvészeti tényezők nagyban befolyásolják döntéseit. Ebből kifolyólag a fordítástudomány is mindig konkrét szövegeket, egyedi megvalósulásokat vizsgál, és ezek segítségével próbál rájönni rendszerszerű összefüggésekre, általános tendenciákra.

2.2. A metafora a kognitív nyelvészetben

A kognitív nyelvészeti megközelítés, mint az összes kognitív tudomány, abból indul ki, hogy a nyelv struktúrája valamiképpen az emberi kognitív, megismerő, megértési folyamatokat képezi le, a nyelvi kutatásoknak ezért magából a nyelvhasználatból és empirikus adatokból kell kiindulnia (Tabakowska 1993: 21-22). A mindennapi nyelvhasználatnak pedig az ún. „figuratív” nyelv is része, ezért a metaforakutatásnak is helyet kell kapnia a nyelvészeti vizsgálódások körében.

A hagyományos metaforaelméletek körülbelül úgy kezelik a metaforát, mint ahogy a mindennapokban gondolkodunk róla, és ahogy az iskolában is tanítják: irodalmi-stilisztikai szakkifejezésnek tartják. Ennek megfelelően úgy gondolhatnánk, hogy elsősorban irodalmi művekben találkozhatunk vele, funkciója pedig valamiféle dekoráció, a nyelvben meglévő érdekes, de nem szükséges díszítés.

A kognitív nyelvészeti kutatások, elsősorban Lakoff és Johnson munkája (*Metaphors We Live By* 1980) azonban kimutatták, hogy a metaforák nem

is elsősorban a nyelv, hanem az emberi gondolkodás építőelemei, mégpedig alapvető elemei. Általuk vagyunk képesek a közvetlen tapasztalatainkat rendszerezni, elvont gondolatrendszereket felépíteni, vagyis a metaforák irányítják nemcsak a beszédünket, de absztrakciós tevékenységünket is. Metaforák segítségével konceptualizáljuk a minket körülvevő világot, így fogalmi metaforáink alapvetően befolyásolják azt, ahogyan környezetünket látjuk. A metafora tehát nem a nyelvi szabályok megszegése többé, hanem minden gondolati, így nyelvi tevékenység alapja (Tabakowska 1993: 66).

Antropológiai és szociolingvisztikai kutatások is bizonyították, hogy az emberi gondolkodás alapvetően képi, metaforikus természetű, mivel az elvontabb fogalmakat, folyamatokat így vagyunk képesek megérteni, azaz a metaforikus leképezés az absztrakciós folyamat alapvető módszere. Mint ilyen, univerzális, azaz minden nyelv ezen alapul (és természetesen nemcsak az irodalomban, hanem a nyelv minden változatában és műfajában).

Az ún. elsődleges metaforák (Kövecses 2007:3-4), melyek a közvetlen fizikai tapasztalatainkból származnak, olyan alapvető, elvont fogalmakat segítenek konceptualizálni, mint pl. az idő vagy az érzelmek; ez azonban automatikusan, nem pedig tudatosan történik. Az eddigi kutatások szerint ezek minden nyelvben ugyanúgy jelen vannak és ugyanúgy működnek, tehát univerzálisnak mondhatók. Az elsődleges metaforákból egész rendszerek, ún. komplex metaforák jönnek létre, melyek elemei és kapcsolódási módjai azonban már nyelvenként eltérők lehetnek, így az univerzális tapasztalatainkból kultúráspecifikus fogalmi metaforák születhetnek.

Az elsődleges metaforákból létrejövő fogalmi metaforák legtöbbször tehát már kultúrafüggő, azaz nem mondható teljesen univerzálisnak. Az adott absztrakt fogalom mint céltartomány (pl. élet) és a forrástartományt szolgáló metaforikus kép (pl. utazás) között lezajló konceptuális kapcsolatról, leképezésről van szó, mely kultúránként eltérő lehet.

A különböző fogalmi metaforák az egyes nyelvekben metaforikus nyelvi kifejezésekben testesülnek meg, egy fogalmi metaforához több nyelvi kifejezés is kapcsolódhat. Két kognitív terület, a forrás- és a céltartomány egymásra való leképezése az alapja. Míg azonban a fogalmi metaforák nagy hasonlóságot mutathatnak a nyelvek között (legalábbis kultúrákon belül), a különböző nyelvi kifejezések még azonos fogalmi metafora esetében is nagyon eltérőek lehetnek.

Fontos megjegyezni, hogy a fogalmi metaforák és a felszíni metaforikus nyelvi kifejezések elkülönítése azért fontos a fordítások vizsgálatának szempontjából, mert így tulajdonképpen áthelyeződik az empirikus vizsgálat súlypontja: nyilvánvalóvá válik, hogy a metaforák fordításának során nem a felszíni jelentések ekvivalens megfeleltetése a fontos, hiszen nem az hordozza a tulajdonképpeni jelentést, hanem a mögötte rejlő fogalmi metafora, még akkor is, ha ez egymástól eltérő nyelvi kifejezések segítségével történik.

A kognitív nyelvészeti megközelítés, mely elsősorban „mindennapi metaforáinkkal” foglalkozik, arra irányította a figyelmet, hogy a metaforák fordítása nemcsak, sőt nem elsősorban a szépirodalmi művek egyedi, különleges, „művészi” metaforái esetében problematikus, hanem a más szövegműfajokban

előforduló, az adott nyelvi kultúrába mélyen beágyazódott konvencionális kifejezések esetében is. Éppen azért, mert szinte már fel sem tűnik metafora-mivoltuk, csak akkor, mikor azzal a problémával szembesül a fordító, hogy az adott fogalmi metaforának nincs teljesen ekvivalens nyelvi kifejezése a két nyelvben, talán maga az adott fogalmi metafora egésze hiányzik a célnyelvből, így az esetleg szó szerint lefordított kifejezés szemantikailag vagy pragmatikailag értelmezhetetlen, hiszen a metaforahasználat erősen kultúrafüggő.

A fordítástudomány és a kognitív nyelvészet közös vonása, hogy nemcsak az eredményt tartják érdekesnek, hanem mindkét tudományág a folyamatot is vizsgálja. A kognitív metaforaelmélet a különböző fogalmi metaforák, metaforarendszerek létrejöttét és működését az emberi gondolkodás értelmező folyamata közben vizsgálja, a fordítástudomány pedig ezeknek az elemeknek az átvitelét egy másik nyelvbe, melynek során a fordító döntéseket hoz, választások elé kerül, közben pedig benne is lejátszódnak ugyanazok a kognitív folyamatok, mint egyazon nyelvi közegen belül, csak ezt az értelmezői folyamatot a másik irányba is meg kell tennie. Egyfelől tehát értelmeznie kell a forrásnyelvi szöveget, majd ezt az általa megalkotott interpretációt a célnyelv eszközei segítségével újraalkotni. Ez a kognitív funkció tehát nemcsak kettős irányú lesz: értelmezői és szövegalkotói, de egy egészen más kódrendszeren, nyelvi és kulturális közegen belül fog működni. A fordítói kognitív folyamatok vizsgálata tehát nagyban hozzájárulhat mindkét tudományág kutatásaihoz.

Összefoglalva tehát a kognitív metaforaelmélet főbb fogalmai (Kövecses 2007: 5): forrástartomány, céltartomány, tapasztalati alap, metaforikus nyelvi kifejezés, leképezés, kiterjesztés, fogalmi metafora. Elemzésem során ezekkel a fogalmakkal fogok dolgozni.

2. 3. Műfaji megközelítés

A sajtónyelv erősen metaforizált, bár (leszámítva a már szinte szépirodalmi stílusú publicisztikát) ezek a metaforák jórészt klisék, közhelyek, „átlátszó” kifejezések, azaz olyan konvencionális, mindennapi metaforák, melyeket már nem is látunk annak. Ez elmondható mindkét dolgozatomban szereplő nyelv sajtónyelvi stílusáról, bár a nyelvi és kognitív különbségek mellett valószínűleg a más-más publicisztikai, sajtótörténeti és stilisztikai hagyományok is közrejátszanak az esetleges eltérésekben.

A fordításkutatás szövegtípusok szerinti megközelítése, melyet a bühleri modell alapján Reiss állított fel (ld. Klaudy 1999a: 58-59), a sajtószövegeket (kivéve a már-már irodalminak számító esszéket) a tartalomközpontú szövegtípusba sorolja. Ezek a szövegek elsősorban információt adnak át, a fordító feladata tehát ennek visszaadása, „mégpedig a célnyelv legszokványosabb eszközeivel, hogy semmi se terelje el az olvasó figyelmét a tartalomról”. Ez a megállapítás fontos lehet a metaforafordítás szempontjából is, hiszen egy szöveg metaforizáltsága befolyásolhatja befogadását is. Ez a fordítói alapállás (amit lehet, hogy sokan látenszen szabályként is értelmeznek), hozzájárulhat ahhoz a jelenséghez, melynek bekövetkezését feltételezem hipotézisemben.

3. A vizsgálat módszere

3.1. A szövegek bemutatása

Az elemzés forrásaként egy népszerű francia napilap, a *Le Monde* periodikus mellékletének, a *Diplomatique*-nak egy politikai tárgyú cikkét választottam ki (*Un fédéralisme belge en perpétuel chantier*) és hasonlítottam össze magyar fordításával, mely az említett melléklet magyar nyelvű kiadásában jelent meg. A magyar nyelvű cikk a címlapon *A belga föderalizmus kérdőjelei* címen szerepel, a kiadvány belsejében pedig: *Meddig tartható egyben a gazdag Flandria és a kínuló Vallónia?* címmel folytatódik.

A cikk témája Belgium belpolitikai helyzete a legutóbbi időkben: a kormányalakítási nehézségek és az ezek mögött húzódó nyelvi-politikai megosztottság okai. A szöveg műfaja tehát tényfeltáró-elemző publicisztika, stílusa tárgyilagos, de nem száraz, jól érthető a nem szakértő olvasók számára is.

A cikk fordításáról el lehet mondani, hogy „jó”, azaz az átadni kívánt információ a magyar szövegben is maradéktalanul megjelenik, nagyobb fordítói félreértelmezésekről, hibákról nem lehet beszélni, és a szöveg stílusa sem hagy kívánnivalót maga után. Még az úgynevezett „kvázihelyesség” jelensége sem érezhető feltűnően, tehát az olvasó nem érzi úgy lépten-nyomon, hogy nincs ugyan nyelvtani-szemantikai gond a szöveggel, de érezhetően fordítás, amit a kezében tart.

Ha viszont nem globálisan, hanem a szöveg kisebb egységeiben vizsgálódunk, már több különbség is feltűnik. Természetesen ezek sem „hibák”, hiszen az eltérések nagy része kötelező vagy automatikus átváltás eredményeként jön létre, melyeket a két nyelv különböző grammatikai-szemantikai szerkezete kíván meg.

A metaforák terén azonban ennél bonyolultabb a helyzet. A cikkben a témából adódóan központi fogalom az állam mint szervezet, a politikai események mint harcok egymásutánja. Ezeket az elvont rendszereket az emberi gondolkodás a kognitív tevékenység folyamán metaforák segítségével érti meg oly módon, hogy a forrástartomány jelentéstartalmát leképezi a céltartományra is.

A cikkben az első olvasatra is feltűnő metaforák többsége ezeken a fogalmi tartományokon belül mozog (AZ ÁLLAM MINT EMBERI TEST, A POLITIKA MINT HÁBORÚ). Ezeket könnyű azonosítani, megérteni (hiszen a mi kultúr körünkben elterjedt és régóta használt képekről van szó), és éppen ezért lefordítani is. A fordító azonban néha mégsem él ezzel a lehetőséggel.

Nehezebb ott az elemzés, ahol már felismerni sem könnyű a metaforát, hiszen annyira beépült a gondolkodásunkba, hogy fel sem tűnik a képi megjelenítés. Néha ezért nehéz eldönteni, hogy egyáltalán metaforáról van-e szó, pl. az időbeni események térbeliként való értelmezése során.

A metaforák fordítása természetesen a legritkább esetben lehet szó szerinti, hiszen elég gyakran előfordul, hogy egy adott metaforikus nyelvi kifejezésnek nincs célnyelvi megfelelője. A legrosszabb ilyenkor, amit egy fordító tehet, a szó szerinti tartalom átvitele, hiszen az vagy csak nehezen értelmezhető, vagy teljesen mást jelent, mint az eredetiben, de a legtöbbször nem is lehet értelmezni.

Természetesen e dolgozat keretei nem teszik lehetővé (és szükségtelennek is tűnik), hogy a cikk összes metaforikus kifejezését elemezzem. Igyekszem ugyanakkor az általam fontosnak, érdekesnek vagy gyakorinak tartott jelenségeket bemutatni, bizonyos tendenciákat felfedezni, valamint az alább leírt hipotézisemet igazolni vagy cáfolni.

A magyar és a francia nyelv nagyon távol áll egymástól tipológiailag, a két kultúra viszont relatíve közelinek mondható, ezért egyértelműnek tűnik, hogy a metaforafordítás nem elsősorban nyelvi rendszerbeli, hanem inkább nyelvhasználati és kulturális azonosságokon és különbségeken alapszik. Ha valamilyen specifikus, országra, régióra jellemző témáról lenne szó, valószínűleg a kulturális különbségeken lenne a hangsúly, és talán ez befolyásolná ilyen irányba a metaforák átvitelét is. A jelen cikk témája, a parlamenti politika és az állam-szervezet viszont mindkét kultúrában közel azonos fogalmakon nyugszik, hiszen az európai történelemnek része mindkettő, így azonos fogalmi metaforák jöhettek létre.

3.2. Az elemzés szempontjai

Az elemzést Kövecses *Metaphor in Culture* (2007) c. összefoglaló munkája alapján végzem, melyben az összehasonlító metaforaelemzéshez négy szempontot ajánl (2007:133):

1. a két szóalak (nyelvtani) egyezése vagy különbsége,
2. a szó szerinti jelentések egyezése vagy különbsége,
3. a figuratív (átvitt értelmű) jelentések egyezése vagy különbsége,
4. a fogalmi metafora egyezése vagy különbsége.

A példák összevetése során tehát alkalom nyílik feltárni az adott metaforának és fordításának felszíni szerkezetét mind grammatikai, mind szemantikai szempontból, de ami még ennél is fontosabb, lehetőség lesz nyomon követni azoknak a kognitív folyamatoknak egy részét, melyek a fordítóban a forrásnyelvi szöveg interpretálása és a célnyelvi szöveg létrehozása közben lezajlanak, és amelyek az adott fogalmi metaforák átviteléből, megváltoztatásából vagy kihagyásából nagyjából kikövetkeztethetők.

Hozzá kell azonban tennem, hogy a fenti könyvben elemzett példák legtöbbje kontrasztív nyelvészeti, nem pedig fordítástudományi megközelítésen alapul, hiszen a két nyelvi rendszert és elemeiket hasonlítja össze önálló, önmagukban álló nyelvi kifejezések segítségével, melyek nem egymás közvetlen fordításai, hanem rendszerbeli megfelelői.

Az én elemzésem annyiban fog eltérni ettől, hogy két nyelvi rendszer aktuális megvalósulását vizsgálom, ami pedig valószínűleg más eredményre vezet majd, mintha a két nyelv metaforarendszerének vizsgálatát önmagában vagy rendszerszerűen összehasonlítva végezném. Ennek az eltérésnek több oka is lehet, a szövegkörnyezettől kezdve műfaji és stilisztikai megfontolásokon keresztül egészen a fordító személyes preferenciáig. Vizsgálatom célja így tehát nem általános megállapítások megfogalmazása a francia és a magyar nyelv metafo-

rarendszerével kapcsolatban, hanem a konkrét szöveg fordítása közben végrehajtott változtatások deskriptív leírása és ezek okainak feltárása.

3.3. A vizsgálat tárgya: a metaforarendszerek

Egy fogalmi metaforának számtalan felszíni, nyelvi metaforikus kifejezése létezhet, de a fogalmi metaforák között is vannak összefüggések, maguk is rendszerbe szerveződnek (Kövecses 2005: 129). A kognitív nyelvészeti kutatások eddig két nagy metaforarendszert vázoltak fel, A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA és az ESEMÉNYSTRUKTÚRA rendszereket. Az előbbi a tárgyak, entitások, az utóbbi az események, viszonyok konceptualizálásának folyamatában működik közre. A két nagy rendszer kialakulása kapcsolatban állhat a főnév és az ige nyelvi univerzáléjának hipotézisével, mely már régóta tárgya a nyelvészeti kutatásoknak (ld. Mounin 1963). Ez a két nyelvtani kategória (vagy valami ezekhez hasonló) ugyanis minden nyelvben megtalálható, így a gondolkodás és ennek nyelvi kifejezése közti kapcsolat ebben az univerzáléban is bizonyítást nyerhet.

Kövecses szerint A NAGY LÁNC-metaforarendszer egyik alrendszere az ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK-metafora, mely olyan rendszerek működését, fejlődését, állapotát ábrázolja és segíti érthetőbbé tenni képi megjelenítés segítségével, mint pl. elme, gazdaság, társadalom stb. (Kövecses 2005: 134).

A másik nagy metaforarendszer az ESEMÉNYSTRUKTÚRA-metafora, mely az események szerkezetét jeleníti meg, és már Lakoff is említést tett róla. A rendszer lényege az, hogy az absztrakt változásokat elképzelhető mozgásokként, ennek módjait pedig útvonalakként konceptualizálja. Nagyon sok ezzel a rendszerrel kapcsolatos fogalmi metaforánk létezik (pl. AZ ÉLET UTAZÁS).

Mivel a cikk egy absztrakt rendszerben végbemenő komplex folyamatot dolgoz fel, két nagy metaforarendszer, a KOMPLEX RENDSZEREK és az ESEMÉNYSTRUKTÚRA ismerhető fel benne különböző kiterjesztéseivel és nyelvi kifejezéseivel. Ennek a két rendszernek az átvitelét vizsgálom meg részletesen az alábbi példákon keresztül. Természetesen a két nagy rendszer között vannak átfedések, és gyakran nem egyszerű felismerni egy-egy metaforikus nyelvi kifejezésben a mögötte rejlő fogalmi metaforát, mert annyira automatikusan használjuk legtöbbször.

4. A hipotézis

A két nyelv kulturális háttere, bár természetesen mutat különbségeket, az elemzett szöveg témájának szempontjából hasonlít egymáshoz. Ezért abból indulok ki, hogy a forrásnyelvi metaforák nagy részét sikerül szó szerinti jelentésben átvinni a célnyelvi szövegbe, de ahol erre nincs lehetőség, még ott is egyezik a különböző nyelvi metaforikus kifejezések alapját képező fogalmi metafora. Az esetleges különbségek alapja inkább a sajtóműfaj eltérő hagyományai lehetnek, bár ezt az eltérést sem tételezem fel számottevőnek.

Fordításméleti szempontból fontosabb előfeltevésem az ún. explicitációs hipotézisből (ld. Klaudy 1999b:82) indul ki, melynek alapfeltevése, hogy a for-

dítás során a célnyelvi szöveg grammatikailag mindig kifejtettebb, mint a forrásnyelvi. Ehhez azonban általában csatlakozik egy ellentétes tendencia: a szöveg lexikai síkon inkább egyfajta generalizációt, „szürkület” mutat. Ennek nyilvánvaló magyarázata, hogy a fordítás során a fordító hajlamosabb mindig az általánosabb értelmű, konvencionálisabb kifejezést választani, ha egy forrásnyelvi kifejezésnek több ekvivalens alternatívája is felmerül (Levy 1965:78-79).

Azt feltételezem, hogy ez nincs másképp a metaforák esetében sem: ha a fordító a forrásnyelvben szokatlan, esetleg újszerű metaforával találkozik, hajlamosabb inkább konvencionálisabb terminust választani helyette, vagy éppen kihagyni az egészet, és egy nem-metaforikus szövegelemmel helyettesíteni (ld. Toury 3. és 4. pontja). Levy szerint ennek az lehet az oka, hogy a gyakrabban használt kifejezések jutnak előbb az eszébe. A metaforák fordításának során a fordító valószínűleg nem is tartja fontosnak, hogy egy adott kifejezés a célnyelvben is metaforikus legyen, hiszen esetünkben a tartalom átadása a fő cél.

A metaforák bizonyos része tehát feltételezésem szerint eltűnik vagy egyszerűsödik, főleg azok, melyek a célnyelvi szövegben „ügyetlenek” tűnének, mert nem olyan gyakori a használatuk, mint a forrásnyelvben.

5. Az elemzés

5. 1. Komplex rendszerek

A cikk olyan absztrakt fogalmakkal dolgozik, melyek nem a közvetlen fizikai valóság részei, csak fogalmilag léteznek. Így ahhoz, hogy megértsük és el tudjuk képzelni őket, elengedhetetlen, hogy metaforák segítségével konceptualizáljuk őket. A következő példák a legjellemzőbb eseteket világítják meg.

- (1) ...tandis que d'autres **mécanismes** empêchent qu'une réforme institutionnelle soit votée...
 ... miközben a **szabályok** meggátolják, hogy egy intézményi reformot [...] elfogadjanak.

Az eredeti szövegben mechanizmusokról van szó mint komplex rendszerek gépként való megjelenéséről (a szöveg a belga szövetségi választási rendszer szabályait taglalja). Egy ilyen elvont, szabályokból álló, de általában jól, gördülékenyen és automatikusan működő rendszert gyakran képzelünk el AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK GÉPEK-metafora segítségével (Kövecses 2005: 140). Jóllehet a metafora fiatalabb, mint például az emberi testtel való azonosítás képe, a modern kor embere számára természetes a bonyolult, számára átláthatatlanul, de mégis jól működő dolgok gépezetként való felfogása. A forrástartományban szereplő gépezet általában valamilyen mechanikusan működő szerkezet képe, mint ahogy a forrásnyelvi példában is megjelenik (pl. egy mechanikus óra fogaskerekei). Napjainkban már egyre inkább terjed a számítógép képeinek forrástartományként való használata.

A fordításban azonban a metaforikus kifejezés eltűnik, a *szabályok* kifejezés marad absztraktabb szinten, az eredetihez inkább metonimikusan kapcsolódik

(a fogalmi metafora forrástartományában szereplő gépezet bizonyos szabályok szerint működik). Az átvitt jelentés így megmarad, de a többi aspektus nem egyezik, a kifejezés mögül teljesen eltűnik az említett fogalmi metafora (–, –, +, –). Ebben a példában tehát tetten érhető bizonyos általánosítási törekvés, hiszen a szemantikai tartalom megmarad, csak a nyelvi kifejezés válik egyszerűbbé, absztraktabbá (a mondat állítmánya őriz ugyanakkor némi metaforikus képi jelleget, de ez már annyira konvencionalizált, hogy az olvasó számára alig érzékelhető).

- (2) Car **le centre de gravité** politique diverge: il **se situe** à droite en Flandre et au centre gauche en Wallonie.

Merthogy ma már különbözik a politikai **paletta**: Flandriában jelenleg a jobboldalon, Vallóniában viszont a balközépen van **a súlypont**.

A fenti metafora fordítása során érdekes kontamináció jött létre. Az eredetiben még 'súlypont'-ról van szó, ami nem tekinthető konvencionális metaforikus kifejezésnek, hiszen egy absztrakt rendszert, a politikai pártok szerveződését valamilyen nagy tömegű tárgyhoz hasonlítja. Mivel a forrástartomány jelentésfókuszában a rendszer súlya, stabilitása helyezkedik el, talán AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK ÉPÜLETEK-metaforához áll a legközelebb. A céltartomány elemei (a domináns politikai erők) így valamilyen súlyos, nagy tömegű objektumként képeződnek le, melyek a középpontban állnak, így a kifejezés kapcsolódik A JELENTŐS KÖZÉPEN ÁLL-fogalmi metaforához is, mely tulajdonképpen sokkal elsődlegesebb, mint akár az épülettel való azonosítás. A mondat második felében már csak egy anaforikus személyes névmás utal erre a metaforikus nyelvi kifejezésre (*il*) és azt állítja, hogy 'található valahol'.

A fordító viszont *politikai palettává* alakította a francia metaforát, talán éppen azért, mert kevésbé érezte konvencionalizáltnak, és helyette egy már-már sajtóközhelynek számító kifejezést alkalmazott, tulajdonképpen indokoltan, hiszen ez egy nagyon elterjedt, széleskörűen használatos metaforikus kifejezés, míg a másik nem annyira tűnt volna természetesnek, bár a jelentését mindenki értette volna. Csakhogy a két nyelvi kifejezés mögött más-más fogalmi metafora húzódik, a magyar kifejezés nem a hierarchikus elrendeződést, hanem a sokféleséget állítja a fókuszba, így a mondat szemantikailag is eltolódik. A vizsgált négy szempont egyike szerint sincs tehát azonosság a két kifejezés között.

A mondat második felében viszont folytatódik a metafora kifejtése: az eredetiben csak a névmással utalnak rá vissza, a magyarban viszont megjelenik az eredeti *súlypont*. Önmagában ez is érthető a magyar olvasók számára, de a mondat első felével együtt már némileg zavarónak tűnhet, hogy két fogalmi metafora kifejezései keveredtek össze egy állításon belül.

- (3) ... on parle bien le français dans certain **cercles** en Flandre...
... bizonyos flandriai **körök** jól beszéltek franciául...

Ez a két mondat viszont azt példázza, hogy bizonyos metaforikus kifejezések teljesen azonos módon működnek a két nyelvben. A két metafora között csak

a szóalakban van különbség, az eredetiben 'bizonyos körökben' beszéltek jól franciául. A magyar kifejezés így tulajdonképpen metonimikussá válik, de lényegében megmarad ugyanannak a képi kifejezésnek. A többi szempont szerint tehát azonosnak tekinthető a két metafora (–, +, +, +).

- (4) ... des résistances **au sein du monde** patronal ....
 ... a munkaadói **oldal** is ellenérzéseit fogalmazza meg...
 ... **au sein des** députés francophones comme **au sein des** députés flamands...
 ... a vallón és a flamand képviselők **részéről** egyaránt...

Mindkét fenti esetben az *au sein de*, vagyis a 'valaminek a keblében' metaforáról van szó a francia eredetiben, mely AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZER EMBERI TEST-metaforának egyik metaforikus nyelvi kifejezése. Ez a fogalmi metafora szinte a legrégebbinek és a legelterjedtebbnek tekinthető azok közül, melyeket az absztrakt rendszerek konceptualizálása folyamán alkalmazunk, többszörös jelentésfókusz alakult ki, esetünkben AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZER SZERKEZETE AZ EMBERI TEST FIZIKAI SZERKEZETE-almetaforáról beszélhetünk, mely a rendszerek struktúráját azonosítja a számunkra könnyebben elképzelhető fizikai felépítéssel. Jelen esetben a rendszer belsejéről van szó mint arról a helyről, ahol a döntések születnek.

A fordítás során mindkét esetben egy kevésbé képszerű, absztraktabb nyelvi kifejezés került a metaforák helyére, mindkettő inkább az irányultság oldaláról teszi vizuálisan felfoghatóbbá a kifejezést. A szempontok egyike sem érvényesül tehát, hiszen nemcsak a metafora nyelvi kifejezése tér el, hanem a szemantikai tartalom és a fogalmi-kognitív sík sem fedti teljesen egymást a két esetben (–, –, –, –). Ennek oka valószínűleg stilisztikai, hiszen magyarul a *keblében* kifejezés túlságosan régiesnek, egy ilyen szövegben idegennek tűnik.

- (5) ... cette analyse est **au coeur des** revendications actuelles.
 ...ez az értékelés áll a jelenlegi követelések **középpontjában**.

Ebben az esetben szintén AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK EMBERI TEST-metaforáról van szó, hiszen az eredetiben a 'szívében' kifejezés szerepel, melyet a fordításban felvált egy szintén metaforikus, de jóval kevésbé képszerűbb elem. Az ok itt szintén stilisztikai lehet: a fordító esetleg túl irodalmiasnak érezte a metaforát, nem tartotta szükségesnek a jelenlétét.

A kifejezés ugyanakkor metaforikus maradt, hiszen a már említett A JELENTŐS KÖZÉPEN ÁLL-metaforáról van szó, mely jóval kevésbé látványos, mint a szív képe, és sokkal konvencionálisabb is, de lényegében ugyanaz a figuratív jelentése (és metonimikusan kapcsolódik is az eredeti kifejezéshez). Bizonyos szinten tehát generalizálódik a szöveg, a figuratív jelentés ugyanaz, a fogalmi metafora azonban csak egy bizonyos, elsődlegesebb szinten azonos (–, –, +, –).

4. 2. Eseménystruktúra

Ezt a metaforarendszert tulajdonképpen nem lehet elkülöníteni az előbbi-től, hiszen az abban leírt absztrakt entitásokkal végbemenő eseménysorokat konceptualizálja. Így az alábbi példákban gyakran egyszerre mindkét nagy rendszer megjelenik és együtt működik.

(6) ... la formation du gouvernement **est freinée** par les désaccords sur une nouvelle modification des institutions.

... a kormányalakítást **fékezi** az új intézményi reformokról való egyet nem értés.

Ebben az esetben, bár a szóalak különbözik, hiszen az eredetiben passzív alak a magyarban aktív lesz (és így a mondat egészében más mondatrészi szerepet töltenek be a megfelelő szavak), mind a szó szerinti, mind pedig a figuratív jelentés megegyezik, és a kifejezés alapjául szolgáló fogalmi metafora is azonos a két mondatban (–, +, +, +).

A kérdéses metaforikus kifejezés az egyik nagy metaforarendszernek, az ESEMÉNYSTRUKTÚRA-metaforának az egyik fogalmi metaforája. Ezek a fogalmi metaforák eseménysorokat segítenek konceptualizálni (Kövecses 2005: 141), jelen esetben A VÁLTOZÁS MOZGÁS-metafora által. Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy ezek a nagy metaforarendszerek kapcsolatban állnak egymással, hiszen absztrakt rendszerekről és a velük történő eseményekről van szó. A fenti mondatokban AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK GÉPEK-metafora képezi az eseménymetafora alapját is. Az állam céltartománya járműként van megjelenítve, az olyan folyamatok tehát, melyek a lassulás elsődleges metaforájával állnak kapcsolatban, fékezésésként konceptualizálódnak. Elvont folyamatok jelennek meg tehát (egyet nem értés a reformokról), mint valami fékezőerő, mely a járművet lelassítja.

A fordító a szóalaktól eltekintve szó szerint átvette a kifejezést, így az minden síkon megmaradt a célnyelvi szövegben.

(7) ... qui **pèsent sur** le statut de Bruxelles.

... melyek **súlyosan érintik** Brüsszel jogállását.

Ebben az esetben A NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK-almetaforáról van szó. A céltartomány egy hosszú összetett mondat elején helyezkedik el (bizonyos folyamatok következményei), ebben a formában meglehetősen elvontnak hangzik, de ha súlyos teherként jelenik meg, akkor sokkal könnyebb a folyamat megértése is.

Itt azonban már nemcsak a szóalak, hanem a szó szerinti jelentés is különbözik. Míg az eredetiben 'Brüsszel jogállására nehezednek', addig a magyarban csak érintésről, bár súlyos érintésről van szó, egy más irányú mozgásról vagy állapotról. A magyar kifejezésről ismét el lehet mondani, hogy jóval konvencionalizáltabb, a sajtónyelvben gyakran használt fordulat, ami egyébként ugyanúgy vonatkozik a francia metaforára is a maga környezetében (tel-

jesen köznapi metaforikus kifejezésről van szó), a két nyelvben azonban nem ugyanazt a státuszt tölti be a két kifejezés. Így a fordító azt tette, amit ilyenkor a legcélszerűbb: nem magát a kifejezést, hanem annak funkcionális megfelelőjét fordította le, amelyet hasonló helyzetben hasonló gyakorisággal használnak, és természetesen ugyanannak a fogalmi metaforának a nyelvi kifejezése. Az átvitt értelmük tehát megegyezik, és a mögöttük rejlő fogalmi metafora is (–, –, +, +).

- (8) Le combat du mouvement flamand, qui **démarre** dès 1840, aura dès lors un **double moteur**...

Így hát az 1840-ben **létrejött** Flamand Mozgalomnak **kettős célja** lett...

Ez a példa szintén AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK GÉPEK-metaforához kapcsolódik, az ezzel kapcsolatos eseményeket konceptualizálja A HALADÁS MOZGÁS fogalmi metafora egyik kiterjesztésének segítségével. A *démarrer* jelentése 'elindít, elindul', és elsősorban járművekre vonatkozik. Jelen esetben ez a kép egy mozgalomra mint céltartományra van leképezve, melynek megalakulása egy jármű elindulásaként jelenik meg. Így logikusan továbbvezetve mondhatja azt a cikk szerzője a mondat második felében, hogy 'kettős motorja van', folytatván a jármű forrástartományán alapuló leképezést.

A fordítás egyáltalán nem él ezzel a képpel, így tulajdonképpen azt is mondhatnánk, hogy a magyar szöveg nem metaforikus. Kövecses (2007: 144) úgy említi ezt az esetet, mint ahol a felszínen valóban nem minősül metaforának a fordítás (itt ő is fordítási, nem pedig kontrasztív nyelvészeti példával dolgozik), azonban mélyebb rétegekben fellelhető a metaforikus jelleg. A létrejött kifejezés ugyanis, bár sokkal kevésbé képszerű, és a jármű-metafora egyediségéhez viszonyítva szinte nem is látszik metaforának, szintén metaforikus kifejezés, a születés koncepciója által teszi elképzelhetővé egy mozgalom megalakulását. Ha viszont nincs szó járműről, nyilván nem lehet szó motorról sem, így a fordítónak a célnyelvi szövegben meg kell maradnia ezen a viszonylag absztraktabb síkon. A figuratív jelentés így megegyezik a két szövegben, a fogalmi metaforák azonban csak egy általánosabb síkon (–, –, +, – (+)).

- (9) ... puisqu'ils **forgent** au jour le jour une politique flamande, wallone ou francophone **au sein de** l'entité fédérée correspondante.

... hiszen nap nap után flamand vagy vallon politikát **folytatnak** a különböző szövetségi intézmények**ben**.

A fenti mondatban újra feltűnik a már elemzett *au sein de* metafora, mely a francia cikkben még számos alkalommal előbukkan, mivel a francia írott nyelvben elterjedt kifejezésnek számít. A fordító azonban a már említett okok miatt egyszer sem élt a szó szerinti fordítás lehetőségével, ebben az esetben teljesen eltüntette, csak egy helyhatározórag maradt belőle, amely azonban metonimikus kapcsolatban áll a forrásnyelvi megfelelőjével.

A mondat állítmánya azonban az ESEMÉNYSTRUKTÚRA-rendszer egyik almetaforája: az eredetiben politikát 'kovácsolnak'. A magyarban ez a metafo-

rikus kifejezés nem kapcsolódik ehhez a fogalmi metaforához (inkább a szerencsét szoktuk „kovácsolni”), így teljesen indokolt a kihagyása. A fordító talán választhatott volna valamilyen más metaforikus kifejezést, de inkább a nem-metaforikus mellett döntött, mely azonban ugyanazt jelenti (–, –, +, –).

- (10) ... s'il n'existait différents facteurs qui **poussent** à des évolutions plus **profondes**.
... ha nem lennének olyan tényezők, amelyek **mélyebb hatású** folyamatokat **generálnak**.

A francia mondatban a *poussent* szóalak 'lökni, taszítani' jelentésű ige, ezt a *generál* igével fordították, és szerepel még egy betoldás: a 'mélyebb'-ből *mélyebb hatású* lett.

Mindkét esetben köthető a választás – mint az az eddigiekben is megfigyelhető volt – AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK GÉPEK fogalmi metaforához. Csakhogy az eredetiben ezek a bizonyos tényezők mechanikusan mozognak, a fordításban pedig már egy olyan ige szerepel, mely inkább a modern berendezésekhez, számítógépekhez köthető. Ugyanannak a fogalmi metaforának két különböző irányú kiterjesztéséről van szó tehát. A figuratív jelentés így tulajdonképpen megegyezik, csak más aspektusból, más koncepción keresztül van megvilágítva (–, –, +, +).

- (11) Un autre facteur d'instabilité **réside** dans une deuxième caractéristique du fédéralisme belge...
Az instabilitás egy másik tényezője a belga föderalizmus második legdöntőbb jellemzőjében **rejlik**...

Az eredetiben a tényezők nem rejlenek, hanem 'valahol székelnek'. Véleményem szerint itt egy olyan kivételes esettel találkozhatunk, mikor a célnyelvi metaforikus kifejezés képszerűbb, mint a forrásnyelvi, bár ez is erősen konvencionizált. Ebben az esetben AZ ÁLLAPOTOK HELYEK-metafora más-más felszíni megvalósulásáról van szó. A szövegben említett tényezők és jellemzők absztrakt fogalmainak egymáshoz való viszonyát úgy tudjuk felfogni, ha a térben képzeljük el őket, ez viszont a célnyelvi szövegben másként realizálódik. Az azonos fogalmi metafora és figuratív jelentés különböző megvalósulásairól beszélhetünk tehát (–, –, +, +).

- (12) Le fédéralisme belge est un **chantier périodiquement relancé**...
A belga föderalizmus **időközönként előrehalad**...

Ez a metafora azért fontos, mert a forrásnyelvi szöveg címében is megtalálható. A francia *chantier* szó 'műhelyt' vagy ennek metonimikus leképezéseként 'munkálatokat' jelent. Ez a mondat visszautal a címben már megjelenített metaforikus képre, így teremt meg egyfajta kohéziót cím és szövegtest között. A magyar fordításból ez a kép (mely A KOMPLEX RENDSZER-metafora egyik almetaforája) teljesen kimarad – igaz, a címből is. Csak az ESEMÉNYSTRUKTÚRA-metafora, a

haladás képzete marad (A VÁLTOZÁS MOZGÁS), a föderalizmus absztrakt entitása nincs képileg megjelenítve. A szó szerinti jelentésben van némi különbség, melyet a francia passzív szóalak is hangsúlyoz: ott inkább újraindításról, míg a magyarban önálló haladásról van szó.

A magyar mondatnak így nincs akkora képi ereje, bár szemantikailag ez nem okoz gondot, a megértést nem hátráltatja, mégis jóval egyszerűbb, általánosabb leírásról van szó, mint az eredetiben. Az utóbbi metafora tehát a négy szempont szerint: –, –, +, +.

- (13) Les francophones veulent **prendre le temps** d'une négociation prudente...

A franciaajkúak **időt akarnak nyerni** az óvatos tárgyalásokhoz...

Ebben az esetben egy sajátos jelenségről van szó, hiszen itt tulajdonképpen nemcsak a szóalak, a szó szerinti jelentés, de a nyelvi kifejezések mögötti fogalmi metafora is különbözik. Véleményem szerint itt tulajdonképpen fordítói pontatlanságról van szó, hiszen a francia kifejezés magyar megfelelője 'időt szakítani valamire', mely akár a célnyelvben is alkalmazható lenne.

A különbség szövegszinten nem okoz megértésbeli gondot, ha viszont csak a mondategységet vizsgáljuk, más megvilágításba helyezi az eseményeket. A nyelvi kifejezések mögött meglévő fogalmi metafora sem ugyanaz, és tulajdonképpen ez okozza a szemantikai eltérést is, hiszen a franciában inkább AZ IDŐ TÁRGY, míg a magyarban AZ IDŐ PÉNZ koncepció rejlik a felszín mögött (–, –, +, –) (vö. Kövecses 2007:134-135).

- (14) ... les partis francophones souhaitent majoritairement en **rester** là.
... a frankofón pártok többsége **meg szeretne állni**.

Itt mindkét esetben A HALADÁS MOZGÁS-metafora egyik almetaforájáról van szó. Míg viszont az eredetiben 'maradni' szeretnének, addig a magyarban ez a cselekvés más jellegű, egy eddigi haladás végén akarnak megállni (–, –, +, +). A figuratív jelentés nyilvánvalóan ugyanaz marad, ez azonban más-más módon van leképezve a forrástartományból.

- (15) La demande d'une plus grande autonomie pour les entités fédérées n'**émane** plus des différentes Communautés...

A szövetségi országrészek nagyobb autonómiájára irányuló követelés már nem az összes közösségtől **származik**...

Az eredeti kifejezés jóval képszerűbb, mint a fordítás: 'árad, áramlik, sugároz' az ige szó szerinti jelentése. A *származik* ugyan szintén metaforikus nyelvi kifejezés, de jóval kevésbé képi, mint a francia metafora, a kifejezés teljesen konvencionális (–, –, +, +). Itt is megfigyelhető tehát egyfajta lexikai egyszerűsödés.

- (16) Selon eux, elles reviennent à **briser** les flux financiers de solidarité nord-sud...

Szerintük ezek teljesítése odavezethet, hogy **elvágnák** az észak-déli szolidaritás pénzügyi csatornáját...

Itt is, mint a legtöbb esetben, ugyanannak a fogalmi metaforának (A NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK) különböző nyelvi kifejeződéseiről van szó. Az eredetiben az 'eltörni, megrepeszteni' ige fejezi ki a nehézség jellegét, a magyarban ez egy másik, de hasonló jelentésű ige segítségével történik. A szó szerinti jelentés így más lesz, más kép segíti a megértést, de a figuratív jelentés ugyanaz, és a fogalmi metafora is azonos (–, –, +, +).

- (17) Ces exigences flamandes **sont ravivées** aujourd'hui par un sentiment de singularité économique.
Ezeket a flamand követeléseket napjainkban **felerősíti** a gazdaság egyediségének érzete.

A két mondat metaforikus kifejezései közt elsősorban fokozatbeli a különbség: az eredetiben 'újjáéledésről', a célnyelviben csak felerősödésről van szó, a fogalmi metafora azonossága mellett (A CSELEKVÉS INTENZITÁSA A MOZGÁS INTENZITÁSA) (–, –, +, +).

- (18) ...**au moment où** les **tensions** linguistiques sont **au plus haut**,...
...amikor a nyelvi **ellentétek** a **legélesebbek** voltak, ...

A francia mondatban a 'nyelvi feszültségek a legmagasabbak voltak'. Magyarul ez a kifejezés ebben a formában nem létezik, bár a feszültség-metafora nálunk is használatos. A fordító nem ezzel élt, hanem egy konvencionális megoldással, az *éles ellentétek* a magyar sajtónyelv gyakran használt metaforikus kliséje (ez elmondható a francia kifejezésről is a saját kontextusában).

A két kifejezés átvitt értelme tehát ugyanaz, és a fogalmi metafora is (a NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK) (–, –, +, +).

- (19) **Du côté** flamand, la volonté de **mener** une politique autonome, en Flandre comme à Bruxelles...
A flamandok önálló politikát szeretnének **folytatni** Flandriában és Brüsszelben...
Du côté wallon, la volonté de **répondre** à la situation nouvelle dans laquelle **s'est trouvée** la Wallonie **à partir de** 1960.
A vallonok pedig **reagálni** akarnak arra az új helyzetre, amelybe Vallónia 1960 **után került**.

Itt két mondatot is idéztem teljes egészében, hogy még nyilvánvalóbbá váljék az, mennyire metaforizált még a legegyszerűbbnek tűnő nyelvi kijelentés is. A két mondat párhuzamos szerkezetű, bár a magyar változatban ez nem annyira feltűnő, mivel a mondatkezdő, retorikai anaforaként szolgáló metaforák ('flamand oldalról', 'vallon oldalról') eltűntek, és így ez a metafora teljes egészében

szében kimarad a célnyelvi szövegből. A többi jelen van, némelyik szó szerinti jelentéssel, és fogalmi síkon is megegyezik egymással a két szöveg.

- (20) Une des caractéristiques du fédéralisme belge est qu'il **est construit sur** une différenciation interne (et non **sur** une unification d'Etats initialement indépendants)...

A belga föderalizmus egyik jellegzetessége éppen az, hogy itt belső elkülönülésről (nem pedig eredetileg független államok egyesítéséről) **van szó...**

Az utolsó példa szintén egy metafora kihagyása. A forrásnyelvi szövegben 'a belga föderalizmus belső elkülönülésre van fölépítve', mely AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK ÉPÜLETEK koncepciójának nyelvi megjelenítése, és az előző alfejezetbe is beillett volna. Itt azonban inkább az építésről mint cselekvésről, tehát egy komplex rendszer megalkotásáról mint eseménysorról van szó, ezért hagytam itt. A célnyelvi szövegben viszont egyik aspektus sem jelenik meg, az épület-metafora teljes egészében eltűnik, és egy teljesen semleges, csak nagyon mély szinten metaforikus kifejezés veszi át a helyét. A mondat képi jellege így teljesen elvész, lexikailag semlegesebbé válik.

5. Eredmények, konklúzió

Az előbbieken elemzett példák talán nem elegendők egy kvantitatív vizsgálathoz, de egy olyan empirikus alapú kvalitatív elemzéshez, melyben csak egy konkrét szövegben megfigyelhető tendenciákról van szó, már le lehet vonni belőlük adekvát következtetéseket.

Mindkét metaforarendszer vizsgálata során nyilvánvalóvá vált, hogy fordítás közben a metaforák egy része – amennyire a két nyelv grammatikai, szemantikai szerkezete és kulturális kontextusa megengedi – változatlanul átkerül a célnyelvbe, amennyiben ott megtalálható az adott fogalmi metafora megfelelő nyelvi kifejezése (ez az esetek többségében így történt).

Amikor viszont valamilyen okból nem ment (vagy mehetett) végbe az átvitel, a fordító olyan stratégiákat alkalmazott, melyeknek során a szöveg legtöbbször a lexikai általánosodás irányába mozdult el, így az előzetesen felvetett hipotézis igazolódni látszik.

A Kövecses által javasolt szempontok alapján végzett elemzés eredményeinek összegzése után elmondható, hogy az első szempont, a szóalakok egyezése egy esetben sem következett be. Ez azonban a két nyelv eltérő struktúrájából adódik, tehát az esetek túlnyomó részében egyszerű grammatikai okokra vezethető vissza.

A második szempont, a szó szerinti jelentés vizsgálata viszont gyakori eltéréseket mutatott (húsz esetből tizenhétyszer). Ennek okai azonban nem mindig egyértelműen magyarázhatók.

Az elemzés előtt leszögeztem, hogy főleg azokkal a példákkal fogok foglalkozni, melyek láthatóan gondot jelentettek a fordítás során, vagy legalábbis valamilyen érdekes megoldást szültek. Így sok olyan eset kimaradt, melyben a

metaforikus nyelvi kifejezés szó szerinti jelentését is sikerült átvinni. Ezek általában azok a metaforák voltak, melyek erősen konvencionizáltak, és az adott szövegműfajban és kulturális közegben széleskörűen használatosak. Az elemzés azonban azt mutatja, hogy gyakran előfordultak olyan esetek is, mikor a két kifejezés ilyen szempontból is eltért. Ez a jelenség ott vált érdekessé, ahol egyébként az adott fogalmi metafora megtalálható mindkét nyelvben.

A jelenség egyik oka az lehetett, hogy az adott nyelvi kifejezés nincs meg a célnyelvben, ezért vagy egy másik metaforikus kifejezéssel, vagy egy nem-metaforikus megfeleltetéssel ment végbe a fordítás. A változtatás oka tehát a két nyelvben megtalálható azonos fogalmi metafora különböző szintű és jellegű strukturáltsága volt.

Még érdekesebb volt azonban az a néhány példa, melyben az adott nyelvi kifejezés szintén megtalálható volt a célnyelvben, a fordító mégsem élt ezekkel, hanem szintén az előbb említett lehetőségek egyikét választotta. Ennek oka már nehezebben kikövetkeztethető, valószínűleg gyakran a fordító szubjektív döntése volt az alapja.

Néha fel lehetett fedezni a két kifejezés között bizonyos stilisztikai különbségeket, melyek arra indíthatták a fordítót, hogy kihagyja az általa szövegidegennek érzett metaforát. A műfaji hagyományok is bizonyára szerepet játszottak ezekben a döntésekben. Nemegyszer tetten lehetett érní a fordító orientálódását a konvencionálisabb, a sajtónyelvre jellemző kifejezések felé, az egyéni, különös megoldásoktól való idegenkedést. Tekintve, hogy egy olyan cikkről van szó, amelyben elsődlegesen az információátadás és bonyolult folyamatok átláthatóvá tétele volt a cél, ez a törekvés talán igazoltnak is tűnik.

Ritkán fordult elő az, hogy az egyes kifejezések átvitt, figuratív jelentése is nagymértékben eltért volna, hiszen ez magát a szemantikai tartalmat befolyásolta volna. Erről az esetről a szempontok forrása (Kövecses 2007: 144) is csak irodalmi példákat említ. Mivel itt nem erről, hanem tartalomközpontú szöveg átadásáról volt szó, ennek az aspektusnak a szem előtt tartása volt a fordító láthatóan legfontosabb feladata a metaforafordítások terén is. Ez az aspektus csak akkor mutatott különbségeket, mikor a metaforikus kifejezés egésze kimaradt, és nem-metaforikus szövegegység sem lépett a helyébe.

Nem gyakran – hiszen nincsenek nagy kulturális különbségek a két nyelv metaforarendszere között –, de előfordult az az eset is, hogy a két mondatban eltért a nyelvi kifejezések alapjaként szolgáló fogalmi metafora. Ennek azonban nem elsősorban az volt az oka, hogy az adott fogalmi metafora nem létezik a célnyelvben, hanem ilyenkor inkább az játszódot le, hogy a fordító a metaforikus képalkotás egészét helyettesítette egy általában nem-metaforikus kifejezéssel, az előbb leírt indokok egyikének alapján (az általam elemzett húsz mondatban ötben volt erre példa).

Olyan esetet nem nagyon találtam, melyben a forrásnyelvi nem-metaforikus kifejezés helyett a célnyelviben felbukkant volna egy metafora. Ez is és az eddigiek is alátámasztani látszanak azt a hipotézist, miszerint a metaforafordításban éppúgy, mint a fordítás más síkjait tekintve, lejátszódik a már sokszor elemzett grammatikai explicitáció mellett egyfajta lexikai neutralizáció (mivel a metaforizáltság elsősorban a szöveg lexikai oldalát érinti).

Ennek oka nem a célnyelv lexikai (metaforikus) hiányosságaira, hanem inkább a fordítóknak a két szöveghez való viszonyulására vezethető vissza.

Ezzel kapcsolatban szeretném hangsúlyozni azt a megállapítást is, hogy következtetésem semmiképpen sem a francia és a magyar metaforarendszer egészére vonatkoznak. Hiszen valószínűleg ugyanez lett volna az elemzés eredménye, ha a forrásnyelvi szöveg a magyar és a francia a célnyelv. Ennek az általános fordítási tendenciának a meglétét nyelvpártól függetlennek feltételezik, és úgy gondolom, sikerült megállapítanom, hogy ebben az esetben ez be is következett. Az összehasonlítás tehát nem a két nyelvi rendszerre (vagy metaforák esetében a két fogalmi rendszerre), hanem két konkrét szövegre irányult. Azt is meg kell említenem, hogy az elemzés néhány aspektusa, pl. a metaforák konvencionáltsági fokának megállapítása végtére is szubjektív megállapítás, így néha nem tudtam kizárni a vizsgálatból ezt a tényezőt sem.

Irodalom

- Klaudy K. 1999a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Kövecses Z. 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses Z. 2007. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: University Press.
- Mounin, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Tabakowska, E. 1993. *Cognitive Linguistics and Poetics of Translation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- Levy, J. 1965. Will Translation Theory be of Use to Translators? *Übersetzen*. Frankfurt: Athenäum Verlag.

Források

- Coorebyter, Vincent de. Un fédéralisme belge en perpétuel chantier. *Le Monde Diplomatique*, Novembre 2007. LIV./644.
- Coorebyter, Vincent de. A belga föderalizmus kérdőjelei. Meddig tartható egyben a gazdag Flandria és a kínlódó Vallónia? Ford.: Ferwagner Péter Ákos. *Le Monde Diplomatique*, 2007. november. II./11.

A szótári ekvivalencia és a fordítási ekvivalencia viszonya

Szabó Helga

1. Kérdésfelvetés

Dolgozatom arra a kérdésre keresi a választ, hogyan viszonyul a szótári ekvivalencia a fordítási ekvivalenciához, és melyek az eltérések okai, jellemzői és következményei. Vizsgálatom elsősorban a lexika szintjén (ill. a szintagmák szintjén) mozog, hiszen szótári ekvivalensen a kétnyelvű szótár címszavaihoz rendelt célnyelvi szavakat értjük, illetve ide tartoznak még a forrásnyelvi szintagmákkal (példákkal, kollokációkkal, frazeologizmusokkal) szembeállított célnyelvi megfelelők is (Uzonyi 2006). Ennek megfelelően – praktikus összehasonlíthatósági okokból – fordítási ekvivalensen a kontextuális változatokat, vagyis a fordítás-ként elfogadott célnyelvi szövegben megjelenő szavakat ill. szó szerkezeteket értjük. A fordítási ekvivalencia fogalmának elméleti megközelítése és egyéb vetületeinek vizsgálata meghaladja e dolgozat kereteit.

Kiindulási alapom az a tapasztalati megfigyelés, hogy a fordító által választott ekvivalens sok esetben nem esik egybe a szótári ekvivalenssel. Ez vizsgálat nélkül is bizonyítható, hiszen minden hivatásos és botcsinálta fordító találkozott már azzal a problémával, hogy a célnyelvi szövegben szereplő szó vagy főleg szó szerkezet nincs benne a szótárban, vagy benne van, de egyik jelentése sem illik igazán a kontextusba, vagy egyszerűen csak van „frappánsabb” megoldás. Ilyenkor a célnyelvi szövegben megjelenő ekvivalens nyilvánvalóan el fog térni a szótári ekvivalenstől.

A célnyelvi szöveg oldaláról nézve viszont úgy fogalmazható meg a kutatási kérdés, hogy a fordításban szereplő szavak és szókapcsolatok (függetlenül attól, hogy a fordító használt-e szótárt és melyiket, vagy saját mentális lexikonjából hívta elő a szerinte legmegfelelőbb ekvivalenst) mennyiben egyeznek a kétnyelvű szótár által megadott ekvivalensekkel, lehet-e az esetleges eltérésekben valami rendszert találni, és ebből milyen következtetéseket tudunk levonni. Noha a szóválasztás nagy mértékben befolyásolja a fordítás minőségét, a fenti kérdéskör elemzésének ez idáig még kevés figyelmet szenteltek.

Klaudy (1996) három nyelvpárra (angol-magyar, német-magyar, orosz-magyar) végzett vizsgálata megállapította, hogy bár a kétnyelvű szótárak sokszor használnak jelentésfelbontást (pl. *abrakoltat: feed horses*) és esetenként jelentésösszevonást (pl. *чувствовать жажду: szomjas*), „...a fordítók a mindennapi gyakorlatukban jóval több összevonást és felbontást alkalmaznak, mint amennyi a kétnyelvű szótárakban található” (1996:146). Az összevonás és felbontás tehát szemléletes példa a szótári ekvivalencia és a fordítói ekvivalencia közötti lehetséges eltérésekre.

Konkrét célnyelvi szövegeknek a kétnyelvű szótárral való összevetése útján további összefüggésekhez juthatunk. Bár az ilyen típusú vizsgálatokhoz egy megfelelően előkészített (annotált) számítógépes korpusz lenne a legalkalmasabb, ennek hiányában korlátozott, saját gyűjtésű korpuszsal dolgoztam.

2. A szótárak és az ekvivalencia

E vizsgálat célja természetesen nem az, hogy valamelyik szótárt vagy az összeset pellengérré állítsa, hiszen logikai hiba lenne azt képzelni, hogy létezhet olyan szótár, amely a nyelvek és nyelvváltozatok végtelen teljességét felöleli, és a szavak minden létező kontextusban való előfordulását leképezi, s mindezt naprakészen teszi.

A szótári ekvivalencia korlátaival szembenező szótárszerkesztőnek döntenie kell, mit tart fontosnak, megad-e szinonimákat, kollokációkat, frazeológiai egységeket, és ha igen, mennyit, továbbá alkalmaz-e időbeli, regionális és stílusminősítéseket. Ennek következtében a szótárak információtartalma jelentősen különbözhet. A szótárszerkesztői ízlésen/koncepción kívül a szótártípustól is függ, hogy milyen ekvivalencia dominál. Például kétnyelvű, „idegennyelv – anyanyelv” irányú szótárakkal kapcsolatban Uzonyi (2006) több összefüggésben is említi azt a szótárszerkesztői megfontolást, hogy a célcsoporttól elvárható anyanyelvi kompetencia szükségtelessé tesz bizonyos adatokat. Ugyanakkor leszögezi, hogy „az anyanyelvre való fordítást a fordítási ekvivalensek megadása segíti leginkább, tehát ha a kontextuális változatokból minél több megtalálható a szócikkben” (121). Ezekre a gondolatokra a vizsgálat kapcsán még visszatérek.

Tovább árnyalja a kérdést, hogy az ekvivalencia szótáron belül sem mutat egységes képet, hiszen a forrásnyelvi szóhoz csak a legritkább esetben tartozik *teljes ekvivalens*, azaz olyan célnyelvi szó, ami a szótári címszó valamely jelentésének összes denotatív és konnotatív elemét tartalmazza (Uzonyi 2006). Ennek hiányában *nem teljes ekvivalenseket* vagy *ekvivalenspótlókat* kell alkalmazni. „A nem teljes ekvivalens (...) nem tartalmazza a lemma adott szemémájának összes denotatív és/vagy konnotatív elemét, amit magyarázó megjegyzéssel kell kompenzálni” (Uzonyi 2006 120). Az ekvivalenspótlók pedig például a reáliák esetében válnak szükségessé, amikor a szótár körülírással vagy megközelítő ekvivalenssel tud csak szolgálni. Uzonyi (2006) a szótári ekvivalencia 14 fajtáját említi meg, melyek közül vizsgálatom szempontjából a stilisztikai ekvivalencia a legfontosabb. Erre visszatérek a későbbiekben.

Elfogadva tehát a szótárak elméleti és gyakorlati korlátait, a szótárakra kizárólag vizsgálatom céljából, mint a szótári ekvivalencia hordozóira tekintek.

3. A vizsgálat célja és módszere

A vizsgálat célja tehát a szótár és a fordítási ekvivalencia különbségeinek ki-mutatása megvalósult fordítások alapján. A vizsgálatához tizennyolc nem hiva-tásos fordító (fordítói szeminárium végzős angol szakos hallgatói) fordítását

használtam. Hat rövid, 12-15 soros állatmesét kellett magyarra fordítaniuk. Ez a szövegtípus két okból is alkalmas a vizsgálat céljaira: egyrészt szépirodalmi (expresszív) szöveg lévén a fordítónak lehetőséget kínál stílusérzéke kibontakoztatására, másrészt nyelviileg egyszerű, így a fordítás minősége jórészt a lexikai szinten, elsősorban a szinonimaválasztáson múlik.

1. A hat forrásnyelvi szövegből kiválasztottam összesen 40 olyan szót ill. szókapcsolatot, amelyek kisebb-nagyobb szórást mutattak a hallgatói fordításokban. Ezeket szótári alakjukban adtam meg.
2. A vizsgálat objektivitásának biztosítására három közismert (két papíralapú és egy elektronikus) kétnyelvű szótárt használtam. Mindháromból kiválasztottam a kontextusba illő ekvivalenseket. Ha a szótárban nem volt olyan megfelelés, amely a kontextusban elfogadható lenne, akkor a szócikkben található részinformációt adtam meg szögletes zárójelben.
3. Ezután a hallgatói fordításokból lejegyeztem azokat a megoldásokat, amelyek egyik szótárban sem szerepelnek, ám fordítási ekvivalensnek tekinthetők. Ha valamelyik „hallgatói leleményt” a kontextusban elfogadhatatlannak ítélttem, akkor aláhúztam.

1. táblázat

	ORSZÁGH NAGYSZÓTÁR	LÁZÁR-VARGA KÉZISZÓTÁR	MTA SZTAKI ONLINE SZÓTÁR	FORDÍTÓI LELEMÉNY
1. food	táplálék, élelem, eleség, étel, en- nivaló	táplálék, élelem, ennivaló	ennivaló, táplá- lék, élelem, étel	<i>elemózsia</i>
2. to notice	megfigyel, észre- vesz	észrevesz, feltűnik	megfigyel, ész- revesz	–
3. to be dying of hunger	[‘hunger’ > die of hunger: éhen hal]	[‘die’ > to be dying haldoklik] [‘hunger’ > die of hunger: éhen hal]	[die of hunger: éhen hal]	éhezik, az éh- halál kerülgeti, kopog a szeme az éhségtől, éhkoppot nyel, majdnem éhen hal éhen marad
4. pretty	csinos, szép, bájos	csinos, szép	bájos, csinos, szép	<i>helyes kis, tet- szetős, szépsé- ges, gyönyörű</i>
5. to say	mond, szól	mond, szól	mond	hálálkodik, rebeg
6. to stumble on	véletlenül rábuk- kan vmire	(véletlenül) rábuk- kan vmire	rábukkan vmire	(vmibe) téved, (vmibe) vetődik

	ORSZÁGH NAGYSZÓTÁR	LÁZÁR-VARGA KÉZISZÓTÁR	MTA SZTAKI ONLINE SZÓTÁR	FORDÍTÓI LELEMÉNY
7. small	kis, kicsi(ny), apró	kis, kicsi, apró	kicsi	aprócska
8. delicious	felséges, remek, pompás	pompás, nagyon finom	finom, ízletes	jóízű, zamatos, ínycsiklandó, érett
9. with a run	[run: nekiiramo- dás, nekifutás, lendület]	[run: futás, szaladás]	[run: futás, meg- rohanás]	nekifutásból, nekiiramodott és...
10. to waste (no) time	(nem) fecséreli/ vesztegeti az idejét	(nem) pocsékolja/ vesztegeti az időt	(nem) fecséreli, pocsé- kolja az időt	nem habozik, nem tévóvázik, több se kell neki
11. however	azonban	azonban	azonban	hogya, hogy nem
12. not a single grape	[not a single: egyetlen egy sem] [grape: szőlő(szem)]	[not a single: egyet- len egy sem] [grape: szőlő(szem)]	[not a single: egyetlen egy sem] [grape: szőlő]	egy árva szőlő- szemet se egy szem szőlő nem sok, any- nyit se
13. to mut- ter	motyog, mor- (m)og, dörmög, dünnyög	motyog, mor(m)og, dünnyög, dörmög	dörmög, mor- mog, morog, motyog	dohog
14. to walk away	elmegy, elsétál	[walk: sétál, megy]	elmegy	tovább ballag, tovább bandu- kol, elkullog, eloldalog, to- vábbáll, odébb- áll
15. to carry	hord, (el)visz, (el)-szállít	(el)visz, (el)szállít, cipel	cipel, elszállít, el- visz, szállít, hord, hordoz, visz	cipekedik
16. donkey	szamár, csacsi	szamár	szamár	füles <i>szegény csacsi</i>
17. always	mindig, mindég, folyton(osan), ál- landóan, örökké, örökösen	mindig, folyton, örökké	mindig	folyton-folyvást
18. to complain	panaszkodik, siránkozik (<i>ír</i>), lamentál (<i>ír</i>)	panaszkodik	panaszkodik	elégedetlenke- dik, zsörtölődik, óg-móg, <i>sír-ri</i>
19. to cross	áthalad, átkel	áthalad, átkel	áthalad	keresztülgázol átlábal

	ORSZÁGH NAGYSZÓTÁR	LÁZÁR-VARGA KÉZISZÓTÁR	MTA SZTAKI ONLINE SZÓTÁR	FORDÍTÓI LELEMÉNY
20. to regain feet	feláll, talpra áll	[visszanyeri (egyen- súlyát)]	[regain: vissza- nyer]	feltápáskodik felkászálódik sikerül lábra állnia, sikerül felállnia
21. on purpose	szándékosan	szándékosan	szándékosan, akarattal	szánt-szándék- kal készakarva
22. to pack	málhával megrak	[csomagol, össze- pakol]	–	megpakol felmálház
23. to fill with water	[fill: megtelik] [water: víz]	[fill: (meg)telik (amivel:with)] [water: víz]		megszívja magát vízzel, teleszívja magát vízzel, jól meg is szívták magukat vízzel
24. trick	fogás, csel(fogás), trükk	csel, trükk, fogás	fogás, trükk	–
25. to eat up	utolsó falatig min- dent megeszik/ felfal	mindent megeszik, főlesz	mindent meg- eszik, mindent felfal	mindent befal } } behabzsol, felhabzsol
26. greedily	mohón	mohón	–	
27. plump	[kövérkés, göm- bölded, telt]	[jó húspan lévő, telt, molett, dundi]	jó húspan lévő, kövér, kövérkés, molett, telt	szép kövér, hízott
28. plead with sy to do sg	rábeszél, rábír, igyekezik rávenni	[plead (for): esede- zik]	igyekezik rávenni	rimánkodik kérlel, könyörög
29. (not) listen	(nem) (meg)hall- gat, (oda)figyel	(nem) (meg)hallgat, figyel	(nem) hallgat	(rá se) hederít ügyet (se) vet
30. end is near	[end: vég] [near: közel]	közel a halál órája	[end: vég] [near: közel]	közel a vég érzi a vesztét ütött az órája
31. (not) love	(nem) szeret	(nem) szeret, (nem) kedvel	(nem) szeret	(nem) szível
32. large	nagy(méretű)	nagy(méretű)	nagy	jókora
33. base of the tree	[base: alap, alap- zat, talpazat] [tree: (élő)fa]	[base: alap, alapzat] [tree: fa]	[base: alap, alap- zat] [tree:fa]	fa töve, fa lába
34. cunning	ravasz, csalafinta, galád, alattomos	ravasz, fortélyos	ravasz	furfangos, agyafúrt

	ORSZÁGH NAGYSZÓTÁR	LÁZÁR-VARGA KÉZISZÓTÁR	MTA SZTAKI ONLINE SZÓTÁR	FORDÍTÓI LELEMÉNY
35. begin her song	[begin: kezd song: dal, ének]	[begin: kezd song:ének, dal]	[begin: kezd song:ének, dal]	rázendít, károgni kezd
36. fox	róka	róka	róka	róka-koma ravaszdi
37. run off with the cheese	[run off with: meglép vmivel] [cheese: sajt]	[run off with: meg- lép vmivel, megfúj vmit] [cheese: sajt]	[run off with: meglép vkivel] [cheese: sajt]	kereket old, elszelel, elinal elszalad, elfut szájában a sajt- tal
38. plan works	[plan: terv] [work: működik, beválik]	[plan: terv, elgon- dolás] [work: működik, beválik]	[plan: elgondolás, terv] [work: beválik, működik]	beválik a szá- mítása
39. to enjoy	élvez, örül	élvez	élvez	} sütkérezik napsütés
40. the sun	nap, napfény	napfény, nap	nap, napfény	

4. A vizsgálat eredményei

A vizsgált 40-ből 37 esetben (92,5%) merültek föl a szótárakban nem szereplő ekvivalensek, tehát mindössze három esetben (7,5%) nem volt egyetlen eltérő megoldás sem. (Az elfogadhatatlan megoldást nem számoltam bele, hiszen az definíciószerűen nem fordítási ekvivalens.) Ez meglepően magas arány, még akkor is, ha 18 hallgató „kollektív bölcsességét” mutatja. Feltételezhetjük azonban, hogy egy profi fordító valószínűleg egymagában is képes ennyi leleményre, aminek bizonyítása újabb vizsgálatot igényelne.

Az eredmények elemzése:

1. A vizsgált szavak nem reprezentálják az öt szöveg összes szavát, hiszen kiválasztásuk alapja éppen az volt, hogy változatos fordításaik születtek. A *water/víz*, *cheese/sajt*, *grapes/szőlő* stb. szavakat mindenki egyformán fordította, így a szótári és a fordítási ekvivalens hiánytalanul egybeesett. (Illetve az előforduló *szőlők* többes számú alak nem felel meg a célnyelvi normának). Az eredmény tehát a szinonimákat „kínáló” szavakra vonatkozik, hiszen az ekvivalenciabeli eltérések vizsgálatára ezek alkalmasabbak.

2. Az ekvivalenseket a szavak száma szerint összehasonlítva azt látjuk, hogy a legtöbb esetben egyezik a szószám. Néhány esetben a fordítói ekvivalens rövidebb (pl. *rázendít*, *behabzsol*, *sütkérezik*), ami alátámasztja Klaudy (1996) fentebb idézett megállapítását a jelentésösszevonásról. Más esetekben viszont

a fordítói ekvivalens hosszabb, ami a példák alapján három különböző okra vezethető vissza: (1) ikerszó/álikerszó használata (pl. folyton-folyvást, óg-móg), (2) frazeologizmus használata (pl. *kopog a szeme az éhségtől, ügyet se vet rá*), (3) szavak betoldása (pl. *szép kövér, sikerült lábra állnia, jól meg is szívták magukat vízzel, szájában a sajttal elfutott*). Ezek stilisztikai következményeire még visszatérek.

3. A „fordítói lelemények” nagy része szinonima, egy része azonban alárendelt fogalom, hiponima. A *hálálkodik* és a *rebeg* például csak bizonyos kontextusban lehet a *szay* ekvivalense, de a vízből kimentett, „thank you”-t mondó hangya esetében helyénvaló. Hasonlóképpen az *érett* csak gyümölcsök esetében feleltethető meg a *delicious* szónak, a *feltápáskodik* csak akkor használatos, ha nehézségekkel jár a felállás, az *elkullog* csak a frusztráltan távozókra használható, nem beszélve a *károgni kezd* szókapcsolatról, amely kizárólag varjú-kontextusban lehet ekvivalens azzal, hogy *begin her song*.

4. Kollokációk és konnotációk. Bár a szótár a *bevált a számítása, érett szőlő, fa töve* szókapcsolatot nem kínálta fel, a fordításokban ezek mégis megjelentek, nyilvánvalóan kollokáció okán. (Bár az első két esetben a szótári ekvivalens is elfogadható (*ízletes/finom szőlő, bevált a terve*), a harmadik *fa alapja/alapzata* nem felel meg a célnyelvi normának.) A szótári ekvivalensek mechanikus összerakásával tehát a fordító hibás kollokációkhoz juthat. Vizsgáljuk meg, hogy a *plump* szó (kollokáció nélkül megadott) szótári ekvivalensei közül melyik lehetne a fordítási ekvivalens egy fogolymadár esetében: *kövérkés fogoly, gömbölyded fogoly, dundi fogoly, vaskos fogoly, molett fogoly, telt fogoly, jó húspanban lévő fogoly*? Madárra bizony egyik se igazán illik, ezért a fordító vagy a legkevésbé kötött *kövér* melléknevet használja, vagy eszébe jut a *hízott liba/kacsa* kollokáció, és ráaggatja a szárnyasoknál bevált jelzőt a fogolyra.

5. Stílus: A vizsgált szótári ekvivalensek általában stílusbesorolás nélkül szerepelnek, ami logikusan azt jelenti, hogy a címszóéval azonos (legtöbbször semleges) a stílári értékük. Kivétel ez alól a 13. példa Ország-hozótárbeli címkeje: *siránkozik* (ir), *lamentál* (ir). Uzonyi (2006) kifejezésével élve ezek stilisztikailag markírozott szótári ekvivalensek. Érdekes módon a hallgatók jelentős hányada épp a markírozott *siránkozik* szót választotta, pedig más szótárak ezt nem is kínálták fel. Míg a nem különösebben kreatív hallgatók többnyire a semleges (stilisztikailag markírozatlan) ekvivalenseket használták, senki sem választotta a 37. példa szótári ekvivalensét: *meglép vmivel, megfúj vmit*, mert a bizalmas stílust nem érezték helyénvalónak a mesében. Maradtak a stilisztikailag semleges *elfut* szónál, vagy kerestek egy másfajta, meséhez illő markírozott ekvivalenst: (a róka) *elszelel, elinal, eliszkol, kereket old*. A kifejezések egy része „Hogy, hogy nem”, „több se kellett”, „egy szem szőlő nem sok, annyit sem talált” és az ikerszók használata kifejezetten a magyar népmesék nyelvezetét idézi, míg más szavak/szókapcsolatok egyszerűen színesebbek, „ízesebbek”, mesésre markírozottak: *feltápáskodik, elkullog, eloldalog, kopog a szeme az éhségtől, rá se heredit, nem tétovázik, rimánkodik*, stb...

5. Következtetések

1. Bebizonyosodott tehát, hogy már a kezdő fordítók is nagy arányban használnak olyan megfeleltetéseket, amelyek a szótárban nem találhatóak meg. A szinonimák közötti választásban ill. a megfelelő ekvivalens megtalálásában nagy szerepet játszanak a szavak kollokációi és konnotációi. Mivel ezekre nézve a szótárak kevés támpontot adnak, sokszor kizárólag a fordító kompetenciáján, kreativitásán múlik a megfelelő szavak/szókapcsolatok kiválasztása.

2. Vizsgálatunk azonban egy ennél általánosabb megfigyeléssel is szolgál. Esetünkben a kétnyelvű szótárakban nem szereplő fordítási ekvivalensek nagyrészt olyan szinonimák vagy hiponimák, amelyek **stilisztikai** szempontból különböznek a szótár által megadott ekvivalenstől. A fent említett népmesei elemek mellett a jelentésösszevonás, a frazeologizmusok, sőt a betoldás is mind a mesés stílus eszközei. Használatuk hátterében az a felismerés állhat, hogy a meséhez népies irodalmi nyelv illik, ettől lesz kedélyesebb, élvezetesebb, könnyebben befogadható. A fordító tehát a szótári ekvivalensek közül az „ízesebbet”, a kifejezőbbet/expresszívebbet választja, vagy ha nincs ilyen, akkor elszakad a szótári ekvivalensektől, és stílusérzéke és kreativitása segítségével irodalmi hagyományainkba illeszkedő szöveget hoz létre.¹

3. A fenti jelenség egyébként egybecseng Baker (1993) ötödik fordítási univerzáléjával, mely szerint a célnyelv jellegzetes vonásai felerősödnek a fordításban. („A general tendency to exaggerate features of the target language”). Ennek az a magyarázata, hogy a fordító kompenzál, kárpótolni akarja az olvasót azért, hogy nem eredeti célnyelvi szöveget olvas (Klaudy 2002). Komoly számítógépes korpusz híján csak intuitív alapon állítható, hogy ez különösen irodalmi szövegek esetében nagyon gyakori jelenség.

4. A vizsgálat eredményei alapján igazolódni látszik a szótárszerkesztő alapállása, mely szerint bizvást lehet számítani a fordító anyanyelvi kompetenciájára, hiszen hiányos információ ellenére is megtalálja a kontextusba leginkább illő ekvivalenst. Más kérdés, hogy a vizsgálatban résztvevő kezdő fordítók közül ez nem mindenkinek sikerült. A „kollektív bölcsességet” tükröző táblázat kiegészítéseképpen kigyűjtöttem, hogy bizonyos kreatív megoldásokat hány hallgató választotta: *hálálkodik/rebeg*: 8+3, *dohog*: 1, *cipekedik*: 1, *érzi a vesztét*: 4, *fa töve*: 15, *sütkérezik*: 5. Távrolról sem olyan egyértelmű tehát a magas szintű anyanyelvi kompetencia működése, sőt összességében elmondható, hogy csak kevés, kifejezetten kreatív hallgató tudott szövegszinten is egyenletes mesei stílust produkálni.

5. A fordítási ekvivalensek vizsgálata során még egy érdekes szempont merül fel. Az a tény, hogy a fordító a szótári ekvivalensek közül kedvére való-

¹ Felvethető, hogy a fabulák nyelvezete eredetileg szikár, tömör, nem kedélyes. A magyar irodalmi hagyományban azonban különféle változatok szerepelnek, a közismert La Fontaine átiratok (és fordításuk) például kifejezetten költőiek. Ráadásul az angol szöveg is fordítás. Ezért a fordítói szeminárium hallgatói olyan instrukciót kaptak, hogy a meséket fiatal célközönségnek alkalmas stílusban fordítsák.

gathat, (és belátása szerint el is térhet tőlük), nemcsak a stílust befolyásolja, hanem a szöveg értelmében (üzenetében) is okozhat módosulásokat. A *róka* helyett a *róka-koma* szinonima (markírozott stiláris ekvivalens) használata kicsit kedvesebbé, szeretetre méltóbbá teszi a rókát, a *számár siránkozott* helyett *szegény csacsi sirt-rítt* szintén pozitívabbra festi az eredetileg negatív szereplőt, és sajnálatot ébreszt iránta. Ez bizony manipuláció a javából, hiszen a stiláris eltolódás hatására az olvasó nézőpontjában bekövetkező eltolódás nyilvánvalóan idegen a forrásnyelvi szöveg szándékától. Ha ez a fajta fordítói technika (az „átmarkírozás”) tendenciózussá válik, akkor a szöveg üzenete, ideológiai tartalma is megváltozhat.

6. Összefoglalás

A hallgatói fordítások vizsgálata alapján tehát a szótári és a fordítási ekvivalencia viszonyának számos összefüggésére sikerült fényt deríteni. Bár a vizsgált korpusz kis mérete miatt nem vállalkozhatunk nagy általánosításokra, összefoglalásképpen megkíséreljük a kétféle ekvivalencia viszonyát vizuálisan felvázolni.

A szótári és a fordítási ekvivalenciát legkönnyebben két egymást metsző halmazként képzelhetjük el. A szótári ekvivalensek halmazában található a szótári címszavak mellé bejegyzett összes ekvivalens, függetlenül attól, hogy egy adott kontextusban melyik a megfelelő fordítás. A fordítási (kontextuális) ekvivalensek halmazában található az összes olyan ekvivalens, amely egy adott szöveg fordításában ekvivalensnek tekinthető (tehát több egyenértékű megoldás is lehetséges). A két halmaz metszetében vannak azok a fordítási ekvivalensek, amelyek a szótárban is megtalálhatók.

Adott szöveg esetében a közös halmazrész nagysága egyrészt a használt szótár részletezettségétől, másrészt a fordítói kreativitástól függ. Gyanítható azonban egy ennél általánosabb összefüggés is: a közös halmaz nagysága és az eltérések jellege minden bizonnyal szövegtípusonként is változik. Feltehetőleg például szakszöveg fordítása esetén nagyobb az átfedés és kisebbek a különbségek, mint irodalmi szövegek esetében, ahol nagyobb szerepe van a stílusnak és tág tere nyílik a fordítói kreativitásnak. Ez a hipotézis egyszersmind kijelöli a további vizsgálódás irányát.

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M, Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233-250.
- Klaudy K. 1996. Jelentésfelbontás és jelentésösszevonás a fordításban és a kétnyelvű szótárakban. In: Terts I. (szerk.) *Nyelv, Nyelvész, Társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65 születésnapjára*. Pécs: JPTE. 142-146.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.

- Klaudy K. 2002. A fordítási univerzálékról (különös tekintettel az egyszerűsítésre). In: Fóris Ágota et. al (szerk.) *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 481-486.
- Uzonyi, P. 2006. A forrásnyelvi és célnyelvi adatok ekvivalenciájának nehézségeiről. In: Magay T. (szerk.) *Szótárak és használók. (Lexikográfiai Füzetek 2.)*, Budapest: Akadémiai Kiadó. 117-126.

Források

- Lázár, A. P., Varga, Gy. 2000. *Angol-magyar kézisztár*. Budapest: Aquila Kiadó.
MTA SZTAKI *Online angol-magyar szótár*.
- Országh, L. 1970. *Angol-magyar nagyszótár I-II. 3. kiadás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ISTVÁN BART

La hongrie et les hongrois

Magyar–francia kulturális szótár

ÚJRA KAPHATÓ!

Corvina Kiadó 2008. 200 pp. / 2990 Ft
ISBN 978 963 13 57387

Kapható:

FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ

Cím: 1072 Budapest, Rákóczi út 14.

Tel: 411-2400 E-mail: fokusz.budapest@lira.hu

Magyar és angol országnevek a fordításban

Gercsák Gábor

Helyesírási szabályzatunk a tulajdonnevek típusai közül a legrészletesebben, összesen tizenkét pontban a földrajzi nevek írásával foglalkozik (A magyar... 1984: 68–75). Tágabb értelmezésben ide tartozik a csillagnevek írása is. A földrajzinév-írás bonyolultságát jelzi, hogy a magyar helyesírást legrészletesebben taglaló könyv is ennek a kérdésnek szenteli a legnagyobb terjedelmet (Laczkó, Mártonfi 2005: 178–210). Sajátos problémát vet fel az idegen földrajzi nevek magyar írása, illetve a magyar földrajzi nevek (Gercsák és Klinghammer 2005: 215–221), különösen a tájnevek idegen – elsősorban angol – nyelvű használata (Gercsák 2007: 100–110).

A fordítók, szerkesztők és tolmácsok munkájuk során gyakran találkoznak olyan földrajzi névvel, amelynek az angol és magyar megfeleltetése nem egyszerű. Jelen munka most csak a mai országnevek néhány jellegzetes, visszatérő problémáját vizsgálja példák bemutatásával, és nem tér ki olyan hagyományos kérdésekre, mint pl. az Egyesült Királyság és a Nagy-Britannia név vagy a történelmi országnevek használata.

1. Az országnév és államnév fogalma

Az *ország* és az *állam* szavak rokon értelműnek tekinthetők. Az *országnév* és *államnév* szavaink megkülönböztetése azonban szempontunkból nagyon lényeges, ugyanis szigorúan véve, azaz politikai, földrajzi és térképészeti értelemben ez a két szó nem szinonima, hanem egy-egy sajátos tulajdonnévformát jelöl (Fábián et al. 1998: 18).

Az országnév valamely államalakulat rövid, többnyire egytagú és az államformára nem utaló megjelölése (angolul *short name*), pl. *Dánia*, *Portugália*, *Thaiföld*, illetve a többtagúak közül pl. *Costa Rica*, *Srí Lanka*, *Trinidad és Tobago*. Az államnevet viszont többnyire hivatalos megjelölésekre és ünnepi alkalmakra használják, és ez a hosszabb alak (angolul *formal name*) különírt, nagybetűs utótaggal általában kifejezi az államformát is. Az erre utaló kifejezések nagyon változatosak lehetnek, pl. *Belga Királyság*, *Brunei Darussalam*, *Egyesült Arab Emírségek*, *Iráni Iszlám Köztársaság*, *Izraeli Állam*, *Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság*, *Líbiai Arab Szocialista Népi Közösség*, *Lichtensteini Fejedelemség*, *Luxemburgi Nagyhercegség*, *Mianmari Államszövetség*, *Monacói Hercegség*, *Ománi Szultánság*, *Orosz Föderáció*, *Svájci Államszövetség*, *Venezuelai Bolívari Köztársaság*. Vannak országok, amelyeknek nincs hosszú neve, csak rövid, pl. *Ausztrália*, *Bosznia-Hercegovina*, *Új-Zéland*. Végezetül léteznek olyanok is, amelyeknek csak

hosszú neve van, pl. *Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, Közép-afrikai Köztársaság, Zöld-foki Köztársaság*. Más szóval ezen országok esetében az országnév megegyezik az államnévvel, vagyis nem különbözik a rövid és a hosszú név.

Ha az országneveket és az államneveket írott anyagban, térképeken vagy beszédben következtetlenül, vegyesen használjuk, akkor ez még az erre érzékenyebb politikai körökben is nemtetszést válthat ki, pedig a fordító, tolmács vagy szerkesztő sokszor éppen a precizitásáról kívánja meggyőzni a megbízóját. Az ország- és államnév-használati következtelenséget természetesen nem csak a magyar nyelven írók és beszélők követik el. Sok szerző, fordító és politikus is érzi úgy, hogy néhány ország esetében csak az államformát kifejező taggal bővített név a politikailag korrekt. Talán ez az oka annak, hogy a hosszú nevet gyakran illetik tévesen úgy, hogy az az ország hivatalos neve. Ez azért hibás, mert mind a rövid országnév, mind a hosszú államnév hivatalos. Következetes használatukat elsősorban a szöveggörnyezet, az alkalom és a közlés célja dönti el. Az alább felsorolt, a tapasztalatok szerint kevésbé ismert internetcímeiken túlmenően érdemes felhívni a figyelmet néhány gyakori félreértésre is, amellyel elsősorban hivatalos szövegek tolmácsolásakor és fordításakor találkozunk.

Immár huszötödik éve, hogy utoljára megjelent nyomtatásban egy világtérkép mellékleteként egy többnyelvű országnévjegyzék, amely megbízhatóan eligazította a fordítókat és szerkesztőket az ország- és államnevek használatában (Politikai... 1982). Kár, hogy ennek a mára már természetesen jócskán elavult összeállításnak nem létezik egy könnyen elérhető naprakész, nyomtatott változata.

2. Országnév- és államnévlisták

Az országokat angol nyelven kifejezni általában nem jelent gondot, de sok esetben célszerű az országneveket egy többnyelvű internetes országnévlistában ellenőrizni. A leginkább naprakész és megbízható az ENSZ <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/ninth-uncsgn-list-of-docs.htm> internetcímen elérhető dokumentum (E/CONF.98/89/Add.1.). Hasznosak még az alábbi, sokszor alapos magyarázatot is tartalmazó linkek is: <http://foldrajzinev.lap.hu>, <http://unterm.un.org>, <http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/ressources/pays/anglais.htm>, <http://www.geonames.de>. A magyar megfelelők megtalálásának legmegbízhatóbb forrása a Földrajzinév-bizottság (FNB) állásfoglalása alapján összeállított dokumentum, amely a <http://espolarte.com/fnb/orszagnev.htm> címen érhető el. Az FNB egy tárcaközi bizottság, melynek működését kormányrendelet rögzíti.

Megjegyzendő, hogy a magyar külügyminisztériumi gyakorlat néhány ország esetében valamelyest eltérő hosszú nevet alkalmaz. Nemzetközi kapcsolataiban pl. a *Német Szövetségi Köztársaság* alak helyett évtizedek óta a *Németországi Szövetségi Köztársaság* formát is használja. Másfelől a köznyelvben gyakran rövidítünk és egyszerűsítünk országneveket: pl. *Bosznia, Dél-Korea, Észak-Korea, USA*.

3. Következetlen Köztársaság

A Magyarország – Magyar Köztársaság mintájára nemcsak a beszélők, hanem a fordítók és tolmácsok általában hajlamosak használni az Írország – Ír Köztársaság változatot is. Ez utóbbi, kétségtelenül széles körben elterjedt név azonban az ENSZ nyilvántartásában hivatalosan nem létezik (List of Country Names 2007). A britek és más angolul beszélő népek használatában valóban általánosan elterjedt az *Irish Republic* és a *Republic of Ireland* alak, de ezt valószínűleg elsősorban azért teszik, hogy az önálló országot egyértelműen megkülönböztessék az Egyesült Királyság részét képező Észak-Írországtól (*Northern Ireland*) és az Ír-sziget egészétől, amely angolul ugyancsak *Ireland*. Az *Irish Island* név-változat az angolban nem létezik. Az áthallást bizonyosan az is segíthette, hogy az illegális Ír Köztársasági Hadsereg (IRA) nevében szerepel az államformára utaló kifejezés (Irish Republican Army). Írországnak tehát nincs hosszú neve, pontosabban azonos a rövid névvel: *Ireland*. Az írek – noha államformájuk valóban köztársaság – hivatalos fórumokon sem szokták országukat *Irish Republic* formában említeni, inkább csak az *Ireland* a számukra elfogadott. Megjegyzendő, hogy az írek nem kifogásolják az államformára utaló alak használatát, de ezt inkább csak kiegészítésként, magyarázatnak fogják fel.

A következetlen országnévfordításra, illetve a rövid országnevek és a hosszabb államnevek logikátlan, sőt hibás használatára legjellemzőbb a Csehország név esete. Ennek az országnak az államneve *Cseh Köztársaság*, de ebben a formában csak akkor kellene használnunk, ha az összes többi szóban forgó országot következetesen hasonló alakban említjük ugyanabban a cikkben vagy beszédben: pl. *Izrael Állam*, *Osztrák Köztársaság*, *Svájci Államszövetség* stb. Az angol nyelvben azonban Csehországnak nincs rövid neve, csakis a hosszabb *Czech Republic* létezik. Egyes fordításokban elvértve találkozni lehet ugyan a *Bohemia*, *Czechia*, *Czechland* és *Czechlands* rövid alakokkal is, de ezek a próbálkozások több ok miatt is elfogadhatatlanok. Az *Ausztria*, *Csehország*, *Izrael*, *Svájc* felsorolás angolul helyesen *Austria*, *Czech Republic*, *Israel*, *Switzerland*. Az angol *Czech Republic* névnek tehát kétféle magyar alakja lehet: *Csehország* vagy *Cseh Köztársaság* lesz attól függően, milyen környezetben szerepel, vagyis a többi ország nevét milyen formában említi a dokumentum vagy a beszélő. (Természetesen az is előfordul, hogy a szerző vagy a beszélő ország- és államnévhasználatára vegyes, következetlen.)

Már Csehszlovákia 1993. január 1-jén bekövetkezett kettéválása előtt is érdekes helyzet alakult ki. Az angol nyelv könnyen megoldotta annak kifejezését, hogy az állam átmenetileg két egyenlő jogú köztársaságra vált szét: *Czech Republic and Slovakia*. Az *and* szó az ország nevének a része volt, ugyanúgy, mint valamivel később – de ugyancsak viszonylag rövid életűnek bizonyult – *Szerbia és Montenegró* (*Serbia and Montenegro*) esetében az *és* (*and*) szó. A magyar sajtóban több változat jelent meg a *Cseh Köztársaság* és *Csehország*, illetve a *Szlovák Köztársaság* és *Szlovákia* nevek kombinálásával, míg mások a *Csehország-Szlovákia* vagy a *Cseh-Szlovákia* alakot tartották megfelelőnek. A sok következetlen változat közül az utóbbi alak nyelvtanilag két okból is hibás volt. Egyrészt azért, mert azt sugallta, mintha *Szlovákiának* a csehekhez

tartozó részéről lenne szó (ebben az értelemben viszont kötőjel nem kellene), illetve, mert ország- vagy országrészneveket lehet ugyan kötőjellel kapcsolni (pl. Bosznia-Hercegovina), de ebben az összetételben a *Cseh* névalak nem országnév.

A magyarban kissé zavaró, hogy a *Dél-Afrika* név vonatkozhat az afrikai szárazföld déli részére, és egyben jelölhet egy országot is, amelynek az államneve *Dél-afrikai Köztársaság*. A félreértések elkerülése érdekében gyakran – bár többnyire fölöslegesen – használjuk az utóbbi, hosszú névalakot. Az angol nyelv viszont egyértelműen meg tudja különböztetni az ország és a kontinens déli területét a *South Africa* és a *Southern Africa* alakokkal. Másfelől az angol tulajdonnév-írási gyakorlat hatása lehet az egyik oka annak, hogy elterjedt az államnév (*Republic of South Africa*) hibás, *Dél-Afrikai Köztársaság* alakja a kiadványokban, különösen az angoltól fordított könyvekben. Ez az írásmód a magyarban egy nem létező *Afrikai Köztársaság* déli részére utal.

Ugyancsak fölöslegesen, bizonytalán a Tajvantól való megkülönböztetés hangsúlyozása érdekében egészítik ki gyakorta *Kína* nevét az államformára utaló elemmel (*Kínai Népköztársaság*) akkor is, amikor a felsorolásban az országok egyébként rövid nevükkel szerepelnek.

4. Hungarian People's Republic és Republic of Hungary

Magyarország teljes nevét a köztársaság kikiáltása előtt (*Magyar Népköztársaság*) angolul *Hungarian People's Republic* formában használták. A *Magyar Köztársaság* névalak megkülönböztető elemét (*specific term*) azonban az angolban egyébként is gyakoribb birtokos szerkezeti formában (*Republic of Hungary*) javasolta megadni a magyar politikai vezetés. Ez az angol alak még nevében is kerüli azt a feltételezést, hogy az ország csak a magyar nemzetiségűek köztársasága lenne. Hasonló megfontolásból változtatta meg Olaszország is a teljes nevét, és a korábbi *Italian Republic* alakot a *Republic of Italy* váltotta fel.

5. A szovjet utódállamok

Az 1991-ben felbomlott Szovjetunió köztársaságaiból alakult független országok neve esetenként következik a korábbi névből (*Lett SZSZK – Lettország, Ukrán SZSZK – Ukrajna* stb.). Érdekesen alakult viszont néhány új ország neve. Az egykori Belorusz SZSZK függetlenné válása után az ország magyar neve átmenetileg Belorusszia volt, majd a hivatalosan elfogadott országnév a hagyományokban gyökerező *Fehéroroszország* lett. Az államnév *Fehérorosz Köztársaság*. A magyar külügyminisztériumi használatban elfogadott országnév a *Belarusz* (honlapjukon esetenként tévesen *Belorusz*), illetve a *Belorusz Köztársaság*. A hivatalos angol névhasználat a *Belarus* és a *Republic of Belarus*. A fehérorosz angol fordítása, a *White Russian* jelentheti a népnevet, de így hívják a polgárháború idején a vörösök ellen küzdő fehéreket is. A jelek szerint a fehéroroszk kissé nehezményezik – bár mesze nem olyan határozottan, mint a jelen

cikkben később tárgyalt elefántcsontpartiak –, ha országukat valamely nyelven fordításban nevezik meg.

Nemcsak a *Kirgiz SZSZK*, hanem a *Kirgízia* alak is immár történelmi névnek számít. Az ország mai rövid neve *Kirgizisztán*, és ezzel – Kazahsztán, Pakisztán stb. mintájára – következetessé vált a közép-ázsiai országok magyar alakjának képzése. Az államnév a népnevet tartalmazó *Kirgiz Köztársaság*. Az angol megfelelő *Kyrgyzstan* és *Kyrgyz Republic*.

Az egykori *Moldáv SZSZK* önállóvá válása után a magyar nyelvben nem Moldávia, hanem *Moldova* lett. Az ország hosszú neve *Moldovai Köztársaság*. Angolul *Moldova* és *Republic of Moldova* a helyes alak. Kétségtelenül félreértésre adhat alkalmat, hogy van egy *Moldova* nevű folyó is, de nem Moldovában, hanem a romániai *Moldva* területén. A földrajzban kevésbé tájékozottakat zavarhatja továbbá az is, hogy Prága folyójának a neve magyarul ugyancsak *Moldva* (csehül *Vltava*).

Gyakran találkozunk a szovjet utódállamok többsége által létrehozott *Független Államok Közössége* névvel, illetve annak *FÁK* rövid alakjával. Megjegyzendő, hogy ez a képződmény nem ország, hanem egy meglehetősen laza szövetség. Az angol név *Commonwealth of Independent States*, illetve rövidítve *CIS*.

6. Egy közeli ország ismeretlen neve

A *FYROM* angol nyelvű országnév-rövidítés sok fordító számára nem értelmezhető, pedig hozzánk egy földrajzilag viszonylag közeli országot jelöl. Az 1991 óta önálló ország magyar neve *Macedónia*. Ennek az ENSZ-tagállamnak a hivatalos, hosszú neve a nemzetközi szervezet anyagai szerint angolul *The former (sic!) Yugoslav Republic of Macedonia* (List of Country Names 2007). A gyakorlatban, elsősorban az Európai Unióban az egyszerűség kedvéért gyakran ennek a rövidített alakját használják (*FYROM*), noha az ENSZ-dokumentumok ezt a változatot nem rögzítik hivatalosan elfogadott országnévként. Egyéb, elsősorban köznapi angol nyelvű használatban természetesen elterjedt a *Macedonia* is, de amennyiben ez a név hivatalos kiadványban megjelenik, az többnyire kiváltja a görög fél tiltakozását. Magyarországon a Földrajzinévbizottság vonatkozó állásfoglalása szerint – amint az a <http://espolarte.com/fnb/orszagnev.htm> weboldalon olvasható – nemzetközi kapcsolatokban a *Macedónia*, *volt jugoszláv köztársaság* magyarázattal kiegészített név is használható.

A *The former Yugoslav Republic of Macedonia* név a görögökkel folytatott hosszú vita kompromisszumaként jött létre, ugyanis a görögök attól tartottak, hogy a *Macedónia* országnév elfogadásával az új ország egyúttal könnyen jogot formálhatna a vele határos ugyancsak *Macedónia* nevű észak-görögországi tartomány területére. Közvetve ezekre a vitákra utal az egyik ENSZ-dokumentum is, amelyet a szervezet a <http://www.un.org/members/notes/fry.htm> internetcímen közöl:

By resolution A/RES/47/225 of 8 April 1993, the General Assembly decided to admit as a Member of the United Nations the State being provision-

ally referred to for all purposes within the United Nations as “The former Yugoslav Republic of Macedonia” pending settlement of the difference that had arisen over its name.

Ennél konkrétabb példa a magyar Központi Statisztikai Hivatal egyik angol nyelvű atlasza, amelyet a WHO támogatásával jelentetett meg (Atlas... 1997). A térképeket az Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi Tanszéke szerkesztette. Az atlasz 71. és 239. oldalán található térképein a *Macedonia* név szerepel. Ezt a névhasználatot a kiadvány megjelenése után röviddel nagyon határozott stílusú levélben kifogásolta a FAO egyik görög származású vezetője, és kérte, hogy a már eladott példányok vásárlóit levélben tájékoztassuk a „súlyos” tévedésről, a megmaradt atlaszokban pedig az országnév megírását ragasszuk felül a *The Former Yugoslav Republic of Macedonia* névvel.

A görögök az 1992-ben elfogadott macedón országzászlót is kifogásolták, mert abban Nagy Sándor címere, az ún. Vergina-csillag szerepelt, és az nagyon hasonlított *Macedónia* tartományuk zászlajához. Az új ország végül 1995-ben kénytelen volt megváltoztatni zászlaját (Bacsosz 2005: 28).

7. Afrikai névváltozások

Az országnévhasználatban érdekes *Elefántcsontpart* esete, bár kétségtelen, a fordításokban csak ritkán fordul elő. A magyar–angol akadémiai nagyszótárban az *Elefántcsontpart* címszónál két alak szerepel: *Ivory Coast*, illetve hivatalos névalakként a francia nyelvű megfelelő, a *Côte d’Ivoire* is. Az angol–magyar szótár kötetében azonban ez a francia (azaz hivatalos) alak nem található, pedig számos rangos és hivatalos angol nyelvű nemzetközi kiadvány csak a *Côte d’Ivoire* formát használja. Ennek az a magyarázata, hogy az ország 1986. január 1-jei hatállyal más országnévet nem fogad el még a külföldiektől sem. Az ország megszakította a kapcsolatokat azokkal a cégekkel és intézményekkel, akik nem álltak át a francia névre. Ezt a kívánságot számos országban – Magyarország nem tartozik közéjük – meglehetősen szigorúan követik a különböző nyelvű statisztikai évkönyvek, almanachok, lexikonok, térképek, CD-ROM-ok és honlapok. Mindezek hátterét kifejti pl. a CIA a <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iv.html> internetcímen. Az ENSZ földrajzi nevekkkel bőven foglalkozó honlapján (<http://unstats.un.org/unsd/geoinfo>) a spanyol névalak is megegyezik a francia névvel. Az ENSZ-ben 1995 óta az angol és spanyol rövid név is (a korábbi *Ivory Coast*, illetve a *Costa de Marfil* helyett) egyaránt a francia alak. Az ún. hosszú név vegyes nyelvű, de mégis így következetes: *Republic of Côte d’Ivoire*, illetve *República de Côte d’Ivoire*. Szokatlan, de a hivatalos orosz név is – magyarosan átírva – az ENSZ gyakorlatának megfelelően *Reszpublika Kot-d’Ivuar*.

Történelmi adalék *Rhodesia* példája. Az új, független kormány csak a *Zimbabwe* nevet ismerte el, és a korábbi gyarmati név használatát 1980 áprilisában gyakorlatilag betiltotta. Fővárosuk, *Harare* egykori nevét (*Salisbury*) pl. a már korábban kinyomtatott levélpapírok fejléceiről vagy a hivatali címet tartalmazó

borítékokon oly módon kellett kifejezni vagy vastag tollal áthúzni, hogy a törülés alatt a régi név olvashatatlan legyen. Aki ennek nem tett eleget, azt komoly pénzbüntetéssel sújthatták.

8. -alföld, -föld és -szigetek országnevekben

Márton Mátyás a nemzeti digitális adattár készítése kapcsán végzett névelemzése során ismerte fel és hívta fel a figyelmemet egy érdekes magyar névívási gyakorlatra, amely részben eltér az angolétól (Márton 2007). A magyar természetföldrajzi köznevet (alföld, föld, part stb.) tartalmazó országnevekben az elemeket egybeírjuk (pl. *Németalföld* történelmi országnév, de *Lengyel-alföld* tájnév, *Csecsenföld* országrésznév, de *Victoria-föld* tájnév), azonban a *sziget* földrajzi köznevet még az országnevekben sem írjuk egybe, így pl. *Fülöp-szigetek* (hosszú név *Fülöp-szigeteki Köztársaság*) és *Fidzsi-szigetek* (hosszú név *Fidzsi-szigeteki Köztársaság*). Az angol országnévhasználat ebben a két esetben egészen más, mert a *szigetek* szót elhagyja: *Philippines (Republic of the Philippines)* és *Fiji (Republic of the Fiji Islands)*. Viszont amennyiben a *Fülöp-szigetek* mint természetföldrajzi terület szerepel a leírásban, akkor az angol megnevezés *Philippine Islands*.

A *Zöld-foki-szigetek* egyrészt természetföldrajzi név, másrészt történelmi országnév, melynek mai rövid és hosszú neve egyaránt *Zöld-foki Köztársaság*. Az angol név rövid alakja – a magyar használattal ellentétben – nem utal az államformára: *Cape Verde*. Érdekesség, hogy az angol nyelv az ország portugál nevét (*Cabo Verde*) csak részben fordítja le, és rövid alakjában a *fok* jelentésű angol szóhoz illeszti a portugál nyelv *zöld* jelentésű szavát. Az ország angol nyelvű hosszú nevét már következetesen képezik: *Republic of Cape Verde*.

Nagyon gyakran előfordul, hogy ahol a magyar nyelv a *szigetek* szóval egészíti ki a nevet, az angol többes számot használ: pl. *Comore-szigetek* és *Comoros*, *Maldív-szigetek* és *Maldives*, illetve *Seychelle-szigetek* és *Seychelles*. E tekintetben az egyes számú angol *Fiji* inkább kivételnek számít. A *Bahama-szigetek (the Bahamas)* a magyar köznyelvben viszont már esetenként *Bahamák* alakban is előfordul.

9. Névsorba rendezés

Általában a betűrend, fontosság vagy a földrajzi elhelyezkedés szerint sorolja fel az országokat a szerző vagy a statisztikai kimutatás. Nem tartozik ugyan szorosan a fordító feladatához, de a jó fordító azt is észreveszi, mi az országnevek felsorolásának a logikája adott szövegben vagy táblázatban, és a rendszert – ha egyáltalán van benne – a célnyelven is érvényesíti.

Könnyen félrevezetheti a fordítót vagy szerkesztőt például a közép-amerikai *Salvador* ország sajátos magyar névalakja, ugyanis nyelvünk – ellentétben a többi nagy nyelvvel – le hagyta az *El* tagot az országnév elejéről. A magyar külügyminisztériumi gyakorlat nemzetközi kapcsolatokban a *Salvadori Köztársaság*

helyett az *El Salvador Köztársaság* nevet is használja. Angolul viszont csakis az *El Salvador* alak a helyes rövid alakban, és az angol nyelvű kiadványokban Salvadort természetesen az *E* betűnél kell keresnünk.

Macedónia nevét a névváltozatok miatt az angol nyelvű országnév-felsorolásokban kereshetjük az *F(ormer)*, az *M(acedonia)* és még a *T(he)* betűknél is attól függően, hogy a kiadó vagy a szerző éppen mely nevet használja. A határozott névelő – az ENSZ említett állásfoglalása alapján – az angol országnév szerves része lett akkor is, ha a név önmagában, és nem mondatban áll. Megjegyzendő, hogy a több elemből álló vagy többes számú országnevek elé az angol nyelv folyó szövegben általában kiteszi a határozott névelőt (*the Republic of Hungary*, illetve *the Netherlands*, *the United States*). Van azonban néhány olyan egytagú és egyes számban álló országnév, amelyek neve elé hagyományosan kiteszik a *the* szócskát: ilyen pl. a *the Congo*, *the Gambia*, *the Niger* és *the Sudan*.

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai*. 1984. Budapest: Akadémiai.
- Atlas of leading and 'avoidable' causes of death in countries of Central and Eastern Europe*. 1997. Budapest: Hungarian CSO Publishing House.
- Bacsosz Sz. 2005. *A magyarországi görögök etnikai földrajza*. Budapest. A http://senna.web.elte.hu/doksik/diplomamunka_by_sztavrosz.pdf címről letölthető.
- Fábián P., Földi E., Hőnyi E. 1998. *A magyar földrajzi nevek helyesírása*. Budapest: Akadémiai.
- Gercsák G. 2007. Magyar tájnevek angol fordítása. In: Fóris Á., Tóth Sz. (szerk.): *Ezerarcú lexikon. Terminologia et Corpora – Supplementum. Tomus II.* 100–110.
- Gercsák G., Klinghammer I. 2005. Magyar földrajzi nevek angol nyelvű kiadványokban. *Nyelvtudományi Közlemények* 102. szám. 215–221.
- Laczkó K., Mártonfi A. 2005. *Helyesírás*. Budapest: Osiris.
- List of Country Names*. 2007. New York: United Nations. A <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/9th-UNCSGN-Docs/E-CONF-98-89-Add1.pdf> címről letölthető.
- Márton M. 2007. *Személyes közlés*.
- Politikai világtérkép többnyelvű országnévjegyzéssel*. 1982. Budapest: Kartográfiai Vállalat.

Hatékonyág és projektszemlélet: új szelek a fordítóképzésben

Mohácsi-Gorove Anna

1. Bevezetés

2006 szeptemberétől négy hónapot Franciaországban, a Rennes 2 egyetem fordítóképző központjában (Centre de Formation de Traducteurs-Terminologues & Rédacteurs – CFTTR) töltöttem, ahol a fordítóképzés egy számomra teljesen új, modern formájával ismerkedhettem meg. Az alábbiakban a rennes-i képzés felépítését, céljait és módszereit szeretném bemutatni, úgy, ahogy azt a mesterképzés résztvevőjeként megtapasztaltam.

A teljes képzés három évet ölel fel: az alapképzés utolsó évét, valamint a mesterképzés két évét. A mesterképzés első évére sokan érkeznek más egyetemről is, mert ez az egyetlen francia egyetem, amely ennyire gyakorlati képzést és alapos informatikai ismereteket nyújt. A képzés elsődleges célja, hogy az itt végzett hallgatók később projektvezetőként, szerkesztőként, lektorként, korrektorként vagy fordítóként fordítóirodában dolgozhassanak. Mi sem támasztja ezt jobban alá, mint az, hogy az itt végzettek között az elhelyezkedési arány a mai napig – a nehéz munkaerő-piaci körülmények ellenére – 100 %-os.

A felvételhez alapkövetelmény az angol (első idegen nyelv) és a francia nyelv magas szintű ismerete, valamint második idegen nyelvként a spanyol, a német vagy az olasz nyelvek egyikének legalább C nyelvi szintű ismerete. A második idegen nyelvet csak a képzés első két évében használják a hallgatók, az utolsó évben csak angol nyelvű szövegeket fordítanak.

2. A képzés tartalma és súlypontjai

A rennes-i képzés során a fordítói szakma minden ágával, területével megismerkedhetnek a hallgatók, hogy a diploma megszerzése után megtalálhassák a számukra legmegfelelőbb fordítói szakmát. Elsődlegesen a projektmenedzsmentre készít fel a képzés, de fontos szerepet kap a lokalizáció, a fordítás, a lektorálás, az olvasás-szerkesztés, a kiadványszerkesztés és a terminológiai munka is. Az utolsó évben (a mesterképzés 2. évében) van egy kis szinkrontolmácsolás is, valamint a lehetőségekhez mérten filmfeliratozás, jeltolmácsolás stb.

A fordítás terén elsősorban a szakfordítás (használati utasítások, technikai jellegű szövegek pl. elektrotechnika, tűzvédelem) jelenik meg (első és második idegen nyelvről, valamint első idegen nyelvre), de emellett van egy félév gazdasági, illetve jogi szakfordítás is (csak első idegen nyelvről).

A mai fordító számára elengedhetetlen az egyes számítástechnikai programok és programnyelvek alapszintű ismerete. Elsősorban azért, mert a fordítás világában alapvetővé vált a számítógépen való munkavégzés és a megrendelők részéről gyakran elvárás, hogy a kész fordítás a forrásdokumentummal megegyezően legyen formázva; másodsorban pedig azért, mert az egyes megbízások – különösen a lokalizációs feladatok – során gyakran előfordulhat, hogy informatikusokkal kell tárgyalni. A lehető legjobb szakmaközi kommunikáció feltétele a másik szakma (itt például az informatika) alapszókincsének, alapelveinek ismerete. Ezért a képzésben kiemelkedő helyet kap az informatikai képzés: az alapvető informatikai ismereteken kívül (*Word, Excel, PowerPoint, internet* magas szintű használata) a hallgatók a terminológiai munkához leginkább az *Access*-t, a kiadványszerkesztéshez különböző szerkesztőprogramokat (mint például a *Frame Maker*), honlapok lokalizációjához a *Dreamweaver*t, szoftverek lokalizációjához pedig az *Alchemy Catalyst*t használják. Ezek mellett megismerkednek különböző grafikai szerkesztőprogramokkal (mint például a *Photoshop* és a *Gimp*), és természetesen az egyes fordítássegítő programokkal (mint például a *Trados* és az *SDLX*). Amint már fentebb is említettem, alapszintű programozási ismereteket is tanulnak a hallgatók, megtanulják az egyes programnyelvek alapjait, valamint a *Microsoft Visual Basic* kezelését. A hallgatók munkájuk során szinte kizárólag internetes szótárakat és egyéb interneten megtalálható dokumentumokat használnak, hiszen francia–angol viszonylatban valóban nagyon sok hasznos és igényes szótár, szöszedet található a weben.

Elsősorban a projektmenedzsmentben, de a fordítói szakma minden területén fontos az idegen nyelven való szakmai kommunikáció begyakorlása. Ezt a célt szolgálja az angol, illetve a német, spanyol vagy olasz szakmai nyelvhasználat óra, melynek célja az ügyféllel való megfelelő kommunikáció elsajátítása. Az óra keretében anyanyelvi tanároktól leshetik el a hallgatók a sikerre vezető tárgyalástechnika titkait. A félév során – a szókincs bővítés mellett – szó esik a helyes testtartásról, viselkedésről és más kommunikációs stratégiákról is. A tanév során telefonon, élőszóban (külön konzultáció keretében), illetve e-mailen kell tárgyalni a tanárral, aki a megrendelőt testesíti meg, míg a hallgatók (párokban vagy egyénileg) egy fordítóirodát képviselnek, külön névvel, logóval, elérhetőséggel és profillal. Az első szóbeli tárgyalás során árajánlatot kell adni, illetve meg kell győzni a megrendelőt arról, hogy a hallgatók által képviselt irodát válassza, és természetesen meg kell állapodni a határidőben is. A továbbiakban telefonon többek között terminológiai segítséget kell kérni a megrendelőtől, valamint jelezni kell, hogy az iroda nem tudja tartani a megbeszélt határidőt.

Az intézetben jelentős terminológiai munka folyik, ez általában egy konkrét elektronikus szótár elkészítését jelenti a félév alatt. A hallgatók megismerkedhetnek továbbá az egyes szerkesztői és korrektori feladatokkal is.

3. A képzés formái

Az oktatási módszerek egy része egyezik az itthoniakkal (előadás, szeminárium), de még ezek is más megközelítésben jelennek meg.

Az **előadásokat** Daniel Gouadec, az intézet vezetője tartja, mindig az őszi félévben, hétfőn egész nap, valamint kedden délelőtt. Ezek a spontán felépítésű előadások, sőt inkább beszélgetések elsősorban a szakmai életről és az éppen folyamatban lévő projektekről szólnak. Az előadások fő célja a szakmai tapasztalat, valamint a versenyképes munkavégzéshez elengedhetetlen praktikus tanácsok és módszerek átadása. Nagy szerepet kap az igényesség – mind formai, mind tartalmi szempontból – és a hatásos marketingfogások megtanulása. Több órán át foglalkoztunk például a szakmai önéletrajz megírásával, az árajánlatok és egyéb fizetéssel kapcsolatos dokumentumok elkészítésével, az archiválással és más, a napi gyakorlatban előforduló tanulságos esetekkel. Az előadásokból szinte teljesen hiányzik a fordításelmélet, ez csupán a fordítási folyamat modellezésében jelenik meg (ld. O2M projekt).

A **szemináriumok** az itthoni módszereknek megfelelően működnek, annyi különbséggel, hogy minden óra számítógépes teremben, gép előtt zajlik. A hallgatók egyenesen a számítógépbe jegyzetelnek, és természetesen itt oldják meg a feladatokat is. A szemináriumok elsősorban informatikai órák (ezeket főleg felsőbbéves hallgatók tartják), de emellett szemináriumi formában zajlanak a szakmai nyelvhasználat és szakfordítási órák is.

A képzés legfontosabb elemei a fordítóirodák valós életét modellező **projektek**, melyek a *stage interne* (belső szakmai gyakorlat) tantárgy keretében zajlanak. A feladatot általában Gouadec adja, ő a megrendelő, de olykor vannak külső megrendelők is. A projektek témája minden évben más, bár van néhány állandó projekt is. A kötelező projektek mellett futnak kevesebb embert igénylő fakultatív projektek is, melyekben azért érdemes részt venni, mert később jól mutatnak a hallgatók önéletrajzában.

Jelentős szerepe van a **külső szakmai gyakorlatnak** (*stage externe*), amely az első évben minimum 6 hét, a másodikban 3 hónap, a harmadikban 6 hónap. Az utolsó évben gyakran előfordul, hogy a szakmai gyakorlat után rögtön határozatlan idejű szerződést kötnek a hallgatókkal. A képzés gyakorlatorientáltsága miatt általában gyorsan és könnyen találnak maguknak gyakornoki helyet a hallgatók.

A **számonkérés** mindig gyakorlati formában zajlik. A gyakorlati vizsgák mellett a legnagyobb megmérettetés az ún. „Tradutech”, amely egy egyhetes projekt formájában lebonyolított szakfordítási vizsga.

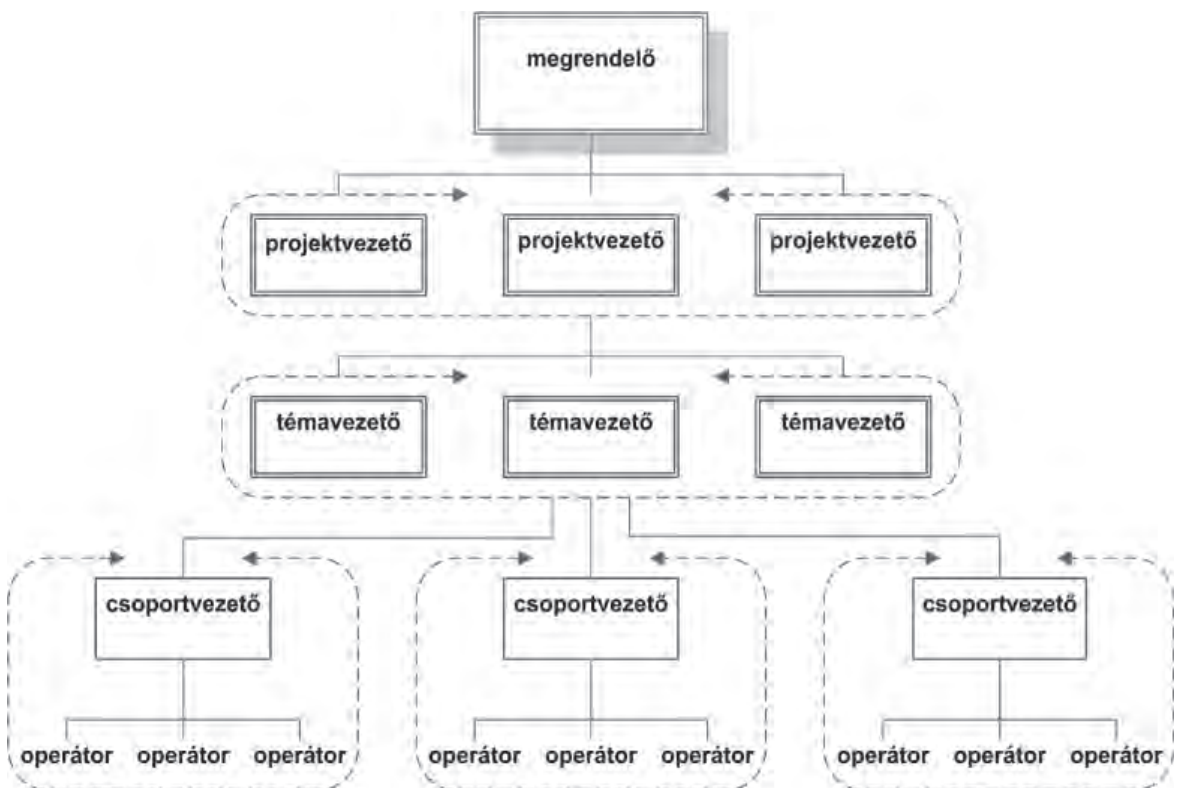
4. Projektek

Amint már fentebb is említettem, a képzési idő legnagyobb részét a különböző projektek teszik ki, annak ellenére, hogy ezek nem kötődnek konkrét órához. A hallgatók az egész tanév során folyamatosan dolgoznak az egyes projekteken, és versenyt futnak a határidőkkel. Egy hallgató általában 8-10 projektben vesz részt egyszerre, és ennek megfelelő mennyiségű határidőt kell fejben tartania. A projektek elsődleges és általános célja a fordítás gyakorlatához tartozó mindennapi szituációk modellezése, valamint a csapatmunka, a pontosság és a hatékonyság elsajátítása. Emellett azonban minden projektnek van egy másodla-

gos célja is, mint például egy adott számítógépes program használatának begyakorlása (O2M), egy szótár elkészítése (JO, Termino), vagy éppen egy 300 oldalas könyv közös lektorálása (Relecture).

A projektek „elindítója” mindig a megrendelő (*donneur d'ouvrage*), aki általában Gouadec, de lehet más tanár, vagy akár külső („valós”) megrendelő is. A külső megrendelővel – adott esetben a kiadóval, amely a készülő szótárt fogja majd kiadni – mindig Gouadec tárgyal, ő továbbítja a projektvezetőknek a szükséges információkat. Minden projektnek van 2-4 vezetője (*chefs de projet*), akiket olykor Gouadec jelöl ki, olykor önként jelentkeznek. Feladatuk a „feladatleírás” (*cahier des charges*) összeállítása (ez a gyakorlatban általában egy régebbi verzió átdolgozását jelenti), amelyet a projekt megkezdése előtt Gouadec fogad el. A projektvezetők feladata továbbá a projekt egyes lépéseinek lebonyolítása, a határidők kitűzése, a felmerülő problémák megoldása és a munka értékelése is. A „Tradutech” hét esetében a projektvezetők ún. területfelelősöket (*chefs de domaine*) jelölnek ki, akik a projekt egy-egy konkrét lépéséért, területéért felelősek. A projektvezetők minden projekt esetében – a résztvevők létszámától függően – csoportokat alakítanak ki, melyek élén a csoportvezetők (*chefs de groupe*) állnak. A csoportvezetők feladata a munka elosztása az alájuk beosztott operátorok (*opérateurs*) között, a köztes határidők megállapítása, a csoport munkájának összesítése, ellenőrzése és leadása – hiszen a csoport tagjai általában csak részfeladatokat végeznek, a csoport közös munkája pedig valamilyen

1. A projektek résztvevői

formában a projektbe illeszkedik. Feladatuk továbbá az operátorok segítése, a felmerülő problémák megoldása, illetve a projektvezetők felé való kommunikálása (a felmerülő kérdéseket, problémákat mindig a hierarchia következő szintjén állónak kell jelezni, és ha ő nem tudja megoldani, akkor kerülnek csak egy szinttel feljebb). Bizonyos projektek esetében a csoportvezetők értékelik az operátorok munkáját, hozzáállását egy erre kialakított értékelő adatbázisban (ilyenkor az operátorok is értékelik a csoport- és projektvezetőket).

Minden projekthez tartozik egy külön levelezőlista (a *Sympa* nevű ingyenes FTP szerveren), amely lehetővé teszi a szükséges információcserét (e-mailen), valamint a munkához szükséges dokumentumok (adatbázis és a hozzá tartozó használati utasítás, feladatleírás, eredeti szöveg stb.) fel- illetve letöltését és a kész munkák leadását adott határidőre.

Most pedig álljon itt néhány példa a különböző projektekre:

– „Gesproj” (*gestion de projets*): A projekt során minden csoport egy-egy fordítóirodát alkot, saját logóval, reklámmal, levelezési címmel, általános szerződési feltételekkel, amit természetesen maguk a hallgatók találnak ki, illetve írnak meg. Egy adott szöveg lefordítására árajánlatot kell készíteni (tartalmilag és formailag is versenyképesen), illetve e-mailben válaszolni kell a megrendelő (Gouadec) levelére. A „Gesproj” keretében kerül sor a saját CV megírására, amely később a szakmai gyakorlat kereséséhez is segítségül szolgál. A projekt során – a fordítóirodák gyakorlatának megfelelően – különböző adatbázisokat kell kitölteni, többek között az iroda külső fordítóit tartalmazó adatbázist is.

– O2M (*organigramme de modélisation*): A projekt célja a fordítóirodákban zajló fordítás folyamatának modellezése *Microsoft Visio* programmal. Nem titkolt cél továbbá a *Visio* használatának elsajátítása autodidakta módon. Előbb a felsőbbévesek tanulják meg kezelni a programot, majd rövid bemutatót tartanak az alsóbbéveseknek, és ezután mindenki önállóan fedezi fel a program különböző funkcióit.

– Relecture (olvasás-szerkesztés): A projekt során egy nagyobb terjedelmű (a 2006/2007-es tanév őszi félévében 364 oldalas szólészeti) szakkönyv korrek-túrájára kerül sor. Hetente a hallgatók mintegy 30 oldalt korrek-túráznak – mindenki ugyanazt a részt, de az egyes csoportokon belül közösen is megbeszélik a javításokat és egy összesített változatot adnak le –, amelyet szeminárium kere-tében a tanárral közösen értékelnek ki.

– Rédactech (*rédaction technique*): A szerkesztői munkával kapcsolatos kézi-könyv, oktatási anyag összeállítása, melynek célja, hogy a hallgatók minél több ismeretet szerezzenek a szerkesztői munkáról, illetve, hogy megtanulják ezeket megszerezni és igényes formában prezentálni.

– Eurêka (heuréka): A projekt során az azonos nevű levelezőlistán érkezett üzenetek tartalmát megszerezzük, gyűjtjük össze a hallgatók egy erre kifejlesztett adatbázisban. A levelezőlista a fordítói szakma különböző ágainak gyakorlásá-hoz hasznos honlapok és szoftverek összegyűjtésére jött létre (<http://fr.groups.yahoo.com/group/eureka/>).

– Termino (*terminologie traductive*): A projekt célja minden évben más témájú angol–francia szakszótár összeállítása. Idén egy konkrét megrendelésre dolgoztak a hallgatók a következő témákban: *fa, fém, környezet, elektromosság,*

illetve *utak és hidak*. Az első lépésben az egyes csoportok résztémákra bontják az adott területet, majd ezeket a csoport tagjai elosztják maguk között. A „fa” esetében például egy hallgató dolgozik a hajóépítéssel kapcsolatos terminológián, egy másik a zeneszerszám- és bútorkészítéssel foglalkozik, a harmadik az erdészettel, fafeldolgozással stb. Kezdetben csak francia szakkifejezéseket gyűjtenek definíciókkal, később pedig megkeresik ezek angol megfelelőit, variánsait, szinonimáit is.

– JO (*dictionnaire des jeux olympiques*): A többéves – immár több mint 10 éve zajló – projekt során a francia Sportminisztérium által megrendelt hétnyelvű (angol, német, francia, spanyol, portugál, arab, görög) olimpiai szótár angol, német, spanyol és francia szócikkeinek ellenőrzése, illetve a konkordanciák megkeresése.

– Exécutrad (*exécution des traductions*): A projekt célja a fordításhoz használt *Access* adatbázisok fejlesztése, kidolgozása, valamint az ezekhez kapcsolódó használati utasítások megírása és korrektúrája.

– Fozami (*faux amis*): A többéves projekt során a franciában és az angolban, illetve a második nyelvekben megjelenő hamis barátok összegyűjtése és rendszerezése. A honlap karbantartását az egyetem informatikai központja végzi, amellyel a projektvezetők állandó kapcsolatban állnak (<http://www.uhb.fr/langues/craie/fozami/pub/aide.php>).

5. Tradutech (*traduction technique*), avagy a fordítói vizsga

Minden félévet egy „Tradutech” hét zár le, ami valójában a félévzáró szakfordítási vizsga. Az intézetben egy hétig teljesen úgy működik minden, mint egy fordítóirodában. Mi sem illusztrálja ezt jobban, mint az, hogy rendszerint az utolsó pillanatban – vagyis hétfő reggel – kiderül, hogy valami nem egészen úgy van, ahogy eredetileg képzelték a projektvezetők, és gyorsan meg kell oldani egy váratlan helyzetet. Ezzel nagyon élethűvé válik a szituáció. A feladat általában egy nagyobb terjedelmű angol nyelvű szakszöveg (akár szakkönyv) közös lefordítása. Az egyes csoportok más-más fejezetet fordítanak, majd a hét végén a projektvezetők egybeszerkesztik a fejezeteket és leadják a teljes munkát. A vizsga jegyét a személyenként leadott fordítás adja. A munka minden reggel 8 órától körülbelül este 19 óráig tart, egy hosszabb-rövidebb ebédszünettel.

Ez az egyetlen olyan projekt, amely során területfelelősök segítik a projektvezetők munkáját, ezenkívül a működési elv teljesen azonos a többi projekttel. A területfelelősök az egyes lépések (pl. anomáliák, opciók, terminológia) lebonyolításáért és a csoportok munkáinak összesítéséért felelnek. A munka alapvetően csoportokban folyik, a csoportvezető által elkészített munkamegosztás szerint. A fordítás teljesen önálló munka, a többi lépésnél a hallgatók együtt dolgoznak.

A projektvezetők – és így a hallgatók is – hétfő reggel 8-kor kapják meg a szöveget, majd a délelőtt folyamán **árajanlatot** kell készíteniük a lefordítására. Általában egy előre elkészített és megformázott *Excel* táblába kell beilleszteniük a saját adataikat, árait.

Ezt követően megkezdődik a **fordítás előkészítése**: Elsőként az **anomáliákat**, az eredeti szöveg szembetűnő hibáit – pl. rossz oldalszámolás, hiányzó oldalak, elírások, számozási hiba, rossz illusztráció – térképezik fel, gyűjtik össze a hallgatók a megfelelő adatbázisban. Ennek az előkészítési műveletnek az a célja, hogy a projektvezető azonnal megkérdezhesse a megrendelőt a talált hibákkal kapcsolatban, és elkérhesse az esetleg hiányzó részeket. Ezután következik az **opciók** feltérképezése. Az opciók a szöveg azon részei, amelyekre vonatkozóan több fordítói megoldás is elfogadható lenne. Ilyenek például az angol mértékegységek, mint a *láb*, a *könyök*, a *mérföld*, amelyeket meg lehet hagyni az eredeti mértékegységben; át lehet számítani méterbe; illetve – kompromisszumos megoldásként – a pontos (eredeti mértékegységben megadott) fordítás mögött zárójelben meg lehet adni az adott hosszértéket méterben. Az opciókat szintén egy közös adatbázisban gyűjtik össze a hallgatók, majd a projektvezetők továbbítják a megrendelőnek, aki megjelöli, hogy a fordításban megnevezetett opciók közül melyiket alkalmazza. Az előkészítési fázis utolsó lépéseként a hallgatók összegyűjtik az ún. „**homályos részeket**”. Ezek azok a részek, amelyek valami miatt nem érthetőek, nem egészen világosak. Az adatbázist – természetesen összesítés után – ismét továbbítják a megrendelőnek, aki szükség szerint választ ad a feltett kérdésekre.

A **dokumentációs fázis** hétfő délutántól – egy rövid megszakítással – szerda késő délutánig tart. Az első lépés a szöveg megértéséhez szükséges **szakmai kérdések** felvetése („Hogy működik ez a műszer?” „Mi a funkciója ennek az alkatrésznek?” stb.). Kedd délelőtt megkezdődik a **párhuzamos szövegek** keresése és a **háttéranyagok** gyűjtése. A délelőtti folyamán az előzőleg feltett kérdésekre próbálják megtalálni a hallgatók a **választ** (az egyes operátorok természetesen nem a saját kérdéseikre, hanem mások kérdésére válaszolnak). A dokumentációs fázis szerda délelőtti folytatódik, amikor az egyes csoportok a szöveggel kapcsolatos résztémákról készítenek **kiselőadást** (*PowerPoint* prezentációt). A témákat a területfelelős osztja ki. Az előadások célja, hogy a fordítók (hallgatók) megértsék a szöveg szakmai tartalmát, megszerezzék a szükséges háttér-információkat és elsajátítsák a megfelelő terminológiát. Az előadásokat szerdán, az ebédszünet után adják elő egymásnak a csoportok a nagy előadóban, úgy, hogy mindenki legalább két percet beszéljen. Ennek természetesen elsődleges célja, hogy a hallgatók megtapasztalják, milyen nagyközönség előtt beszélni, és elsajátítsák a megfelelő előadási technikákat.

A dokumentációs fázist megszakítja kedd délután a **terminológiai munka**, melynek első lépéseként a hallgatók összegyűjtik a szövegben szereplő terminusokat, majd második lépésben – természetesen egy közös összesítés után – megkeresik francia megfelelőiket, amelyeket a fordítás megkezdése előtt a megrendelő hagy jóvá. A jóváhagyott terminusokat kötelező használni, a nem jóváhagyottakat – hiszen előfordul ilyen is – fenntartással kell kezelni. Adott esetben ugyanígy zajlik a **frazológiai munka**, amely azonban nem minden „Tradutech”-en jelenik meg. A terminológiai és frazeológiai munka elsődleges célja, hogy a végleges munkában minden fejezetben egységesen ugyanazokat a terminusokat és frazeologizmusokat használják a fordítók.

Míg a terminológiai területfelelős összesíti az adatbázisokat, a hallgatók 200-300 szavas **próbafordítást** készítenek. A fordítási szakasz szerda késő délutántól egészen csütörtök este 18 óráig tart, majd ezt követi egy egyórás **önellenőrzés**. Az önellenőrzést követően csütörtök este 19 óráig kell leadni a kész **fordítást**.

Péntek délelőtt csoporton belül történik a **lektorálás**, vagyis egymás fordítását ellenőrzik a hallgatók, majd körülbelül 12.30-ig minden csoport leadja az összesített, csoporton belül harmonizált, lektorált fordítást. Ezzel párhuzamosan megkezdődik a **kiadványszerkesztés**, majd néhányan **összesítik** a csoportok leadott munkáit, hogy végül 16.30 és 17 óra körül a projektvezetők **leadhassák** a kész, egységes fordítást.

2. A „Tradutech” hét időbeosztása

Tradutech				
hétfő	kedd	szerda	csütörtök	péntek
08:00 - 09:00 Kezdés	08:00 - 09:30 Háttéranyagok gyűjtése	08:00 - 12:00 Előadások előkészítése	08:00 - 18:00 Fordítás	08:30 - 10:30 Lektorálás csoporton belül
09:00 - 12:00 Árajánlat elkészítése	10:00 - 12:00 Válasz a kérdésekre			10:30 - 12:30 Összesítés csoporton belül
	13:00 - 14:30 Terminológia kigyűjtése	13:00 - 16:00 Előadások		10:30 - 12:30 Összesítés csoporton belül
13:30 - 15:00 Ánómáliák	14:30 - 16:00 Minta fordítás			13:30 - 14:30 Összesítés 1
15:00 - 17:00 Opciók, homályos részek	16:00 - 18:30 Terminológiai megfelelések	16:00 - 18:00 Fordítás		14:30 - 15:30 Összesítés 2
17:00 - 19:00 Kérdések felvetése				15:30 - 16:30 Összesítés 3
			18:00 - 19:00 Önellenőrzés	16:30 - 17:00 Leadás

6. Konklúzió

Mint láthattuk, az itt bemutatott oktatási módszerek nagyban különböznek a magyarországi fordítóképzésben alkalmazottaktól.

Az elsődleges különbség talán a CFTTR oktatásának piacorientáltságában rejlik. Gouadec ugyanis igyekszik személyes kapcsolatban maradni a hallgatókat később alkalmazó nagy fordítóirodákkal, cégekkel, hogy a képzést a lehe-

tő legjobban a piac igényeihez igazíthassa. A CFTTR elsősorban fordításhoz, lokalizációhoz, terminológiai munkához és informatikához kitűnően értő projektmenedzsereket képez, ellentétben az itthoni képzésekkel, amelyek inkább a szorosan vett fordítói tevékenységre összpontosítanak. A Rennes 2 egyetem egykori hallgatói között nagyon kevés a szabadúszó, a képzés inkább a fordítóirodai munkához ad megfelelő alapot. Az mindenesetre igaz, hogy a CFTTR-ben végzett hallgatóknak fél éven belül sikerül elhelyezkedniük.

A másik újdonság a CFTTR képzésében megjelenő projektszemlélet, illetve a csoportos fordítás gyakorlati oktatása. Magyarországon elenyésző a csoportos fordítás gyakorlata, a projektszemlélet pedig csak a fordítóirodák falain belül jelenik meg. Az itthoni irodák tapasztalatom szerint inkább kiadják a munkát, sok szabadúszó fordítót dolgoztatnak, de a belső csoportos fordítási projektek száma elenyésző.

A magyarországi fordítóképzés a gyakorlat mellett nagy hangsúlyt helyez az elméleti oktatásra is, ami véleményem szerint gyakorlatorientált világunkban is engedhetetlen. Saját tapasztalatom szerint Franciaországban nem nagyon ismerik el az elmélet szükségességét, a CFTTR-ben „az ember vagy tud fordítani, vagy nem” szemlélet uralkodik, a magyarországi „aki eddig nem tudott fordítani, azt megtanítjuk” szemlélettel szemben. Úgy vélem, hogy Magyarországon az elméleti megalapozásnak köszönhetően a szakképzett fordítók sokkal tudatosabban – és talán alaposabban – végzik munkájukat, mint az ösztönösen jól vagy rosszul fordító külföldi kollégáik.

A jól bevált módszerekből okulva tehát előremutató lehetne a kinti gyakorlat- és piacorientáltság beépítése a magyarországi képzésbe. A csoportos fordítás iránti kereslet tudomásom szerint hazánkban jelenleg még elég alacsony, de biztos vagyok benne, hogy ez az igény folyamatosan változik. Mivel egyre gyorsabban kell kiváló minőségű munkákat létrehozni, ezért hosszabb szövegek esetében várhatóan egyre inkább felmerül majd – az ilyen szempontból igen hatékony – csoportos fordítás lehetősége. Ezért mindenképpen hasznos lenne, ha a hallgatók a képzés során tapasztalatot szerezhetnének a csoportos munkáról is, hiszen nem mindig könnyű együtt dolgozni egy szövegen. Az egységes terminológia és stílus megteremtése nehéz feladat, amely alapos körültekintést igényel, és szükségessé teszi a fordítási folyamat mélyreható ismeretét is. Azt gondolom, a magyarországi hallgatók számára érdekes és hasznos tapasztalatot jelentene, ha félévente részt vehetnének egy „Tradutech” héten, melynek során megismernék a csoportos fordítás és a projektmunka előnyeit és hátrányait.

7. További információ

Centre de Formation de Traducteurs-Terminologues & Rédacteurs:

<http://www.uhb.fr/langues/cftr/ff/cftr.html>

Centre de Recherche et d'Application en Ingénierie linguistique documentaire et

multimédia: <http://www.uhb.fr/langues/craiel/>

Megtalálja-e egymást darab és fordító

Interjú Imreh Andrással (2007. július 12.)

Szele Bálint

Imreh András költő, műfordító a jogi egyetem elvégzése után iratkozott be az ELTE esztétika szakára, de angoltanári diplomával is rendelkezik. Angol, francia és spanyol nyelvből fordít, nemzedékének egyik legkiválóbb műfordítójaként tartják számon. Számos irodalmi és műfordítói díj tulajdonosa. 1998-ban jelentek meg fordításában Robert Frost amerikai költő válogatott versei. Saját költeményeit Aminek két neve van című kötetében adta közre. Az interjú egy szép nyári napon, a Déli pályaudvar közelében készült, egy gyerekzsivajtól hangos alagsori helyiségben.

Szele: Mondhatjuk, hogy minden műfordító pályafutásában mérföldkövet jelent egy Shakespeare-királydráma lefordítása. Ön melyiket fordította és milyen indíttatásból?

Imreh: A *VI. Henrik* harmadik részét fordítottam le a Pécsi Nemzeti Színház felkérésére. A bemutató 1999-ben volt, aztán 2000-ben tovább dolgoztam a fordításon, amikor egy rövid időre felmerült, hogy esetleg nyomtatásban is kiadható a szöveg. Egy kicsit dolgoztunk rajta Géher István tanár úrral is, akivel valamivel előrébb léptünk: csináltunk egy nyomdaérettebb verziót, de végül az sem lett végleges, mert közben kiderült, hogy sajnos mégsem fogják kiadni a fordítást.

Szele: Milyen fogadtatása volt az előadásnak és a szövegnek?

Imreh: A bemutatón magam is ott voltam, nagy élményt jelentett, de ez persze nagyon szubjektív dolog. Nagyon félttem tőle, mivel a szöveg és az előadás is rohamléptekben készült – színháziak mondták nyugtatásképpen, hogy ez mindig így szokott lenni. Két hónappal az előadás előtt a fordítás még nem állt sehogy. El sem tudtam képzelni, hogyan fogják betanulni a színészek a szöveget... Az a rettenetes érzésem volt, hogy csőd lesz a darab. Tévedtem. A színpadon a szöveg kap valamiféle autoritást, és ahogy az ember fél magát fényképen megnézni vagy a magnetofonról hallani, fél akkor is, amikor a szövegét más emberek szájából hallja. Nekem a bemutató kifejezetten pozitív csalódás volt. Nagyon jól sikerült, pedig általában nagyon kritikus vagyok a színházakkal kapcsolatban. Kifejezetten jól éreztem magam az előadáson, és a színháziak azt mondták, hogy a nézők is szerették a *VI. Henriket*. Egy évadon keresztül ment, sőt még egy kicsit a következőben is, aztán – ahogy ez lenni szokott – lecsengett.

Szele: Mennyi maradt meg ebből a 2900-3000 soros drámából?

Imreh: Szerintem úgy a szűk kétharmada.

Szele: A darab igazi történelmi dráma, hatalomról, politikáról, nagyravágyásról szól. Mi volt bemutatójának az apropója?

Imreh: A rendező, Hargitai Iván egy angliai konferencián vagy workshopon vett részt, és ott összeismerkedett egy angol kolleginával, aki föl-hívta a figyelmét erre a darabra. Valószínűleg úgy történt, hogy nemcsak színházról beszélgettek, hanem életről, politikáról is, és az angol hölgy kifejtette neki, hogy ebben a darabban igen érdekes, aktuális dolgok rejtőznek. Az eredeti terv az volt, hogy a színház az egész trilógiát bemutatja, de aztán belátták, hogy egy egyestés előadásban ezt képtelenség megcsinálni. A második részt – amelyet a harmadikhoz hasonlóan szintén Németh László fordításában ismerünk – valószínűleg újra kellett volna fordítani. Ez olyan komplex feladat lett volna, amire akkor nem volt lehetőség.

Szele: Az első rész Vas István fordítása, ennek lecserélése is szóba került?

Imreh: Szerintem Vas munkája jó, a mai napig megállja a helyét, ezért kerültem én egy kicsit „parkolópályára.” Mert ha érdemes a második részt újrafordítani, akkor már az elsőt is illene, ahhoz viszont nincs kedvem, mert azt jónak érzem.

Szele: Közismert, hogy Németh László „rohammunkában” fordította a királydrámákat, és már a szövegeket elsőként megjelentető 1955-ös Shakespeare-összkiadás szerkesztői sem tartották olyan jónak a fordításait. Ez is szerepet játszott a felkérésben?

Imreh: Amikor megkerestek, először időt kértem, mielőtt elvállaltam volna a feladatot, mert azt gondoltam, hogy először megnézem, milyen a két meglévő fordítás. Nagyon hamar beláttam, hogy többről van szó, mint hogy a két fordítás régi, vagy hogy bizonyos nyelvi problémák merülhetnek fel a színházi emberek részéről. Végül arra a meggyőződésre jutottam, hogy tényleg ráfér a drámára egy újabb fordítás.

Szele: Egy 100%-ig verses dráma fordítása nehéz feladatnak tűnik, sokkal nehezebbnek, mint a prózában írott művek.

Imreh: Mivel a költészetben vagyok otthon, talán ez a verses dráma nekem könnyebb is, mint egy prózai darab. Arról nem is beszélve, hogy ez a versforma a versnek egy aránylag könnyű változata – a *blank verse* elég könnyen írható –, persze leszámítva azt a sokszor hallott panaszt, hogy a kilométeres magyar szavak és a sokszor 10 rövid szóból álló angol sorok között nehéz átmenetet találni. Az ilyen problémáktól eltekintve a blank verse nem ijesztő. Ezzel kapcsolatban el kell mondanom, hogy Shakespeare, úgy tűnik, magyarul mindig sokkal gyengébb, ha a prózai részekről van szó – nem tudom, hogy ez más nyelvekre való fordításnál is így van-e. Ennek ezer oka lehet, és az egyik biztosan az, hogy a prózában sokkal inkább átveszi a szerepet a nyelvi játék, a retorikai fordulatok sora, a hólabdaszerű nyelvi görgeteg. Az egyik szereplő mond valamit, hozzá kapcsolódva a másik tovább játszik, és ezt nehéz magyarul visszaadni. Másrészt a magyar fordítók döntő többsége nagyon jó költő, aki nagyon komoly kihívásnak veszi a verses részek fordítását. Néhány fordításnál kifejezetten úgy érzem, hogy a prózai részeket a költők tölteléknek érzik – és ez szerintem teljes tévedés. A legnagyobb fordítóknak – például Szabó Lőrincnek és Kosztolányinak – a prózai részekben is van egy sor zseniális megoldása, de Kosztolányinál a prózai részeknél alapvetően úgy érzi az ember, hogy a fordító azt gondolta: „na akkor itt most kávászünet.”

Szele: Ezek szerint van valami, ami a magyar fordításokból hiányzik – talán nem túlzás azt mondani, hogy a magyar Shakespeare kicsit meghamisítja az eredetét. Ön szerint hogyan ragadható meg ez a jelenség?

Imreh: Nekem nagyon sokat segített a Shakespeare-képem helyretételében a fordítás. Rába Györgynek van egy nagyon szép mondása valahol, miszerint ő azt fordítja, amit nagyon meg szeretne ismerni. Ez egyrészt közhely, másrészt viszont nagyon igaz közhely. Az én esetemben úgy alakult, hogy felkértek, hogy ezt a darabot lefordítsam, és közben nagyon sok mindenre rájöttem Shakespeare-rel kapcsolatban. Többek között arra, hogy miért van az, hogy nincsen fogásom a magyar Shakespeare-drámákon és a Shakespeare-jelenségen. Minden magyar fordításban vannak kis kihagyások, lyukak. A fordítás kicsit félrehord, mint amikor egy aknavetőt nem állítanak be minden lövésnél, és ezért mindig kicsit más a röppálya – és így előbb-utóbb lakott területet talál el. Sokszor nem érzi az ember a szöveg erejét, sok szövegrész üresjáratnak tűnik. Van olyan, hogy megy a magyar szöveg a színpadon – vagy a könyvben –, és az ember azt érzi, hogy „ez most csak lózung.” Sajnos az a nagy igazság, hogy sok magyar fordítást gyakorlatilag csak az angol eredetivel együtt lehet igazán elolvasni. Persze nem a két szöveget folyamatosan egymás mellett, hanem ha gyanú merül fel a magyar szövegben, az ember előveszi az angolt is – és akkor általában ki szokott derülni, hogy ott bizony valami nem úgy van. A szótár is alapvető fontosságú, mert a mai ember sok helyen úgy érzi, hogy „ezt nem értem, ez túl bonyolult.” Ez a régi fordításokra is igaz – ott meg az értelmező szótár forgatandó sűrűn.

Szele: Az elődök – Vajda Endre és Németh László – munkája mennyire hagyott nyomot az új fordításon?

Imreh: Az ember egy ennél kisebb munka esetében is megnézi elődei munkáját. Elolvastam Németh László átültetését elejétől a végéig – Vajda Endre fordításába csak belenézegtettem és aztán félretettem. Szerintem jó, ha megpróbáljuk függetleníteni magunkat az elődöktől (egy drámai méretű anyagnál ez egyébként elég könnyű). Az olyan helyeknél, ahol nem értettem az angolt, megnéztem az elődeimet, és néha segített a régebbi magyar szöveg. Németh Lászlóé aránylag korrekt fordítás. Megdöbentő, hogy egy olyan nagy lélegzetű prózaíró, mint ő, milyen profi módon le tudott fordítani egy verses drámát, de egyben úgy érzem, hogy a szövege monokróm. Nem igazán csillannak fel benne azok a dolgok, amelyek egy költői nyelvben fölcsillanhatnak. Shakespeare sziklás csúcsaiból egy csiszolt, lapos felületet hozott létre. Nagyon szép dolgok vannak benne, de összességében mégsem költői nyelv. Vajda Endrénél az a baj, hogy az ő szövege viszont sokkal sziklásabb. Nála is van néhány olyan megoldás, amire az ember azt mondja, hogy nem lehet felülmúlni, mert teljesen találó, tökéletes, de időnként meglepően gyenge. Elmesélem az egyik ilyen klasszikus sort (a hasonlókat szerintem gyűjtik a műfordítók). Azt hiszem, az ötödik felvonásban van az a jelenet, amikor az ellenség erői megközelítik a várat, és az ostromlott csapatok egyszer csak felismerik, hogy az ellenség már be is hatolt, és nem értik, hogyan lehetséges ez – miért nem jelentették a közeledést az örök? Vajdánál ekkor Edward azt mondja: „Aludtak, vagy megdugták kémeink?”, amiről a mai ember először nyilvánvalóan azt gondolja, hogy „itt valami

tévedés van.” Nyilvánvalóan arról van szó, hogy csúszópénzt adtak nekik, valahogy „az asztal alatt,” de az ember elgondolkozik rajta, hogy az 1940-es évek végén, amikor ez a fordítás készült, ez a fordulat nem ütötte meg sem a fordító, sem a szerkesztő fülét? Vagy lehetséges lenne, hogy akkor még nem volt ilyen konnotációja? Emellett egyszerű félreértések is vannak Vajdánál.

Szele: A fordítás folyamatában mennyire segítette a munkáját kontroll-szerkesztő vagy lektor? Géher Istvánt említette, ő miben segített?

Imreh: Ez egy nagyon érdekes menet volt, mert szerencsével jártam: több szerkesztőm is volt. Volt egyszer a színházi előadás számára készült szöveg, amelynél felvonásonkénti konzultáció volt a rendezővel és Duró Győző dramaturggal, aki nagyon jó szakember. Neki még van szövegigénye, ami, sajnos, úgy látom, hogy kezd elkopni. Manapság annyira dráma- és színpadcentrikusak a dramaturgok, hogy a szöveg sokszor elsikkad – nála ez nem így van. De az biztos, hogy a színházias egész más szempontokat érvényesítettek, mint Géher. Itt is elmondok egy példát. Felmerült az archaizálás és a nem archaizálás kérdése. Nekem ezzel kapcsolatban az volt az érzésem, hogy én képtelen vagyok teljes mértékben archaizálni egy szöveget, mert mai beszélőként nem tudunk egy századokkal ezelőtti nyelvbe beilleszkedni, ráadásul felmerül az akkori angol és az akkori magyar nyelv közötti különbség is – az akkori angol és a mai angol, valamint az akkori magyar és a mai magyar közötti áthidalhatatlan szakadék. De a szöveg szerencsére sok helyen megoldja ezt a problémát, mert olyan dolgokról, olyan szavakkal esik szó, amelyek a modern életben már nem használatosak. Amikor ezek megjelennek, régies, archaikus ízt adnak a szövegnek. Ilyen volt például Henrik király II. felvonásbeli monológiájának – amikor arról beszél, hogy ha nem lenne hatalma, egyszerű pástorlegényként hogyan élné az életét – az a része, amikor elmondja, hogyan számolná az órákat, és nézné meg, hogy megellett-e már a jerke. Ezt elolvasta a két színházi ember – habzott a szájuk, azt mondták, hogy ezt semmiképpen sem lehet, „ez így nem megy, ezt nem érti a mai magyar színházlátogató”. Végül is kiirtották, és a szövegben az elképesztően csúnya „anyajuh” szerepelt helyette. Ma már ragaszkodnék az eredeti megoldáshoz, mert mi van akkor, ha nem értik? Ha „vemhes” és „megellik a jerke”, még a mai színházlátogató is pontosan tudja, hogy ez valamilyen állat nőstény egyede lehet. Mindenesetre szerintem szép szó, jól mutatott volna a szövegben. Géher István viszont egészen más szempontok szerint nézte a szöveget – ha eljutottunk volna odáig, biztosan visszacsinálta volna jerkére. A vele való munka módszeréről annyit, hogy én általában variációkat írtam. A kétharmadnyi hosszúságú, színpadra kerülő szövegből ezek természetesen kikerültek, de a maradék egyharmadban benne maradtak. (Sokszor egyébként csak azért fogadtam el egy-egy megoldást véglegesnek, hogy valami elhangozzék a színpadon, de a saját, kéziratosszövegemben visszacsempésztem az eredeti változatokat is.) Géher aláhúzta a változatok közül azt, amelyik neki jobban tetszett, és ha egyik sem tetszett neki, akkor azt is megjelölte. Néha újabb szövegváltozatot is mondott, vagyis nagyon alapos munkát végzett. Rajta kívül barátaim és kollégáim, Mesterházi Mónika és Szabó T. Anna is elolvasták a kéziratot, és megjegyzéseikkel rengeteget segítettek.

Szele: Sok fordító megsértődik, ha felülbírálják. Ön szereti, ha valaki segít a munkában?

Imreh: Kifejezetten szeretem, azt gondolom, hogy az együttműködés nagyon gyümölcsöző. Nekem az segít, ha valaki azt mondja: „ezt én így mondanám”, tehát csinál egy másik szövegváltozatot. Ezt úgy fordítom magamnak, hogy „nem tetszett neki az én megoldásom”, tehát megnézem az övét, és vagy elfogadható úgy, ahogy van, vagy úgy döntök, hogy a megjegyzés figyelemfelhívás: „ez a rész nem olyan jó”, ami arra serkent, hogy próbáljak egy harmadik variációt kitalálni. Lehet, hogy kitalálom a harmadikat, és azt mondom, hogy „akkor legyen ez”, vagy azt mondom, hogy az enyém rosszabb, mint a lektoré, „inkább legyen az övé”.

Szele: Az ön általam is olvasott fordításában nagyon sokszor nincs végleges szövegváltozat, csak variációk – időnként 4-5 féle is. Miért nem tudott dönteni, milyen megfontolások miatt nem döntött? Példákat is tudna mondani?

Imreh: Mint már említettem, rohamtempóban kellett dolgozni. Napi átlagban egy jelenettel mindenképp el kellett készülni. Ennek volt előnye is: mondhatni, lázasan, felpörögve ment a munka. A napi negyedik-ötödik órában a műfordítóban rejtező iparos némileg önállósítja magát. Iparoson azt értem, hogy bár a fordítás természetesen alapvetően kongenialitáson alapuló kreatív tevékenység, van egy reflexszerű, motorikus része – mint az autóvezetésben a pedálkezelés. Biztos vagyok benne, hogy ha a nap végén egy Shakespeare-fordítót megkérdeznék, mit enne vacsorára, jambikus tízesben válaszolna, akár tudtán kívül. Szóval ez az iparos egy kialakulóban lévő sort, mondatot azonnal munkába vesz. Formálja, rakosgatja, a szórendet kombinálja, szinonimákat próbálgat, esetleg észleli, hogy a sor ugyan a formai szabályoknak eleget tesz, a műfordító egyéni ethosának, ízlésének viszont nem (túl radikális az áthajlás; az eredetiből kimaradt egy jelző, ami mégis fontos, próbáljunk hát kihagyni valami mást; stb.). Ez az első fázis, amikor létrejönnek – egymástól nem szignifikánsan eltérő – variánsok. Például Rutland, a halálra kiszemelt gyerek, így rimáncodzik: „Inkább az életfogytiglani börtön”. Vagy így: „Ó, hagyj a tömlőc mélyén sorvadoznom”. Az első modernebb, már-már büntetőjogi szakzsargon. A második a „tömlőc” és az „ó” miatt korhűbb. Viszont hiányzik belőle az „inkább”, vagyis az a mozzanat, hogy ezt valamihez képest választaná.

Aztán amikor a nap végén, vagy másnap újraolvassa az ember a frissen elkészült részt, legtöbbször talál valamit, amivel nem elégedett. Ennek újfent nekiveselkedik. És van úgy, hogy az új megoldás épp annyira tetszik, helyesebben nem tetszik, mint a korábbi. Ilyenkor ott marad mindkettő, a szöveg véglegesítésére, utolsó ítéletre várva. És hát nálam épp ez maradt el. Az utolsó szó lehet egyébként a lektoroké, szerkesztőké is. Érdekes, hogy nálam helyenként a különböző lektorok más és más változat mellett tették le a voksukat. Egyébként mai fejjel sokkal kevesebb helyen hagynék bent változatokat. Elveszik a lektor kedvét az olvasástól. Megtörik a lendületét.

De hadd mondjak még pár példát. Abban a jelenetben, amelyben York szapulja Margit királynét, szerepel a korabeli angol mondás: „[...] *beggars mounted run their horse to death*”. Ezzel azt akarja mondani, hogy érti ő nagyon jól, miért olyan törtető az aránylag alacsonyabb származású királyné. Igen

ám, de a mondás szó szerint ezt jelenti, és így is fordítottam elsőre: „*A koldus agyonhajsolja lovát.*” Csakhogy ilyen mondás magyarul nincs, tehát pont a leglényegesebb hiányzik a magyar olvasónak, nézőnek: a ráismerés evidenciája. Ezért megpróbáltam legalább valami halvány közmondásszerűséget belevinni. Ez lett: „*A koldusnak hegyes a könyöke.*” Ezzel viszont az volt a bajom, hogy túl erőtlennek éreztem. Hegyes könyöke végül is bárkinek lehet. És ami nagyobb baj: hiányzik belőle az az igen bizarr érzés, amit a lovagoló koldus képe idéz fel. Márpedig, gondoltam, ez a lényeg. Így lett a jelenlegi változat: „*Kinek lova nincs, könyökén a patkó.*”

Vagy itt van rögtön három példa arra a dilemmára, hogy milyen nyelven, milyen hangnemben szóljanak a szereplők:

„Tűnj innen, káplán, nem kezdek papokkal”, ill. „Tűnj innen, káplán, megment a csuhád”;

„Itt jön a királyné; mindjárt epét hány”, ill. „A királyné tombolva közeleg”;

„Hagyd csak, Henrik, ne foglalkozz velük”, ill. „Fordulj meg, Henrik, ne bámulj utánuk”.

Mindhárom esetben az első változat mai, köznyelvi, szlenges verziója áll szemben egy decensebb, talán patinásabb, visszafogottabb változattal. Mindkettő mellett és ellen is szólnak érvek.

Vagy ott van az a jelenet, amelyben a legidősebb fivér, Edward, megpróbálja levenni a lábáról Lady Grey-t, bizonyos ellenszolgáltatást kérve azért, hogy visszaszolgáltassa neki elhunyt férjétől elkobzott földjeit. A jelenetet a háttérből George és Richárd kommentálgatja, nem kevés kajánsággal. Egy ponton Richárd ezt mondja:

Ay, widow? then I'll warrant you all your lands,
And if what pleases him shall pleasure you.
Fight closer, or, good faith, you'll catch a blow.

Az első két sorral nem is volt nagy baj:

„Nocsak, özvegyecske! Meglesz a földed,
Ha jó neked, ami jó a királynak”.

Viszont a harmadik... Szó szerint kb. úgy lehetne fordítani, hogy „nyomulj közelebb, vagy, hitemre, kapsz egy ütést”. A mondat első jelentése olyasvalami, hogy „addig üsd a vasat, amíg meleg”. Csakhogy ezt ő máshogyan, hadi képpel fejezi ki. Ennek lényege, hogy a gyengébb félnek közel, ütő- vagy szúrótávon belül kell férköznie, mert így nem érvényesül a másik fölénye. Ahogy az ökölvívásban is a fáradtabb bunyós a másikra támaszkodik, így aztán alig lehet valamit kezdeni vele. Magyarul: „*Menj közelebb, vagy kapsz egy óriásit.*” Azonban úgy érzem, ez a jelentés angolul is egy kissé túlságosan körmönfont. Aki nincs itthon bajvívásban (a mai olvasó még a Shakespeare-korabelinél is kevésbé), annak nehézséget okozhat a kép azonnali felfogása. Csakhogy az angol „catch a blow”-nak sokkal evidensebb a trágár felhangja, mint annak, hogy „kapsz egy

óriásit”. És ez a trágár utalás azonnal eltereli a figyelmet az amúgy nem teljesen tiszta első jelentésről. Tehát, okoskodtam, valahogy magyarul is vaskosabb megoldásra kell törekedni: „*Hatolj közel, vagy belefutsz a nyársba*”. Így viszont a fedőképpel van baj. Mert a bajvívásban a közelkerüléssel a felnyársalódást egyáltalán nem lehet elkerülni, sőt. A logikus tehát így lenne: „*Hatolj közel, és belefutsz a nyársba*”. Ez viszont már egyáltalán nem kettős beszéd, túl explicit.

Végül hadd hozzak példát arra, amikor a szerkesztők kedvéért hoztam létre két változatot. Henrik, mielőtt Richárd megöli, megátkozza gyilkosát, megjósolván mindazt a borzalmat, amivel trónra jutása járni fog:

And thus I prophesy: that many a thousand,
Which now mistrust no parcel of my fear,
And many an old man's sigh, and many a widow's,
And many an orphan's water-standing eye,
Men for their sons', wives for their husbands',
And orphans for their parents' timeless death,
Shall rue the hour that ever thou was born.

Nekem az a benyomásom, hogy ebben az egészen drámai, zaklatott pillanatban a versmérték is fellazul. A jambust feltűnően sokszor váltja fel anapesztus. Az idézet ötödik sora pedig, hacsak nem akarjuk egészen nyakatekerten olvasni, egy lábbal lerövidül, ráadásul a sor jambikusból trochaikus lesz. Ezt a kapkodó lélegzetűvé váló beszédet megpróbáltam én is visszaadni:

Megjósolom, sok-sok ezren, akik még
Nem is értik, hogy mitől rettegek:
Sóhajtozó öregember, özvegyasszony,
Sok-sok könnybe lábadt szemű árva,
Fiút temető apák, férjet sirató nők,
Anyátlanok emlegetik meg
Azt az órát, amelyben megszülettél.

A lektorok – szerintem talán az eredetivel való egybevetés nélkül – rögtön, jó szemmel kiszúrták, hogy itt sántikál a blank verse. Nem tudtam meggyőzni őket, így kénytelen voltam egy szabályosabb mértékű változatot is előállítani:

Megjósolom, sok-sok ezren, akik még
Nem is értik, hogy mitől rettegek:
Sóhajtozó vénember, özvegyasszony,
Gyászoló apák, férjük temető nők,
Szüleik időszerűtlen halála
Miatt síró árvák emlegetik meg
Azt az órát, amelyben megszülettél.

Talán ez is megteszi, de valahogy hiányzik belőle az a kifulladás, ami szerintem az angolban megvan.

Szele: Milyen előzetes elképzeléssel vágott neki a fordítói munkának?

Imreh: Amikor elkezdtem a fordítást, nagyon nehezen tisztáztam magammal, hogy milyen spektrumon induljak el. Voltak olyan megoldásaim a legelőjén, amelyekre a színházi emberek is azt mondták, hogy ez túl modern, ez túl mai – ne akard ennyire aktualizálni. A III. felvonástól már sikerült annyira megértenem az alapelveket, hogy magamtól „jól” fordítottam.

Szele: Bár a költői képek és a jellegzetes beszédmód megjelenik benne, az ön fordítása is „mainstream” jellegű, nyelvezetében mintha kiegyengetné Shakespeare magasságait és mélységeit – magasságokon és mélységeken itt a nyelvi stíluszinteket értem, az uralkodó osztály és a köznép beszédmódja, nyelvezete közti különbséget. Ennek mi az oka?

Imreh: Hát igen, ez nehéz, ez a probléma mindig felmerül. Ami engem illet – és most még nem a saját fordításaimról beszélek –, én ezt a kérdést némileg másként látom. Tudniillik számos fordítás igenis szembesült ezzel a problémával, és kezdett vele valamit. Tetten érhető a törekvés, hogy különbözőképpen beszéljen Prospero és Caliban, Júlia és a dajka. A baj inkább az, hogy kevés az igazán jó megoldás. A felfelé stilizálással kevesebb a gond, ott egy-két régiesebb vagy magasabb műveltségi körbe tartozó kifejezés megteszi. De hát sokszor maga az eredeti siet segítségre, mondjuk egy latin mondással (más kérdés, hogy ez a színháziaknak vörös, akarom mondani veres posztó). Hanem a népnyelv, azzal vannak a nagy bajok. Mert hát ki beszél ma népnyelven. A nép sem igen. Argóban igen, unintelligens nyelven igen, siváran igen – ezek egyébként kincsestárai a modern drámaírásnak. Ha viszont ezeket Shakespeare-re akarják applikálni, annak csúfos kudarc lesz a vége. Shakespeare közemberei ugyanis a kor Angliájában még természetes állapotban létező, általánosan használt, ízes, ha nem is kifejezetten pallérozott nyelven beszéltek. És ezzel az a baj, hogy mára inkább csak nyomaiban van meg. Az angolban talán még kevésbé is, mint a magyarban. És ha meg is lenne esetleg, nyomokban, bizonyos tájakon, mi, urbánus költők, műfordítók egyáltalán nem beszéljük. Ha megpróbálnánk, szégyenletesen hamis lenne. Mintha szmokingban ropná a csúrdöngölőt a miniszter az idegenforgalmi sajtótájékoztatón.

Mészöly Dezső külön szerencséje az erdélyi nyelve. Ezzel sok mindent nagyon szépen megold. Ugyanakkor időnként felmerül az emberben, hogy „de hiszen ezek nem vidékiek, hanem egyszerűen közemberek.”

Egyébként a gyakorlatban mindennek talán nincs is akkora jelentősége. Jó néhány darabban a köznép alig jut szóhoz. Mármint a megszólalás terjedelmét tekintve, a súlyuk persze annál nagyobb. A királydrámákban kiváltképp így van ez. És ha meg is szólalnak, sokszor ők azok, akik gyalogos prózában beszélnek. Ami nagy könnyebbség: ha más nem, a próza-vers különbség magyarul is érzékelteti a beszélők helyzetének eltérő voltát.

Az általam fordított darabban a már említett apa és fiú mellett csupán két erdőőr szerepel a közrendűek közül, egy nyúlfarknyi jelenet erejéig. Megjegyzem, én az ő megszólalásukat nem is éreztem olyan rettentően eltérőnek a többiekétől. Mindenesetre az előbb elmondottak miatt arra gondoltam, inkább ne különbözzenek olyan markánsan a nemesektől, mint hogy karikatúra legyen belőlük.

Szele: Magyarországon jellemző, hogy Shakespeare-t költők fordítják, akiknek saját költészete is jelentős. Ez az ön fordításain mennyire látszik meg?

Imreh: Én azt tartottam szem előtt, hogy ez mégiscsak Shakespeare-szöveg, tehát ne én legyek előtérben. A fordítót a színészhez lehet hasonlítani. Léteznek olyan színészek, mondjuk Gábor Miklós, akik egy szerepben teljesen feloldódnak, ők nagyon különböző szerepeket is képesek eljátszani. De ott van pl. Latinovits, aki mindig Latinovits marad, bármilyen szerepben mutatkozik. Én azt hiszem, hogy hozzám alapvetően az első áll közelebb – tehát valahogy eltűnni a szöveg mögött. De ennek ellenére, akik elolvasták a szöveget és hozzá is szóltak, azt mondták, hogy „hát ezen azért érződik, hogy te fordítottad,” és azt hiszem, hogy ezt inkább elismerésképpen, dicséretképpen mondták.

Szele: Hogyan lehet egy ilyen 100%-ig verses szöveget drámaként (is) fel fogni? A drámaíró és a költő Shakespeare közötti vitában hogy foglal állást?

Imreh: Ezen megint csak fordítás közben gondolkodtam el. Shakespeare alapvetően drámaíró, aki történetesen, miután reneszánsz drámaíró – a reneszánsz korban az emberek univerzálisabbak voltak, mint most – fantasztikus költői nyelven írta a drámáit. Ha színházban vagyok, vagy ha tévében nézem, biztos, hogy drámaíró. Ugyanakkor, ha olvasom, akkor inkább költő. Sőt inkább több költő. Shakespeare-rel kapcsolatban az volt a nagy felismerésem, hogy amellet, hogy tényleg elképesztő a tematikai sokoldalúsága – a legtragikusabb tragédiát és a legkomikusabb komédiát tudja egyszerre megírni –, egészen egyszerűen a látásmódja is változik. Szóval költőként egyszer úgy beszél, mint mondjuk Petri, a legsötétebb, legmélyebb elkeseredésből, „de profundis” – ez a tragédiákban nagyon sokszor megjelenik – például az *Athéni Timon* jut eszembe, tehát a megkeseredett ember embergyűlölete. Máskor meg olyan hangon szól, mint Weöres Sándor, ugyanolyan mozarti, finom, rokokó, elnéző, megbocsátó. Hogy ezt hogyan lehet egyszerre csinálni? Nekem ő egyszerre drámaíró és költő. Sőt, valószínűleg egyszerre több drámaíró és több költő. Géher remek Shakespeare-könyvének alcíme: *Tükörképünk 37 darabban*. Korábban ezt úgy képzeltem, mintha a tükör, amibe belenézünk, egyszer csak összetörne. Mostanában viszont úgy érzem, hogy eleve 37 szilánk fölé hajolunk.

Szele: Érdekes, amit mond, hiszen sokak szerint nem is minden neki tulajdonított szöveget ő írt. A fordításnál melyik kiadást használta?

Imreh: A Nortont. Nem vagyok Shakespeare-ológus, amikor elkezdtem, még sokkal kevésbé voltam, és elég egyöntetűen mindenki azt mondta, hogy ez a legjobb, mind a szöveg, mind a kommentárok tekintetében. Tényleg nagyon sokat segített ez a kiadás. Néha megnéztem másokat is, de azokat tényleg csak olyankor, amikor elkezdtem gyanakodni, hogy a szövegben valami rossz. Filológusi érdeklődésből szívesen néztem volna több kiadást is, de az volt az érzésem, hogy valahol le kell zárni a keresést, mert ha az ember mindennek az értelmét és az összes lehetséges értelmezését keresi, parttalanná válik a munkája.

Szele: A klasszikus fordításokat napjainkban egyre inkább felváltják az új fordítások. Ön szerint mennyire színházi indíttatású ez az újrafordítási láz?

Imreh: Vörösmarty és Arany fordításai ügyében megint csak ketté lehet választani a dolgot. Ha valaki csak olvasni szeretné Arany *Hamletjét*, akkor mindenképpen ajánlanám, hogy tényleg Arany *Hamletjét* olvassa, mert az re-

mekmű. Feltételezem, hogy nemcsak lapozgatni akarja, hanem el akar mélyedni benne, ami azt jelenti, hogy egy jelenet elolvasása legalább háromnegyed óra. Adott esetben fel kell ütni a szótárt, újra el kell olvasni, *horribile dictu* az angol eredetit is meg kell nézni. Színpadon Arany fordítását talán akkor láttam – az özönvíz előtti időkben –, amikor ezek a dolgok még nem foglalkoztattak. A *Hamlet* olyan darab, amelynek a szüzséje nagyon sokak számára ismert, de két órán keresztül koncentráltan figyelni, és felfogni, hogy miről van szó a színpadon – és hogy pontosan mit mondanak az emberek – tényleg olyan elképesztő feladat, hogy csak az képes rá, aki otthon van Shakespeare-ben és Aranyban. Ilyen szempontból megértem a színházi embereket, akik azt mondják, hogy kicsit könnyítsük meg a néző dolgát azzal, hogy legalább a saját nyelvén szól a darab.

Szele: A mai fordítások színházi indíttatásúak, tehát nem olyanok, mint Babitsé, aki csak úgy leült „példát mutatni.” A színházi szöveg első számú követelménye, a mondhatóság és az elemelt költői nyelv közötti ellentét önnél hogyan érvényesül?

Imreh: Ismerjük azt a sajnálatos problémát, hogy a mai magyar színész-képzésből kikopott a versismeret, miáltal rendkívül nehéz helyzetbe hozzák a színészeket, mert a színpadon, hogyha betoldanak egy szótagot, nem érzik, hogy a vers úgy nem jó, legközelebb nem úgy kell mondani. Ezzel együtt úgy érzem, nem a mondhatóságot kell elsőrangúnak tekinteni. Vannak olyan fordítások, amelyek a blank verse-ben íródott Shakespeare-drámákat gyakorlatilag teljesen szabadon kezelik. Nem azt mondom, hogy prózába írják át, csak teljesen szabadon kezelik. Ezzel annyira kiherélik a szöveget, hogy a fordítás elveszti az értelmét. Szabó Lőrinc más volt: az ő fordításaiban hatalmas súllyal van jelen az ő költői vívmánya, forradalma, az a fajta levegővétel, áthajlással teli szöveg, ahol pl. a költő a névelő után vágja el a sort. Ezt a magyar költészetben először ő valósította meg. Szabó Lőrincnél sokszor úgy érzem, hogy az a fajta szöveg, amit ő létrehoz magyarul, nagyon jó. Pl. a *Macbeth* esetében azok a részek, ahol a főhős eljut az örültség határához, amikor a szöveg önálló életet kezd el élni, nagyon-nagyon erősek. Szabó Lőrincnek átfolytak a sorai, a levegőt nem ott veszi, ahol más, az övé nem az a szabályos, klasszikus, „sor végén levegőt veszek” mérték.

Szele: Ez az, amitől irtóznak a színészek. Segítheti-e őket a fordító?

Imreh: A nagy öregektől, Géhertől, Latortól eltanultam, hogy a színészt lehet segíteni. Mondjuk, annyival, hogy megpróbáljuk elkerülni a mássalhangzó-torlódásokat vagy az olyan helyeket, mint pl. „sok oka van”, ami kicsit dadogós. Ezekre oda lehet figyelni, elég, ha az ember utólag végigolvassa a szöveget, és máris ki tudja irtani őket. De ha csak annyit mondok, hogy legyen „mondható” a szöveg, az túl sok felmentést ad a fordítónak.

Szele: Térjünk rá a fordítás technikai részleteire. A királydrámákban kevésbé jellemzőek az erotikus, pajzán részek. Talán ezért is különösen fontosak. Ezeket hogyan fordítja?

Imreh: A *VI. Henrik*ben vannak ilyenek. A darabban van egy jelenet, amelyben Edward Lady Grey-jel beszél, és korrumpálni akarja őt, abban az értelemben, hogy megad neki valamit, ha Lady Grey természetben teljesíti bizo-

nyos követeléseit. Ez a rész elképesztően jó és elképesztően nehéz. Egyértelműen azt tartottam lényegesnek, hogy ez a szöveg folyamatos allúziókat tartalmaz, erotikus nyelvezetet is beleszőve, de úgy, hogy dupla fenekű a beszéd. Tehát én mondom valamit, amit neked úgy kell érteni, de azért még politikailag korrekt, tehát van egy olyan szintje is, hogy nyugodtan azt mondhatom: én illet nem is mondtam. Ezt rettenetesen nehéz magyarul megcsinálni, különösen akkor, ha az ember szeretne szó szerint ragaszkodni ahhoz, amit mondanak. Az említett esetben – aránylag nagy szabadsággal – átírtam a szöveget, és próbáltam arra törekedni, hogy élő nyelv legyen, olyan szavak, kifejezések, amelyek ezt a kétértelműséget magyarul visszaadják és érthetőek a mai magyar nézőnek. Valószínűleg ezek a fordítás legporózusabb részei, mert ezek tényleg a mai magyar erotikus nyelvi utalásrendszerre épülnek. Ki tudja, hogy egy évtized után is érthetőek lesznek-e még?

Szele: A kezdő drámaíró Shakespeare-nél gyakoriak a szövegtől kissé elütő képek, metaforák. Ezek mennyire jelentenek nehéz feladatot?

Imreh: Az angol költői látásmód hagyományosan és természetesen eltér valamennyire a magyartól. Megenged magának olyan dolgokat, mint például a „conceit” – erre nincs is magyar szó – tehát egy olyan allegória-halmazt, ami a magyar fülnek egyszerűen túl bonyolult, már-már rejtvénytű. Ez nagy probléma, mert Shakespeare költészetében nagyon benne volt a „wit,” és ezeknek a műveltségi elemeknek, utalásrendszereknek a kiiktatása nehéz – és nem biztos, hogy helyes. Elsősorban azt szerettem volna elérni, hogy áttekinthető, plasztikus, felfogható legyen a szöveg a színpadon is, de írásban mindenképpen, másrészt viszont emelt költői szöveg legyen. Az *Athéni Timon*ban szerepel a következő részlet: „Joy had the like conception in our eyes / And that instant like a babe sprung up.” Utánanézttem szótárban is. Ez ugyan nagyon bonyolult, angolul mégis összeáll. De hogyha én magyarul megpróbálom összehozni, hogy a könny is kicsordul, a gyerek is megfog, és folytatom is ezt az utalásrendszert... Ha ezt magyarul mind bele akarnánk szuszakolni a versbe, azért, hogy meglegyen a szöveg holdudvara – a koncepció, a fogamzás stb. – az nagyon veszélyes lenne, érthetetlen szürrealista vers jönne létre. Túl sokat markolni sem érdemes.

Szele: A többi Shakespeare-nél szokásos képpel is hasonló gondok vannak?

Imreh: Azokat általában megoldhatónak tartottam, bár időnként idegen volt – sokszor az volt az érzésem, hogy egy kicsit bizarr, kilóg a darab képrendszeréből. De ami kilóg, az kilóg, és amit az archaizálásról mondtam, az talán itt is igaz: az ilyen részek adhatnak olyan bukét a szövegnek, amire egy olvasó vagy egy néző azt mondhatja, hogy igen, ez régebbi szöveg, régebbi a világlátása, a képhasználata. És ennyit gond nélkül elbír a szöveg.

Szele: Shakespeare sokszor érthetetlen, homályos – már az eredetiben is. Meri ezeket a részeket homályosan fordítani, vagy ragaszkodik a maximális érthetőséghez?

Imreh: A szerzőhöz képest a fordító behozhatatlan hendikeppel indul. Ha a szerző homályos, akkor balladai, sugallatos; ha a fordító, akkor vagy angolul nem tud jól, vagy magyarul, vagy fakezű. Pedig sokszor egészen nyilvánvaló,

hogy Shakespeare homályossága nem zsenialitásból, hanem pongyolaságból, szövegromlásból stb. adódik. Egyébként a Norton említi is időnként lábjegyzetben, hogy ez vagy az a hely teljesen érthetetlen, kutatók hada sem tudott vele mit kezdeni. Máskor korrektül leírja, hogy milyen értelmezések léteznek. Na most az értelmezések egy része enyhén, hogy úgy mondjam, nyögvenyelős. Másik részük akár helytálló is lehet, de sokszor olyan bonyolultak, áttételesek, megértésük háttér-információ ismeretét feltételezi. És hát a fordító végtére is mégis csak a szöveget fordítja, nem pedig az értelmezéseket. Dönthettem volna persze úgy, hogy maradjon magyarul is érthetetlen, a színpadon úgyis elsikkad, sőt esetleg ad is a szövegnek némi ódon patinát. De valahogy nem éreztem volna fairnek. Persze az legalább annyira nem fair, ha a fordító kénye-kedve szerint beleértelmez a szövegbe. Ugyanakkor, miután a színházi néző számára semmiféle lábjegyzet nem hozzáférhető, megpróbáltam úgy eljárni, ahogy, azt hiszem, a gondos fordítótól általában elvárható. A lehető legalaposabb utánajárással. És helyenként empatikus alkotói szabadsággal. A szöveg retorikai irányultságából, az indulat ívéből, esetleg egy költői eszköz, egy metafora kiporciózásából próbálván kikövetkeztetni, mit is akarhatott az adott ponton Shakespeare, vagy épp mit akarnék én, ha arra a pontra jutnék. Elég sok időt elvitt, és persze nem biztos, hogy mindig sikerült.

Szele: Shakespeare alliterációi, zeneisége mennyire tudatosan érvényesül az ön szövegében?

Imreh: A VI. *Henrik*ben elég kevés a rímelt rész; főleg jelenetzáró rímek vannak, ezért azt mondhatom, hogy aki költő, annak nem jelenthet problémát ez a kevés rím. Az alliterációkra van egy bevett fordítói trükk. Ha ott, azon a helyen próbálnánk törekedni arra, hogy visszaadjuk a hanghatásokat, az ember zsákba kötve próbálna táncolni, mert mégiscsak figyelni kell azt, hogy mit jelent a szó magyarul, és azt, hogy hány szótag legyen a sor – és arra is ügyelni kell, hogy jó legyen a szöveg. Ha az is szempont, hogy ezek még mind alliteráljanak is, az már nemigen megy. Ezzel szemben nagyon sokszor van, hogy kijön egy alliteráció, ami Shakespeare-nél nincs, és akkor azt mondjuk: jó, maradjon ott.

Szele: A 10 szótagos sorok rövidegsége sokat emlegetett probléma, és oda kell figyelni a hím- és növégződésekre is. Ez egy költőnek nyilván könnyebb feladat.

Imreh: A tíz szótag állandó szenvedést jelent a fordítónak. A helyzet az, hogy naivan mentem neki ennek a szövegnek, és lefordítottam anélkül, hogy ismertem volna Ruttkay Kálmán ezzel kapcsolatos nagyon fontos megjegyzéseit. Az a probléma, hogy a 10 és a 11 szótag magyarul gyakorlatilag ugyanaz, ugyanannak a sornak két alfaja. Ruttkay mutatott rá, hogy Shakespeare majdnem mindig 10-es sorokat használ; a 9-es és a 11-es kivételes, felező 12-es nagy néha fordul elő. Van még a felszabadított jambus, amelyben egy-egy jambus anapesztus lesz, pl. U-U-U-U-U- helyett U-U-UU-UU-U-. A magyar hagyományban mindig irtották ezeket. De ha ragaszkodunk Ruttkay elveihez, akkor nagyon nehéz helyzetben vagyunk, mert sokszor annak is örültem, hogy 11 szótagba bele tudtam tenni egy sort, és egészen biztos, hogy tízbe már nem tudtam volna. Kétségtelen, hogy más hangulata van egy végig 10 szótagos szö-

vegnek, mert a 11-es sor kevésbé lezárt, van egy bizonyos áthajlás-jellege. A 10-es sor lezártabb tömb, annak ott vége van, a 11-es viszont azt a hangulatot kelti, hogy azonnal jön hozzá a következő sor. Persze külön probléma, hogy mindez hogyan hangzik el a magyar színészek szájából.

Szele: A you és a thou, tehát a magázás és tegezés különbözősége megjelenik a fordításaiban?

Imreh: Erre szintén nagyon figyeltem. Miután ez magyarul nehezen oldható meg, megint csak segédegyeneseket vettem igénybe. Konkrétan nem emlékszem, de általában azt a megoldást alkalmaztam, hogy a megszólítás méltóságod, nagyuram, kegyelmed, utána viszont tegeződő forma áll, mint a magyar mesékben, ahol mindenki tegeződik.

Szele: A kortárs Shakespeare-fordítók munkáját mennyire kíséri figyelemmel?

Imreh: Az egyik munkáját jobban, a másikat kevésbé követem. Várady Szabolcs *A tél meséjét* nagyon jól ismerem, és igen jónak tartom. Kosztolányi után különösen jó a fordítása. Amit Vajdára mondtam, Kosztolányira ezerszer fokozottabban igaz: vannak szenzációs megoldásai, amelyeket ha az ember elolvas, elmegy a kedve az egész műfordítástól, viszont vannak olyan részek, amelyek egyszerűen tűrhetetlenek. Nádasdy Ádámot szintén nagyon jónak tartom, és amikor megnéztem, miket fordított le, döbbenet láttam, hogy pont azokat a drámákat, amelyekre magam is azt mondtam volna, hogy újra kellene őket fordítani. Nádasdyhoz nagyon jó szerencsével kerülnek a szövegek, és azokat a problémákat, amelyeket én a régebbi fordításokban érzek, ő maradéktalanul megoldja. Az ő keze alól friss, modern szövegek kerülnek ki, szemben a régi fordítások ósdi, poros, helyenként érthetetlen drámáival – és itt nem arra gondolok, hogy a szöveg maga érthetetlen, hanem, hogy a szöveg célja nem világos. Nádasdy megvilágítja a nehéz részeket, és közben nem csal, hű marad a szöveghez.

Szele: Melyik volt a kedvenc része, jelenete, amelyet különösen jó volt fordítani?

Imreh: Ellentmondásos a helyzet, mert voltak olyan jelenetek, amelyeket már említettem, és hozzátenném még Richárdnak a *III. Richárdot* megelőlegező monológját, illetve megemlítem az utolsó felvonás utolsó előtti jelenetét, amelyben Richárd lemészárolja Henriket a börtönben – ott Henrik eljut arra a pontra, ahová mindig is el akart jutni: méltósággal teli, nagy formátumú emberré válik. Richárd pedig újra megelőlegezi a *III. Richárdot*. Hozzá tartozik még a harcmezőn megjelenő apa és a fiú története, amelyben elmondják a nép szenvedéseit, azt, ahogy a köznép látja a háborút. Henrik ezt végighallgatja és az elmondottak megerősítik háború-, politika- és hatalomellenes természetét. Ezt a jelenetet eredetileg nem kedveltem, mert túlságosan allegorikusnak éreztem, de később megszerettem. Henrik jelenetét nagyon közel éreztem magamhoz, de nem mindig az sikerül jól, amit az ember nagyon szeret – vagy ott túl magasak az elvárások. Egyébként ezzel a jelenettel nem vagyok elégedett, ezen még szeretnék dolgozni.

Szele: Mit fordítana még szívesen?

Imreh: Nádasdy sok kedvencemet elfordította. Inkább először azt mondanám el, akit jónak érzek. Vas István fordításait nagyon nagyra becsülöm, kiemelkedő a *III. Richárd*, és nagyon jó a *VI. Henrik* első része és a *IV. Henrikek* is. És kiváló Somlyó György *II. Richárd* fordítása is, sodró költői szöveg. Szép feladat lehetne az *V. Henrik*, amely érdekes dráma, bár számomra kicsit furcsa. Nagy kihívás lenne a *Lear király* vagy az *Othello*. Amit egészen biztosan le kellene fordítani, az *A windsori víg nők*, amelyben kumulálódik minden, ami fordítási probléma. Gyakorlatilag végig prózában íródott. Devecseri Gábor szenzációs fordító, de amíg Szabó Lőrinc, Babits vagy Kosztolányi azt fordítja, ami közel áll a költői alkatához, Devecserihez ez nem áll közel, ezért a végeredmény kifejezetten gyenge szöveg, miközben a darab maga nagyon jó. Nagyon érdekes egyébként azon elgondolkozni, hogy ki mit fordított. Főleg a régiek, akik talán teljesen maguktól álltak neki fordítani, vagy esetleg egy szerkesztő kereste meg őket, hogy alkatuknak megfelelően kiossa nekik a fordítanivalót. Ilyen értelemben a szerencsén is sok múlik: hogy megtalálja-e egymást darab és fordító.

SOPRONI ANDRÁS

Orosz kulturális szótár

MEGJELENT!

Corvina Kiadó 2008. 576 pp. / 3990 Ft
ISBN 978 963 13 55598

Szótárunk, mely sokéves gyűjtő- és szerkesztő munka terméke, az orosz nyelv, kultúra és hétköznapi élet hagyományos szótárakban nem található fogalmait gyűjti egybe és magyarázza.

Kapható:

FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ

Cím: 1072 Budapest, Rákóczi út 14.

Tel: 411-2400 E-mail: fokusz.budapest@lira.hu

Fordítástudomány '2008

Tudományos konferencia és FTT öregdiák találkozó

V. Fordítástudományi PhD Konferencia

Budapest, 2008. március 27–28.

Kovács Marietta

„A magyar fordítók és tolmácsok napja” című rendezvénysorozat keretében idén tizedik alkalommal került megrendezésre a fordítástudományi konferencia és öregdiák találkozó az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke szervezésében. Említést kell tennünk a konferencia rendezőbizottságának további tagjairól is, akik nagymértékben hozzájárultak a találkozó sikeres lebonyolításához: Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI Zrt.), Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete (MFTE), Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Fordító és Tolmács Szakmai Osztály (BKIK).

Az első konferencianapon az üléseknek az ELTE BTK Múzeum körüti Dékáni Tanácsterme adott otthont. A délelőtti ülés Klaudy Kingának, a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék vezetőjének rövid köszöntője után Nyomárkay Istvánnak, az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskola korábbi vezetőjének megnyitó beszédével kezdődött. Nyomárkay professzor elmondta, hogy a Fordítástudományi PhD Konferencia ötödik éve nyújt lehetőséget a Fordítástudományi Doktori Program hallgatóinak kutatási eredményeik bemutatására. Elsőként tehát a PhD hallgatók előadásait hallhattuk, akik idén is igen változatos témákkal készültek. Csehó Tamás: *A nyelvi idegenszerűség vizsgálata német irodalmi művekben és magyar fordításaikban*, Pusztai Varga Ildikó: *A fordítók mint „kulturális brókerek”*, Szép Bea: *Lefordított terminusok a XIX. századi magyar törvényesszövegekben*, Fischer Márta: *A fordítás terminológiai szempontú megközelítése*, Nagy Anita: *Mi történik a metaforákkal a japán-magyar fordításban?*, Mártonyi Éva: *Szeressük-e a tanukit? Eltérő fordítási koncepciók a japán reáliák fordításakor*, Bakti Mária: *Mire jó a megakadás-jelenségek kutatása?*, Horváth Péter Iván: *A lektori kompetenciáról*.

A húszperces előadások közül emeljünk ki néhányat: Fischer Márta bemutatta, hogyan alkalmazható a fordítás folyamatára a terminológia fogalomközpontú megközelítése, és ez miként segíti a fordítói döntéseket. Mártonyi Éva a tanuki (nyestkutya) példáján keresztül arra kereste a választ, hogy mekkora a fordító szabadsága, és milyen eszközei vannak a reáliák fordításához. Bakti Mária a megakadás-jelenségek vizsgálatának fontosságára hívta fel figyelmünket. A megakadások kutatása a szinkrontolmácsolási folyamat modelljeinek finomítását, valamint jobb megértését segítheti. Horváth Péter Iván doktori értekezésének első részeredményeit tárta elénk. Disszertációjában a lektori tevékenység

és a lektori gondolkodásmód jellemzőit foglalja egységes elméleti keretbe. Célja a lektorálás szabályainak, alapelveinek és gyakorlatának egységesítése.

Fordítás és terminológia Európában – ez volt a délutáni ülés központi témája. Először az elnök, Klaudy Kinga az FTT-ben végrehajtott fejlesztésekről számolt be, kiemelve az EMCI (European Masters in Conference Interpreting) típusú konferenciatolmács-képzés eredményeit. Felhívta továbbá a közönség figyelmét a 2008/2009-es tanévben induló fordító és tolmács mesterszakra. Ezután Dezső Tamásnak, az ELTE BTK dékánjának megnyitó beszéde következett, majd Mátyássi Miklós Andrásnak, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóság Magyar Nyelvi Osztálya vezetőjének *A minőség röögös útján: fordítás az Európai Bizottságnál* című előadása hangzott el. Szemléltető ábrák és diagramok segítségével bemutatta az intézmény infrastruktúráját és a fordítások munkafolyamatát. Hangsúlyozta, hogy az uniós dokumentumok (irányelvek, egyezmények, megállapodások, stb.) döntő többségét az Európai Bizottság szakemberei fordítják. A fordítások az Európai Unió többnyelvűségi politikája (jelenleg 23 hivatalos nyelv) miatt „nagyüzemben” készülnek, de a minőség biztosításával, amely főként a megfelelő és rendszeres minőségvizsgálat, az informatikai fejlesztés, valamint az útmutatók és sablonok segítségével lehetséges. (További információ a www.ec.europa.eu/dgs/translation honlapon olvasható).

A délutáni ülés második részében Kurián Ágnes, az ELTE FTT francia szakcsoportjának vezetője vette át az elnöklést. Az első előadó, Rádai-Kovács Éva az Európai Unió Tanácsának fordítója, *A pozíciós papírtól a tárgyalási álláspontig, avagy névadás az EU-ban* című előadásában a fogalom-meghatározás hiányára hívta fel a figyelmet. A probléma abból adódik, hogy a fordító leggyakrabban csak a kész szöveget látja. Az uniós szókinccs és az uniós szövegek felépítésének bemutatása után példákkal illusztrálta az idegen terminusok névadásának nehézségeit. Hangsúlyozta továbbá, hogy a fordítóknak „küldetésük teljesítéséhez” rendre van szükségük, amelyhez nélkülözhetetlen egy, a terminológusok által megalkotott megfelelő rendszer.

A nap utolsó előadója Prószéky Gábor, a MorphoLogic igazgatója volt, aki tradicionálisan idén is beszámolt legutóbbi technológiai újításairól. *Egy új internetes nyelvi központ felé* című előadásában az AJAX szótárfelületet mint közösségi weboldalt mutatta be. Majd a MorphoLogic legújabb fejlesztése, a MetaMorphoTermX használatára hívta fel figyelmünket, amely hamarosan megvásárolható és az interneten kipróbálható lesz.

A konferenciát a megszokott módon az öregdiák-találkozó követte az FTT tantermeiben, a Trefort-kerti campus F épületében. Az összejövetelen az FTT volt diákjai kellemes hangulatban oszthatták meg egymással szakmai tapasztalataikat, élményeiket.

Képzés és piac, változások a fordító és tolmácsképzésben – ez volt a rendezvénysorozat második napjának központi témája. A szakmai fórum helyszíne az MTESZ Pesti Konferencia Központ Irodaház hetedik emeletének Panoráma-terme volt, ahonnan csodás kilátás nyílik a Dunára és a Budai Várra. Az ülést Szappanos Géza elnök, az OFFI Zrt. vezérigazgatója nyitotta meg.

Brüsszelből jöttem – *European Masters in Translation* című előadásában Klaudy Kinga arról beszélt, hogy az uniós országok tolmácsképzésének koordinálása után,

mely sikeresen folyik 1999 óta, most az európai egyetemeken folyó fordítóképzés összehangolása is megindult. A program neve: European Masters in Translation (EMT). Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága először 2006-ban hívta meg Brüsszelbe a fordítóképzést folytató egyetemek képviselőit, a 2006-os ülés témája az egységes európai fordítóképzés mintatantervének kidolgozása volt. A második EMT konferenciára 2008. március 14-én került sor (ez az időbeli közelség magyarázza az előadás címét). A továbbiakban az előadó ismertette a konferenciára készült két dokumentumot, melyek az EMT alapelveit és az egységes európai fordítóképzési hálózathoz való csatlakozás feltételeit tartalmazzák.

G. Láng Zsuzsa, az FTT angol szakcsoportjának vezetője *Beszédgraduálási szempontok az EU-s beszédarchívum felállításához* című előadásában a multimédiás beszédgyakorlás lehetőségeire hívta fel a figyelmet. Autentikus, jelenleg többségében angol, francia és német szövegekből pedagógiai célzattal összeállított internetes beszédarchívumot ismertetett, amely egy speciális szoftver, az iRec segítségével használható. E beszédanyagot, amely 2007-ben kétszáz beszédet tartalmazott, 2008-ban további ötszáz, jelenleg próbaszakaszban lévő szöveggel bővítették. Az archívum egyedülálló, mert tudatosan összeválogatott, aktuális és tolmácsolási szempontból is releváns témájú, informatív beszédeket tartalmaz. A keresés során kiválasztható a nyelv, a tolmácsolás módja (konszekutív, szinkron), a nehézségi fok (4) és a témakör.

A délelőtti kávészünet után a gyakorló tolmácsok és fordítók vették át a szót. Az ülés elnöke Fáber András, az MFTE megbízott elnöke volt. Elsőként Farkas Ildikó *Con-Trados? Avagy az uniós fordítók körében végzett felmérés tanulságai* című előadásában egy komplex kérdőíves felmérést mutatott be. A vizsgálat eredményei alapján megállapította, hogy a Trados rontja a fordítás minőségét, leszoktat a szövegben való gondolkodásról és az egyéni megoldásokról, valamint az aktív nyelvtudást passzívvá alakítja. Ezt követően Sellei Iván „szókincstárnok” rendkívül szórakoztató és szellemes előadásában meghatározta az igazi fordítói teljesítményt: ha a fordító szükségét érzi, akar és mer a világnak kérdéseket feltenni. Tevékenysége mottója: „Kérdezek, tehát vagyok”. Érsek Iván jogi szakszövegekben vizsgálta a „fordítási mámor” tévútjait. Ötletes példái remekül rávilágítottak arra, hogy egyes esetekben a fordítás inkább árt, mint használ. Az ülés utolsó előadója, Sós Éva *Csaták, amelyeket elvesztettünk* című előadásával a hangulat a tetőfokára hágott. Szenzációs példamondatain keresztül, humorosan mutatta be a félelem, a bizonytalanság, a hiányos háttérismeret, a korábbi kellemetlen tapasztalatok és a pszichés gátlások okozta hibák egész garmadáját.

A második kávészünet után, a szakmai fórum keretében a fordító és tolmács szakma gyakorlati problémáiról, a szakma „szakmásátásáról”, a közbeszerzési pályázatokról, a fordítók és tolmácsok díjazásának problémáiról esett szó. A konferenciát a hagyományoknak megfelelően az OFFI állófogadása zárta.

Talán e rövid összefoglalóból is kitűnik, hogy a konferencia a résztvevők körében nagy sikert aratott. Számos friss szakmai ismerettel gazdagodhattak a meghívottak, és a jövőben minden bizonnyal szép, hasznos és kellemes emlékként tekintenek majd vissza „A magyar fordítók és tolmácsok napja” 2008-as rendezvényeire. Az előadások egy részének vázolata megtalálható az FTT honlapján (www.elteftt.hu), az „Események” címszó alatt.

Az orosz irodalom fordítóinak nemzetközi fóruma

Moszkva, 2007. december 4-6.

Lőrincz Julianna

2007. december 4–6. között zajlott le Moszkvában az orosz irodalom fordítóinak nemzetközi fóruma a Moszkvai Állami Nyelvi Egyetem szervezésében, az Orosz Föderáció Sajtó- és Tömegkommunikációs Ügynöksége és a *Русский Фонд* nevű alapítvány pénzügyi támogatásával. A nemzetközi fórumon 25 ország közel 140 résztvevője vett részt. Az előadók az irodalmi fordítás legfontosabb kérdéseiről, a koronként változó műfordítói elvekről, a különböző műfordítói eljárásokról, az orosz klasszikus és modern szépróza és költészet külföldön való publikálási lehetőségeiről és mai helyzetéről, valamint a műfordítás-oktatás kérdéseiről szoltak. Az első napi plenáris ülésen olyan, minden műfordító és műfordítást oktató szakember számára izgalmas kérdések is sorra kerültek, mint az idegen nyelvi spektrum mint a fordítás értékelésének egyik kritériuma, a szerző és a műfordító, illetve a klasszikus irodalom mai fordítójának kapcsolata.

A plenáris ülést követően két és fél napon át két párhuzamos szekcióban, a szépróza-fordítási és a költészetfordítási szekciókban folyt a munka. A prózafor-dítási szekcióban sok szó esett a klasszikus orosz irodalom fordítási kérdéseiről, a forrásnyelvi szöveg és a mai célnyelvi szövegek befogadónak kapcsolatáról. Az előadások érintettek olyan általános fordításelméleti kérdéseket is, mint az ekvivalencia, az átváltások során alkalmazott eljárások, a kultúraspecifikus nyelvi és nem nyelvi elemek fordítása stb. Sajátos színfoltot jelentettek azok az előadások, amelyekben a műfordítók saját alkotói műhelyükbe engedtek bepillantást.

A fordítás során keletkező veszteségek kompenzálására végrehajtott fordítói eljárások alkalmazása egyik alapproblémája az irodalmi fordításnak. Az irodalmi szövegek fordításakor köztudottan nemcsak a két nyelv tipológiai eltéréseiből adódó kötelező és fakultatív átváltási műveleteket alkalmazza a műfordító, hanem a konkrét irodalmi szöveg szövegtípusát, a szöveg mint egyedi alkotás poétikai sajátosságait, a szerző idiosztílusát is az eredeti szöveggel adekvát módon kell megformálnia. Az irodalmi szöveg stílusa szövegszervező funkciójánál fogva szoros összefüggésben áll az irodalmi mű minden rétegével, ezért idegen nyelvre való átkódolása sajátos alkotói feladat. Sokan egyetértettek Popovič véleményével, amelyet *A műfordítás elmélete* című (1980) könyvében összegzett: a forrásnyelvi szöveget invariánsnak tekintjük, ennek minden fordítása egy-egy célnyelvi szövegvariánsa az eredetinek. Az irodalmi szövegek – és ez fokozottan érvényes a költői szövegekre – célnyelven történő újraalkotásakor a fordítón a kommunikatív ekvivalenciát kérhetjük számon, amely megenged különböző módosításokat is a forrásnyelvi szöveg grammatikai, lexikai és pragmatikai jelentésének szintjén annak érdekében, hogy létrejöjjön az eredeti szöveg célnyelvi szövegvariánsa. Ezért van szükség minden korban ugyanannak a műnek az újrafordításá-

ra. Nem elhanyagolható szempont a forrásnyelvi szövegnek az anyanyelvi befogadóra tett hatása sem, amelynek visszaadása elsősorban a drámafordításokban érvényesül, az ún. *domesztikáló* fordításokban, szemben a prózafordítások létrehozásakor még mindig a leginkább figyelembe vett ún. *naturalizáló*, a forrásnyelvi szöveget mint normát figyelembe vevő célnyelvi szövegvariánsokkal.

A recenzens a bőség zavarával küzdve a sok közül csak néhány előadást emelhet ki, bevallva, hogy nem mentes a szubjektív szempontoktól. Nagy érdeklődés kísérte azokat az előadásokat, amelyek az egyes konkrét művek fordításakor felmerülő egyéni műfordítói eljárásokat, illetve konkrét megoldásokat ismertettek. Ezek közül különösen érdekesek voltak az *Andrej Belij* alkotásainak angol, *Gogol* szövegeinek német és más alkotók szövegeinek perzsa nyelvre történő fordításairól szóló előadások. *A mai orosz zsargon fordításának problémái* című előadás szerzője a mai orosz dráma kifejezetten durva szlengelemeinek franciára fordításáról szólt. A mai francia szleng ugyanis nem annyira durva, mint az orosz, ezért a fordítónak enyhítenie kellett sok kifejezésen, azok eufemisztikus megfelelőjét választva a francia szinonimák közül annak érdekében, hogy ne sértse a francia színházlátogató ízlését. Ez és sok más előadás is felhívta a figyelmet a fordító felelősségére: mennyire pontosan kell közvetítenie a forrásnyelvi lexikai elemeket, van-e joga szépíteni annak érdekében, hogy a megfelelő célnyelvi szociolektust alkalmazza? Vagy annyira „hű” maradjon az eredeti szöveghez, hogy ne érdekelje a célnyelvi olvasóra tett hatás?

Az orosz költészet fordításáról szóló referátumok száma lényegesen kevesebb volt, mint a prózai művekéről szólóké, de ez egyben nagy előnye is volt a költészeti szekciónak, ugyanis így több idő állt az előadók rendelkezésére, volt idő hozzászólásokra, vitákra is. A költői szövegek sajátos asszociációs és képrendszerének célnyelvi megfogalmazása rendkívül nehéz feladat. Az előadásokban olyan fontos kérdések merültek fel, mint hogy egyáltalán visszaadható-e az orosz versekben megjelenő rím és ritmus olyan nyelveken, amelyekben ez a forrásnyelv költői hagyományaitól teljesen idegen. Chan Tiu kínai költőműfordító kísérletképpen bemutatott két Puskin-versfordítást: az egyik a hagyományos kínai, a másik az orosz nyelv prozódiai sajátosságait híven követő szövegváltozat volt. Az előadás, amellyel a fordító bebizonyította, hogy a hagyományos kínai prozodiától eltérő, de azzal egyenértékű szövegvariáns is létrehozható anélkül, hogy az eredeti szöveg költői üzenete sérülne, nagy tettszést aratott. Jómagam Jeszenyin verseinek magyar fordításairól, a forrásnyelvi és célnyelvi szövegvariánsok keletkezésének időbeli eltéréséről, a műfordító-költők idiosztílusából következő eltérésekről szóltam.

A harmadik nap délutánján a szervezők bejelentették, hogy megalakult a *Русский мир* nevet viselő szervezet, amelynek székhelye a rendező egyetem, az MGLU, és amely minden, az orosz kultúra közvetítése iránt elkötelezett oroszországi, illetve külföldön élő orosz és nem orosz műfordító, kutató és oktató fóruma is egyben. A résztvevők megkapták a szervezet azonos nevű, 2007. évi 0. számú kiadványát. Internetes oldaluk, amelyen máris olvashatók a fontos és érdekes információk: www.russkijmir.ru

A kongresszus, amely nemcsak a kultúrák igazi találkozója volt, hanem a hosszúra nyúlt vacsorák alatti személyes találkozások, szakmai eszmecserék helyszíne is, minden résztvevőt sok ismerettel és élménnyel gazdagított.

Bárdosi Vilmos – Szabó Dávid

Francia-magyar kéziszótár

(Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007. XVI + 1183 old. + CD-ROM.)

Balogh Péter

Nem is olyan régen a magyar szótárhasználóknak bizony komoly gondjaik voltak a francia-magyar szótárakkal; évtizedeken keresztül ugyanis csak egyetlen használható szótár, „az Eckhardt” volt forgalomban, mivel a korábban megjelent szótárak a 70-es, illetve 80-as évekre inkább már csak filológiai értékkel bírtak. Az említett szótár újabb kiadásai során viszont hosszú időn keresztül leginkább csak a borító változott, a tartalom szinte érintetlen maradt. Így fordulhatott elő az, hogy még a 80-as évek második felében megjelent nagyszótárakban is a *supermarché* címszó után az áll, hogy „nagykapitalista világszínház”, a helyes jelentés (természetesen ’szupermarket’) pedig egyáltalán nem szerepel.

A francia szótárak tehát sok tekintetben nagyon elavulttá váltak, így a 90-es évek elejére a piacon igen nagy szükség volt már frissített szótárakra. Szerencsére a kiadók is felismerték a helyzet tarthatatlanságát, és több szótárprojekt is elindult: a szegedi Grimm Kiadó megjelentetett egy teljesen új kéziszótár-párt, amelynek francia-magyar kötete Szegeden készült (Pálfy Miklós 1999. *Francia-magyar kéziszótár*. Szeged: Grimm Kiadó), a magyar-francia kötet pedig Párizsban, a Paris 3 egyetemen működő Centre Interuniversitaire d’Etudes Hongroises-ban (Jean Perrot 2000. *Magyar-francia kéziszótár*. Szeged: Grimm Kiadó). Azóta mindkettő több kiadásban is megjelent. Ezzel párhuzamosan az Akadémiai Kiadó is nekilátott az Eckhardt-féle nagyszótár frissítésének, népes szerkesztőgárdával (Eckhardt Sándor – Oláh Tibor 1999. *Francia-magyar nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó és Eckhardt Sándor – Konrád Miklós 1999. *Magyar-francia nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó).

Legkésőbb a kisszótár-pár frissítése készült el: *Magyar-francia kisszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004, illetve *Francia-magyar kisszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006. Ezen utóbbi szótár főszerkesztője szintén Bárdosi Vilmos, az ELTE Francia Tanszékének professzora, és a szerkesztőgárda több tagjának nevét is olvashatjuk a most bemutatandó kéziszótár szerkesztői között: mindez garanciát jelent arra nézve, hogy egy kiforrott, a közös lexikográfiai munkában gyakorlatot szerzett szakemberek újabb vállalkozása eleve a siker várományosa legyen.

A szótárt kézbe véve az első szembetűnő tulajdonsága (kéziszótár vetélytársaihoz képest) a mérete. A többlet nem elsősorban az oldalszámra vagy a címszavak számára vonatkozik (51 000 ellentétben a többi kéziszótár általában 40 000 címszavas állományával), hanem az oldalak nagyságára: méretben az új szótárt a régebbi kéziszótárak és az újabb, papírborítású, egykötetes nagyszótárak közé helyezhetjük. Mindebből tehát olyan felépítés sejtethető, amely a felhasználók számára igen örömdetes: a szótár áttekinthetőbb, szel-

lősebb, mint a régebbi kiadások, a betűméret is nagyobb. A kötet előszavában a szerzők jelzik, hogy céljuk „alapvetően az élő francia nyelv, a mindennapok során használt köznyelv bemutatása és illusztrálása (...)”, ám jelzik, hogy a szótárban fontos szerepet szánnak egyes fontosabb szakkifejezéseknek is (jog, informatika, sport stb., összesen 50 szakterület).

Fontos megjegyezni azt is, hogy „mai francia” kifejezés alatt nem pusztán a Franciaországban beszélt nyelv értendő, ugyanis az egyéb francia nyelvterületekről mintegy 500 szót, illetve kifejezést is tartalmaz a szótár: a kanadai franciából több mint 300 szerepel (pl. *magasiner* ’bevásárol’, illetve az ebből képzett főnév a *magasinage* ’bevásárlás’ vagy *barbier* ’férfifodrász’ jelentésben stb.), a Belgiumban beszélt franciából 140 (pl. *mallette* ’iskolatáska’ jelentésben), illetve száznál több a svájci franciából (pl. *maturité* ’érettségi’, *C’est bœuf* ’baromság.’ stb.). A „mai” jelző esetenként a jövő irányába is mutat, mivel olyan szavakat is fellelhetünk a szótárban, amelyek még a legfrissebb kiadású francia egy nyelvű szótárakban is ritkaságnak számítanak (pl. *diplomation* ’diplomakiadás (joga)’, *turboprof* ’intercity professzor’ stb.).

A címszavak felépítése a következő: a félkövérrel szedett címszavak után (kékkel szedett címszavak használata esetén talán még látványosabb lett volna a kiemelés) API karakterekkel a kiejtést találjuk – ennek jelölése manapság minden minőségi szótár számára alapvető feladat. Ezt követi a szófaj megjelölése, a jelentések, illetve az adott szó használatbeli sajátosságainak bemutatása szemantikai blokkok formájában (amennyiben egy szó több jelentéssel bír), majd a szócikk végén az esetleges állandósult szókapcsolatok, közmondások felsorolása jól elkülönülve (közmondásból kb. 200, szólásból pedig összesen 6100 található benne, ami önmagában felér egy közepes méretű szólásszótár terjedelmével). A szemantikai blokkok sorrendjével kapcsolatban megjegyzendő, hogy számos kétnyelvű szótárban ez kissé önkényesnek tűnik, a használatnak esetenként az egész szócikket át kell böngésznie egy gyakori jelentésért is. Itt azonban a szerzők didaktikai célokat szem előtt tartva először a frissebb jelentéseket vették előre, vagyis azokat, amelyekkel a használó nagyobb valószínűséggel találkozhat: ezért tűnhet furcsának, hogy egyes címszavak után nem a „megszokott”, alapjelentésnek tekinthető megfelelőket találjuk.

A szótárban használt rövidítéseket a kötet elején egy táblázat foglalja össze, ezek jelennek meg az egyes szócikkeknél. Például a *tout*, *toute* címszó után (amelynek esetében nyilvánvalóan érvényesül az iménti didaktikai kritérium is a fontosabb alkalmazások előbbre helyezésével kapcsolatban) három kategóriát találunk, úgymint *mn* = melléknév, *nm* = névmás és *hsz* = határozószó. A *tout* negyedik lehetséges használata, az ezeknél jóval ritkább főnévi alkalmazás külön címszóban jelenik meg, *tout*²-ként. Ez annál inkább praktikus, mivel itt a szónak egy meglehetősen szokatlan alakja is előfordulhat többes számban, a *touts* (amelyet a rendhagyó főneveknél mindig megtalálunk a címszó után). A névmást jelölő rövidítés előtt olvasható az *ált* rövidítés, amelynek jelentése az összefoglaló táblázat alapján ’általában’, bár itt nyilvánvalóan *általános* értelemben szerepel (cf. általános névmás). A címszóként megadott két alakkal kapcsolatban megemlítendő, hogy a *tout* roppant szerteágazó használatának bemutatásakor egyes szótárak azt a megoldást részesítik előnyben (pl. Lexis),

amikor az egyes szófajok után következik az alakok megadása; a *tout* esetében ez különösen fontos kérdés, ugyanis a címszó alatt bemutatott három szófaj esetében a szóalakok nem egyformák, hiszen a címszóban is szereplő *toute* alak például névmásként egyáltalán nem használatos – mint ahogyan (természetesen) a főbb jelentéseket körültekintően átfogó példák között sem jelenik meg.

Szintén ide tartozik egy olyan probléma, amely gyakori téma a szótárszerkesztők körében: milyen információkat kell megadni a szótárban, és melyek azok, amelyeket a nyelvtan hivatott bemutatni? Az ilyen vitáknak általában az a végeredménye, hogy a szótár nem helyettesítheti a nyelvtant. Esetünkben azonban a szerkesztők a felhasználók javára döntöttek számos esetben, például a szóban forgó *tout* szócikk esetében is; a határozószóként használt *tout* esetében megadják azt a nyelvtani szabályt, amelynek elhanyagolása igen gyakori hibaforrás: „csak mássalhangzóval kezdődő nőnemű szó előtt egyeztetik”, amelyet talán érdemes lenne pontosítani úgy, hogy „csak mássalhangzóval kezdődő nőnemű *melléknév* előtt egyeztetik”, a ’szó’ kifejezés ugyanis túl tág-nak tűnhet.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy eltűnt néhány olyan makacs tévedés, amely évtizedeken át szinte meggyökerezett a hazai szótárakban: a *fromage blanc* magyar megfelelőjeként például végre már nem ’túró’ szerepel a szótárban, hanem egy körülírás: <tejfölös túróra hasonlító tejtermék>; olyan termékről van szó ugyanis, amely a magyarországi fogyasztók számára ismeretlen, így a körülírás a lehető legjobb megoldás. A téves megfelelő megadása ugyanis számtalanszor okozott kellemetlen meglepetést a francia szupermarketekben vásárló magyaroknak, akik a *fromage blanc* feliratú dobozt felnyitva abban a túróra nem is hasonlító, annál jóval hígabb készítményt találtak. Szintén a tejtermékeknél maradván, a *faisselle* címszónál a következő definíciót találjuk: „csepegtető tálca sajt készítéshez”; ez pontos is, hiszen megtaláljuk pl. a Petit Robert-ben és a Lexis-ben is, mint a szó alapjelentését. Mégis jóval valószínűbb, hogy az átlagos magyar szótárhasználó számára ez a szó egy olyan tejterméket jelent majd elsősorban, amelyet szintén meg lehet vásárolni a francia üzletekben (és amely nevét valóban a készítésekor felhasznált csepegtetőről kapta) és talán annak *égouttée* nevű változata hasonlítható leginkább a mi túrónkhoz: ezt a jelentést mindenképpen érdemes lenne felvenni, a pontosság kedvéért körülírással. Körülírás helyett viszont nyugodtan használható – továbbra is a tejtermékeknél maradván – a *crème fraîche* megfelelőjeként (a *crème* címszónál) a ’tejföl’ megadása, hiszen itt pontosan erről van szó (habár jelenleg az EU-szabványok szerint a hazaitól egyelőre eltérő zsírtartalommal), a ’(sűrű) tejszín’ meghatározás a magyar fogalmak szerint félrevezető lehet.

Ezen esetekkel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a szótárírók gyakran találkozhatnak a pontos megfelelő hiányának problémájával: mi a teendő ilyen esetben?... Talán a legjobb megoldás a megfelelő helyett körülírás alkalmazása – és ezzel is találkozunk a leggyakrabban (pl. *fromage blanc*). Egyes tárgyakra a franciák nem ugyanazt a kifejezést használják, mint a magyarok. Mindkét nyelvben használatos szó az *anorák*; a franciában ennek (pl. síeléshez használt) ’sportkabát’ jelentése van, míg a sportosabb jellegű, rövid, de elsősorban utcai kabátra a *parka* kifejezést használják, amely viszont a magyarban nem használatos – így

jobb híján a szerkesztők ezen utóbbira is az 'anorák' kifejezést javasolják, pedig talán itt is használható lenne egy körülírás.

A kulturális eredetű eltérések az élet számtalan területét érinthetik az élelmiszereken és a ruházkodáson kívül, amikor a körülírás hasznos megoldás lehet. Számos esetben a nyelv valójában rendelkezik pontos megfelelővel, amelyet azonban csak a szakemberek ismernek; ezért fontos, hogy a szótárhasználók a szótárakban megjelenő legapróbb részletekre is figyelmet fordítsanak. A magyar *kömény* (*mag*) megfelelője például a szótárakban sokáig a *cumin* volt, ahol ráadásul a szóalakok hasonlósága (a nyilvánvalóan közös etimon miatt is) megerősíteni látszott a pontos megfelelést. Márpedig a magyar ember, aki Franciaországban egy magyaros étel elkészítéséhez a *cumin* feliratú fűszert használja fel, ugyancsak meglepődik az elkészített étel ízén: a *cumin* ugyanis egy Magyarországon csak kevésbé ismert változata a köménynek, amelyet például a mexikói, illetve indiai ételekben használnak (és amelyet a szakácsok és az egzotikus ételek kedvelői jól ismernek), íze meglehetősen erőteljes, és teljesen más mint a *carvi* névvel illetett változaté, amely a mi köményünk pontos megfelelője. A szótár számára tehát fontos volt jelölni a különbséget, és ezt meg is tették: 'római kömény' szerepel a *cumin* megfelelőjeként, ahol az aprócska, jelentéktelennek tűnő jelző igen fontos különbséget takar.

Külső szemlélőként természetesen sokkal könnyebb pontatlanságokat felfedezni, mint ezrével megírni a szócikkeket: *carte vidéo* 'videokártya' (a *carte* címszónál) helyett a mindennapokban például gyakrabban használatos a *carte graphique* kifejezés; mindenképpen érdemes lenne az ilyen variánsokat is feltüntetni a következő kiadásokban, amelyek egészen bizonyosan napvilágot látnak, annál is inkább, mivel az első kiadás két hónappal a megjelenést követően gyakorlatilag elfogyott.

A szótár praktikus függelékei tovább növelik értékét a felhasználók szempontjából. Találunk például igeragozási áttekintést, amelyben a modernebb osztályozási elképzelések szerint 7 főbb típus jelenik meg az egyes igék változatainak száma szerint: egyetlen egy van a *parler* típusú szabályos igék esetében és 8 az *être* igéné, amely a legutolsó típus. A következő függelék egyes, a hétköznapi életben gyakran előforduló szituációkhoz nyújt segítséget különböző kifejezések gyűjteményével (pl. érvelés valami ellen vagy valami mellett, szerencsekívánságok, búcsúzkodó formulák, bocsánatkérés stb.). Viszonylag jelentős terjedelemben találunk a levelezéshez hasznos információkat: bevezető és záró fordulatokat, sőt, teljes mintaleveleket szép számmal (ezek egyben a levelezés formai jegyeit is bemutatják) olyan témákban, mint részvétnyilvánítás, hivatalos levél önéletrajzzal, motivációs levél munkavállaláshoz, lakcímváltozás bejelentése stb. A függelékek végén az elektronikus kommunikációhoz hasznos rövidítések, kifejezések közül ismerhetünk meg néhányat. Az sms-ekben gyakran használt jelek, rövidítések a magyarban is sokszor talányt jelentenek a beavatatlanok számára (francia példák: « g » 'j'ai', illetve « mr6 » 'merci' jelentésben, a kiejtést követve), de szintén találhatunk gyakori „szakkifejezéseket” az e-mail világából (*copie cachée* 'titkos másolat', *pièce jointe* 'csatolmány' stb.).

Kuriózuma a szótárnak a néhány tucatnyi „hamis barátot” (*faux amis*) bemutató lista: itt olyan szavakat találunk, amelyek használata során különösen

gyakran tévednek a magyar anyanyelvűek. Olyan szavakról van szó, amelyek nagyon hasonló alakkal bírnak, ám jelentésük más. A magyarok számára például kézenfekvőnek tűnik, hogy a francia *gymnase* szó (hímnemű főnév) azonos a magyar gimnáziummal – pedig ez tévedés, mivel a *gymnase* jelentése tornaterem (gondoljunk csak gimnasztika szavunkra). A *collège* szó is hasonló félreértésekre adhat okot: Franciaországban ez a magyar iskolarendszerben a magyar általános iskola hatodik osztályától a magyar rendszer szerinti középiskola első osztályáig oktató intézményt jelöli, amely után a francia diákok a *lycée*-ben (a magyar gimnázium megfelelője, cf. 'liceum') folytathatják tanulmányaikat; a szó jelentése így nem 'kollégium', amit a forma sugall a magyar anyanyelvűek számára. A gyűjtemény tehát ilyen problémás szavakra hívja fel a figyelmet.

A szótárról szóló ismertetés nem lehet teljes a CD-ROM említése nélkül, amely mindenképpen komoly érv a szótár megvásárlása mellett; amennyiben ugyanis a vetélytárs szótárak mellett döntünk (elsősorban a Grimm Kiadónál megjelentekre gondolunk), a beszerzésre szánt összeget meg kell duplázni, mivel az elektronikus változat nem tartozéka a nyomtatott szótárnak, és ára nagyjából a kötet árával azonos. Esetünkben azonban a CD-hez a könyvvel együtt hozzájutunk. Az elektronikus változat szorosan illeszkedik az Akadémiai Kiadó eddigi sorozatába, minden gond nélkül telepíthető a régebbi AEK szótárprogramokra. Ennek némi hátulütője, hogy az első elektronikus szótárak megjelenése, azaz kb. 10 év óta az elektronikus szótárak kezelői felülete gyakorlatilag semmit nem fejlődött, bár a jelen szótárban a korábbiakhoz képest apróbb újításokat felfedezhetünk (pl. a szócikk végén található egy-egy link a következő és az előző címszóra, amely esetenként megkönnyíti a derivált alakok megtalálását). A szótárprogram korának megfelelően tehát elsősorban régebbi Windows változatokra van optimalizálva (a Windows 98 második kiadásától az XP-ig), bár a Kiadó igyekszik foltozni a hiányokat: a program Vistával csakis javítófájllal működik, amelyet a Kiadó honlapjáról lehet letölteni (www.akkrt.hu). Az idegen nyelvű Windowst futtató gépeken a telepítés után egy másik javítófájlt kell telepíteni, amely a dátumformátumot igazítja ki a magyar normára: ennek hiányában a program futtatása még régebbi Windows verzió esetében sem lehetséges. Tapasztalataink szerint egyáltalán nem működik a program Macintosh rendszerben, és ehhez viszont javítófájl sem érhető el; a használathoz egyetlen megoldás az, ha a (Macintosh alapú) Windows operációs rendszer rajta is van a gépen. Megjegyzendő, hogy ez a probléma Magyarországon talán kevés felhasználót érint, ám mivel kétnyelvű szótárról van szó, talán érdemes gondolni a francia anyanyelvű felhasználókra is, akik körében a Macintosh jóval elterjedtebb. Szintén az ő érdekük lenne a CD-n megjelenő információs fájlok, ismeretők idegen nyelvű bemutatása is (a legszerencsésebb természetesen a francia lenne, de az angol mindenképpen elvárható, alapvető fontosságú), illetve a Kiadó honlapján fellelhető információk idegen nyelven való közzététele: egy magyarul még éppen csak tanuló, idegen nyelvű Windows Vistával dolgozó felhasználó számára (akik remélhetőleg a szótár céközönségének részét képezik) ugyanis szinte megoldhatatlan feladat a csak magyarul megjelenő letöltések elérése, illetve telepítése. A honlap angol nyelvű változata a teljes honlapnak csak egyes részeit tartalmazza (vásárolni például lehet); amennyiben a felhasználó

eljut a „Letöltések” menüpontra, a CD használati útmutatóját (amelyet a szótárral együtt megkapunk) megtalálja PDF formátumban, de az összes többi információ, letöltés csak magyarul érhető el.

A CD-ROM alapú szótárak használatát néhányan megkérdőjelezik; olyan érveket hoznak fel ellene, mint „Soha nem kapcsolnám be a számítógépet azért, hogy egy szó jelentését megnézzem, bonyolult, lassú stb.” Valójában az elektronikus változat nagyszerű találmány, de való igaz, hogy nem arra való, amire az iménti ellenvetés irányul: egy szó megkereséséhez használata valóban túl körülményes. Egy hordozható számítógépre telepítve viszont mindig kéznél lehet akár egy egész könyvtárnyi szótár (amelyet gyakran nem áll módunkban magunkkal vinni), illetve segítségével például jóval könnyebben megtalálhatunk kontextusokat, kifejezéseket a terjedelmesebb szócikkekben belül, amelyeknek átböngészése sokszor elriasztja a felhasználót, akik mondjuk a *prendre* vagy a *faire* ige vagy a *coup* főnév esetében (főleg egy nagyszótár használatakor) inkább le is mondanak az előreláthatólag percekig tartó keresgélésről. A CD-n is olvasható egy használatot bemutató fájl, amely az elektronikus szótár egyéb előnyeire és lehetőségeire is kitér (sajnos szintén csak magyarul...).

Összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy a francia szótárak piaca Magyarországon jelentős előrelépésnek örvendhet, a nyelvtanulók számára a jó szótár hiánya többé nem lehet kifogás a megfelelő szintű nyelvtudás eléréséhez. Fontos megjegyezni, hogy a kiadvány a CD-ROM-mal együtt a boltokban is mindenki számára elérhető áron vásárolható meg, de a Kiadó már említett honlapján gyakorlatilag folyamatosan hirdetnek akciókat, amelyek keretében különösen kedvezményes áron juthatunk hozzá (akár -25 % + szállítási díj). Fontos információ, hogy külföldről történő vásárlás esetén (a forintban feltüntetettnél) euróban átszámítva némileg magasabb ár jelenik meg, és a távolság függvényében a szállítási díj is tetemes lehet.

Fóris Ágota és Pusztay János (szerk.)

Utak a terminológiához

(Szombathely: BDF, 2006. 245 pp. ISBN: 978-963-9531-74-1)

Szép Beáta

A Berzsenyi Dániel Főiskola Uralisztika Tanszéke és Terminológiai Innovációs Központja 2006-ban közös sorozatot indított útjára *Terminologia et Corpora – Supplementum* címmel. E sorozat első kötete a Fóris Ágota és Pusztay János szerkesztésében megjelent *Utak a terminológiához* című kiadvány, amely tizenegy tanulmányt tartalmaz a terminológia témaköréből.

A kötet címe rendkívül találóan jelzi a szerkesztők szándékát (ahogy Fóris Ágota a könyv végén található összefoglaló tanulmányában kifejti): a terminológiai rendezés gyakorlati vonatkozásait kiemelő munkálatok eredményeinek közreadásával párbeszédet kívántak kezdeményezni az érintett szakmai területek művelői között. Ez a próbálkozás – a 2005-ben napvilágot látott, elméleti jellegű *Hat terminológiai lecke* (Fóris 2005) mellett – a hazai terminológiai kutatás szempontjából mérföldkönek tekinthető, hiszen míg az egyes szakterületek terminológiája az utóbbi évtizedekben rendkívül látványos és ígéretes fejlődésnek indult, hiányoztak az átfogó terminológiai fejlesztés tudományos alapjai. Nem véletlen, hogy jelen kötet Szombathelyen született, hiszen a fent említett Terminológiai Innovációs Központ mellett a város a magyar terminológia másik jelentős szervezetének is otthont ad: 2005-ben itt alakult meg a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa (MaTT) az UNESCO alszervezeteként. Ezen túlmenően szólunk kell a BDF Uralisztika Tanszékének és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének 2003-ban közösen útjára indított sorozatáról is, amely a *Terminologia et Corpora* nevet viseli (felelős szerkesztője Pusztay János), és idegen nyelven íródott tanulmányok publikálását tűzte ki célul. Ennek szellemében olyan kötetek láttak napvilágot, mint a *European profiles of language policy* (2003 [2004]), valamint a *Voprosy terminologii v finno-ugorskih jazykah Rossiskoj Federacii – Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation* (2003).

Ennek az útnak újabb állomása ez a tanulmánykötet is. Mint a szerkesztők előszavában olvashatjuk, a szerzők a pécsi és a veszprémi egyetem nyelvészeti doktori programjának hallgatói, akik szerteágazó kutatási témáik terminológiához kapcsolódó szeletét dolgozták fel, s jelen írásaik ezeket az eredményeket tartalmazzák. A címek láttán a témák sokfélesége valóban szembeötlő, és rendkívül izgalmas olvasmányt ígér: Néhány színnév terminológiai vizsgálata (B. Papp Eszter); A terminológiai rendezés kérdései a *wellness* területén (Bérces Edit); A zenei tempójelzések terminológiai vizsgálata (Bérces Emese); Matematikai terminusok vizsgálata – tankönyvelemzés (Czékmán Orsolya); Formulaszerű nyelvhasználat – az angol *formulaic language* terminus beillesztése a magyar nyelvtudományi terminológiába (Dóla Mónika); Terminológia

munkálatok Észtországban (Ilves, Marju); *A nem verbális kommunikáció terminus terminológiai elemzése* (Kántor Gyöngyi); *Adalékok a számítógép terminus megszilárdulásának történetéhez* (Szöllősy Éva); *A szociolingvisztika terminus értelmezésének vizsgálata* (V. Kiss Mónika); *A bank terminus vizsgálata angol értelmező szótárakban* (Vargáné Kiss Katalin). A kötetet záró tanulmányt – *A terminológiai tanulmányok tapasztalatai* címmel – az egyik szerkesztő, Fóris Ágota jegyzi.

A kötet első tanulmánya a színnevek terminológiai vizsgálatát mutatja be. A szerző, B. Papp Eszter egy nagyon lényeges problémára mutat rá, miszerint a különböző tudományterületek – az antropológiai nyelvészet, a szemantika, az optika stb. – kutatói oly módon foglalkoznak a színnevekkel, hogy nem tartják szükségesnek jelentésük definiálását, amiből azt a következtetést lehetne levonni, hogy a kutatók szerint az egyes színnevek jelentése egyértelmű és az egyes nyelveken belül azonos. A tanulmány szerzője azt vizsgálta, hogy a különböző szakszövegekben és *A magyar nyelv értelmező szótárában* (*ÉrtSz.*) található színnevek jelentéstartománya valóban fedí-e egymást, és ha igen, milyen mértékben. A kutatás három egyetemi optika tankönyv, egy kiadványszerkesztői kézikönyv és az említett szótár szövegeire irányult. A színnevekkel végzett vizsgálatok történeti áttekintését nyújtó, rendkívül érdekes első fejezetben az elméleti és empirikus kutatásokról egyaránt képet kaphatunk. A továbbiakban a szerző Fóris Ágota fent említett elméleti munkáját (Fóris 2005) alapul véve kísérelte meg az alapszín terminológiai vizsgálatát. Ennek megfelelően első lépésként a fogalmak definiálását a szerző az absztrakció eszközével végezte el. Az absztrakció fogalmát Fóris nem a jelentéstani terminológiában, hanem a logikában, matematikában és természettudományokban szokásos értelemben használja, miszerint az „absztrakciós folyamat során a felesleges részletek elhagyásával, a legjellemzőbb vonások kiemelésével elvonatkoztatunk a vizsgálat szempontjából lényegtelen tulajdonságoktól, és csak a lényeges, kiemelt tulajdonságokat vesszük figyelembe” (Fóris 2005:51). Rendkívül öröndetes, hogy a tanulmány szerzője – szem előtt tartva a szerkesztők eredeti szándékát: a különböző szakmai területek kutatói közötti párbeszéd megteremtését – a nem természettudományos beállítottságú olvasók kedvéért tisztázott néhány fizikai fogalmat (kromatikus és akromatikus színek). A színek fogalmának meghatározása során összeveti az egyes szövegek leírásait egymással, valamint a köznyelvi szóhasználattal is, utalva a magyar nyelvhasználat sajátos jelenségeire, mint például a *piros* és *vörös* színneveink esetében. Az utolsó fejezetben a szerző rámutat arra, hogy a fénytan az egyes színtartományok terjedelmét a hullámhosszok segítségével határozza meg, így adva meg a színnevek jelentését. Ez a meghatározás azonban egyrészt a három tankönyv szövegeit megvizsgálva nem egyértelmű, másrészt a hétköznapi ember számára értelmetlennek tűnik. Ezzel szemben az *ÉrtSz.* hasonlatokkal próbálja megadni a színnevek jelentését, ez azonban erősen kultúrafüggő, és további kérdéseket vet fel (pl. ha a fehér olyan, mint a frissen hullott hó színe, akkor miért beszélünk hófehérről, törtfehérről stb.). A szerző tehát a szövegek vizsgálata alapján arra a következtetésre jutott, hogy a színek fogalmi meghatározása rendkívül nehéz feladat, mivel a színnevek nem hordoznak univerzális jelleget magukban, a jelentésük nem egyértelmű és nem is magától értetődő.

A következő tanulmányban Bérces Edit áttekinti a *wellness* történetét, fogalomkörét, intézményeit, szótárait és szakirodalmát. A *wellness* társadalomban betöltött szerepkörét taglaló fejezet rendkívül részletes, és bár itt még nem a terminológiai kutatások bemutatása a cél, a szókészlet bizonyos elemeiről, a szókölcsonzésekről ebben a részben is olvashatunk. A szerző ír a *wellness* és más szakterületek kapcsolatairól is, bár a *sport* és a *versenysport* kifejezések használatát megérné egy kis terminológiai vizsgálódást (az egyik a fejezet elejére, a másik pedig a végére került; valamint úgy tűnik, a *sport* itt a *tömegsport* szinonimája). Külön fejezet foglalkozik a *wellness* szaknyelv szókészletével, így az orvostudományból, a biokémiából, a kozmetikából, a paramedicinából és a sportból átvett terminusokkal. A szerző ebben a fejezetben mutatja be a *wellness*-szótárak szövegein végzett kutatásának eredményeit. Első látásra talán furcsának tűnhet a „*wellness*-szótár” megnevezés, de a szerző a „szótár” kifejezést a lehető legtágabb értelemben használja, beleértve minden olyan nyomtatott és elektronikus formában hozzáférhető szótárat, glosszáriumot, tárgymutatót, katalógust stb., amely akár csak részletében is a *wellness*hez köthető. Ennek alapján a kutatás 30 *wellness*-szótár vizsgálatát jelentette, és a rendezésre, a szócikkek felépítésére, a címszó kiválasztásra, valamint a definíciók megadására fókuszált. A szerző több példán keresztül (pl. *golf*, *peeling*, *algapakolás* stb.) szemléletesen mutatja be a vizsgált szótárak eltéréseit, majd következtetéseket von le az általános jellemzőket illetően. Összefoglalásában felhívja a figyelmet arra, hogy a *wellness* szakma képviselőinek és a fordítóknak egyaránt szem előtt kell tartaniuk a nemzetközi szakmai kommunikáció követelményeit éppúgy, mint a magyar nyelvhasználók igényeit. Külön érdeme a tanulmánynak, hogy az irodalom és a források felsorolásán túl gazdag jegyzékét adja a *wellness*-intézmények honlapjainak, valamint az interneten elérhető *wellness*-szótáraknak.

A harmadik tanulmány a zenei tempójelzések terminológiai elemzésével foglalkozik. A szerző, Bérces Emese a zenei szaknyelv egy részterületének terminusait vizsgálva mutat be egy lehetséges osztályozási rendszert, amelyben e kifejezések értelmezhetők. A tanulmány írója szintén Fóris Ágota elméleti munkáját (Fóris 2005) alapul véve elemzi a terminusok nyelvi és fogalmi megközelítési módjait, majd ezen módszer segítségével egy izgalmas, ám kevésbé kutatott területtel, a zenei tempójelzésekkel mint terminusokkal foglalkozik. Itt is érezhető az, ami a könyv egészén végigvonuló szemléletmód – a különböző szakterületek kutatóinak párbeszédére való törekvés – következménye: a szerző ügyel arra, hogy munkája a zene világában kevésbé jártas olvasó számára is érthető és élvezetes legyen. A tempójelzések osztályozása kapcsán beszél az akadályokról, nehézségekről is (a tempójelzések rendszere meglehetősen kusza, alig akad olyan zenész, aki az összes jelzést ismerné stb.), és bemutatja a különböző besorolási módokat, lehetőségeket (nyelvek szerinti, a köznyelvel való kapcsolat szerinti, aktualitás szerinti, használati hely szerinti, keletkezési idő szerinti, a jel minősége szerinti besorolás). Ezen túlmenően azonban egy alternatív osztályozási lehetőséget (egy saját csoportosítási stratégiát) is elemez. Ez a tempójelzéseket négy csoportra osztja: (1) csak a tempót érintő szavak; (2) metaforikus kifejezések; (3) bizonyos dolgokhoz, fogalmakhoz hasonlított egységek; (4) egyéb tempójelzések. A szerző is érzi, hogy az utolsó kategória

talán nem a legszerencsésebb megoldás, ennek tisztázását további feladatának tartja. A csoportok jellemzése után ír a konkrét tempójelzésekről, megemlítve azokat is, amelyeket még nem sikerült beilleszteni a rendszerbe, utalva ezzel a további kutatás irányára.

Czékmán Orsolya tanulmányában a tankönyvek elemzésén belül a terminusok vizsgálatára fókuszál. A hazai tankönyvanalízis-vizsgálatok részletes bemutatása után a saját kutatás leírása következik. A szerző abból indult ki, hogy a matematika tudomány minden ága kiépült egzakt fogalmi és terminológiai rendszerrel rendelkezik, továbbá az oktatás lépései követik a tudomány fogalmi rendszerének szerkezetét, így a matematika tankönyvek szövegének vizsgálata látszik a legalkalmasabbnak a tankönyvelemző kutatás elvégzésére. A szerző a *halmoz*, az *alapfogalom* és az *invariáns* terminusok jelentés-megadási módjait két különböző tankönyvben és három szótárban vizsgálta. A kutatás nem várt eredményt hozott: a terminusok definíciói alapvető értelmezési pontatlanságokat és különbségeket tartalmaztak, hiteles és pontos adatokat a köznyelvi szótárban találtak, ami alapvetően meghatározza a kutatás további irányát.

Az ötödik tanulmány a *formulaic language* terminussal foglalkozik. Dóla Mónika azt vizsgálta, hogyan lehet beilleszteni a magyar nyelvtudományi terminológiába ezt az angol terminust. Először a terminus angolszász szakirodalomban való jelenlétét taglalja, majd részletesen elemzi a *formulaic language* nemfogalom körébe tartozó elemtöbbségeket az angolszász és a magyar nyelvtudomány különböző területeinek (leíró nyelvészet, nyelvfeldolgozás, nyelvhasználat) megközelítésében. A szerző ezt követően tesz javaslatot a *formulaic language* és *formulaic sequence* terminusok magyar elnevezésére, előbbire a *formulaszerű nyelvhasználat*, utóbbira a *formulaszerű elemsor* kifejezéseket ajánlva, az összegzésben pedig a fogalmakhoz pontos definíciókat is társít.

Marju Ilves tanulmánya témáját tekintve szervesen illeszkedik a *Terminologia et Corpora* kötetek hagyományaihoz, hiszen az Észtszországban folyó terminológiai munkálatokról szól. A szerző a bevezetőben rávilágít arra a problémára, hogy a *terminológia* szót a különböző nyelvekben a terminológia szakemberei is többféle jelentésben használják, így nehéz megfelelni annak a követelménynek, hogy csupán egy adott értelmezést követve értekezzünk a terminológiáról. A tanulmányban olvashatunk az észts terminológia kialakulásáról, fejlődéséről és jelenlegi helyzetéről, a Tartui Egyetem észts irodalmi nyelvi korpuszáról, valamint a terminológiai bizottságok működéséről. A szerző bemutatja az elérhető adatbázisokat, továbbá képet kaphatunk a terminológia oktatásáról és néhány gyakorlati kérdéséről is. A mellékletek az észts szaknyelvi tervezéshez kapcsolódó legfontosabb információkat tartalmazzák.

A hetedik tanulmány szerzője, Kántor Gyöngyi a *nem verbális kommunikáció* fogalmának terminológiai elemzését mutatja be a különböző tudományterületek megközelítéséből. A *kommunikáció interdiszciplináris aspektusai* című fejezetben részletesen ismerteti a szociálpszichológiai, az információelméleti, a szemiotikai, a szociokulturális, a fenomenológiai és a nyelvfilozófiai megközelítéseket, valamint ír a nyelvtudományi tradícióról és megadja a *verbális kommunikáció* definícióját. A nem verbális kommunikációval foglalkozó tudományterületek részletes bemutatása után arra a megállapításra jut, hogy a *verbális*

és *nem verbális* kommunikáció terminusok egymásnak nem ellentétei, hanem kiegészítői, és definíciójuk akkor lehet tökéletes, ha az emberi kommunikáció összes fajtáját figyelembe vesszük.

Szöllősy Éva tanulmányában annak bemutatására tesz kísérletet, hogy a különböző folyóiratokban hogyan tükröződik a *számítógép* terminus megszilárdulása a magyar nyelvben. A vizsgált folyóiratok a *Magyar Tudomány*, a *Műszaki Élet*, a *Számítástechnika*, a *Magyar Nyelvőr* és a *Magyar Nyelv*, ezen túlmenően néhány szótár idevágó adatait is olvashatjuk. A tanulmányt záró megjegyzésekben a szerző az első, a második és a negyedik folyóirat szövegein végzett vizsgálatainak eredményeit veti össze. Ennek alapján látható, hogy a *Műszaki Élet* az a folyóirat, amelyben a fogalom megjelenésekor használt terminus, a *számológép* legelőször bukkan fel (1956), és a *számítógép* terminust is itt olvashatjuk első ízben (1959), innentől a két terminus párhuzamosan él egymás mellett. Szöllősy Éva arra mutat rá, hogy a *számítógép* terminus használata a *computer* illetve *kompjúter* szavak helyett egyáltalán nem az utóbbi években, hanem csaknem fél évszázada vált elterjedtté.

A szociolingvisztika terminus értelmezésének változásai című tanulmányban V. Kiss Mónika terminus meghatározásain keresztül vázolja fel a tudományág változó és változatos értelmezési keretét és az önmeghatározási kísérletek fő irányvonalait. Az általa vizsgált szakirodalmi szövegek definícióinak összevetéséből kiderül, hogy a szociolingvisztikának a kezdeti időszakban egy szűkebb, majd később egy tágabb felfogása terjedt el. A szociolingvisztika önálló diszciplínaként való értelmezése nyomán keletkezett új definíciók egymástól gyakran csupán a súlypontok eltolódásában különböznek.

Vargáné Kiss Katalin a *bank*, *central bank*, *commercial bank* és *merchant bank* terminusokat vizsgálta négy angol értelmező szótárban, valamint a pénz- és bankügyi szakirodalomban. A szerző összehasonlította a szótárak struktúráját és tipológiai rendszerét, ezután először a *bank* terminust, majd annak fenti három hiponimáját vette górcső alá. Ez utóbbiak esetében a kutatás célja annak megállapítása volt, hogy a jelentés alapján a különböző banktípusok szinonimáknak vagy kohiponimáknak tekinthetők-e. A szerző megadja a terminusok egyedi jegyeit, majd a magyarra fordításuk problematikáját taglalja. A vizsgálat eredményeként többek között megállapítást nyert, hogy az angol *central bank*, *commercial bank* és *merchant bank* terminusok egymás kohiponimái, a következők közt azonban még számos érdekességet olvashatunk.

A kötetet Fóris Ágota tanulmánya zárja. *A terminológiai vizsgálatok tapasztalatai* – mint ahogy a cím is mutatja – a publikált tíz tanulmányt megelőző kutatások során felvetődő kérdésekről szól, illetve a közölt munkákban vázolt problémákhoz kíván kiegészítéseket adni. Három olyan fontos kérdéskörrel foglalkozik részletesen, amelyek mindegyik tanulmányt érintik, ezek a következők: (1) a szavak osztályozása; (2) az idegen szó fogalmának értelmezése; (3) a szinonima-fogalom értelmezése. A szerző jelen munkájában is felhívja a figyelmet a magyar nyelv terminológiájának arra a komoly problémájára, miszerint amíg a különböző tudományterületek fogalmai dinamikusán változnak, kiegészülnek, addig ezt a gyors fejlődést sok esetben nem követte a terminológia szükséges kiigazítása. Az osztályozás kapcsán elmondja, hogy a terminusok

rendszerét nem szakmák, hanem tárgykörök szerint célszerű használni, hiszen a szakmák erős integrálódása és a kommunikációs rendszerek tökéletesedésének hatása elmosta az egyes szaknyelvek határait. Véleménye szerint a terminológiai vizsgálatnak nem azt kell kitűznie célul, hogy meghatározza, mely nyelvváltozat-típusokban szerepel egy adott lexéma, hanem hogy leírjon egy adott tárgykörön belüli rendszert, továbbá hogy megadja a tárgykör terminusainak jelentését és más terminusokhoz való viszonyát. A szerző a továbbiakban tisztázza a szinonímia kérdéseit, elfogadva Károly Sándor logikai kapcsolatokra épülő szinonímia-értelmezését (Károly 1970, 1981). Főris nem ért egyet azzal a megállapítással, hogy a „szaknyelvben nincsenek szinonimák”, ennek cáfolására példákat is hoz. Az idegen szavak átvételével kapcsolatban ír arról, hogy a fenti paradigmaváltás következtében újra kell értékelní az idegen szavak jövevényszóvá válása időtartalmáról vallott korábbi nézeteket, hiszen jelentősen megrövidült az új terminusok nyelvbe való beépülésének folyamata. A szerző a továbbiakban részletesen tárgyalja az egyes tanulmányokban felvetődő terminológiai problémákat, hangsúlyozva, hogy a bemutatott vizsgálatokkal egyrészt arra kívánták ráirányítani a figyelmet, hogy milyen nagy szükség van a terminológiai analízisre, másrészt – és ez talán a legnagyobb érdeme a kötetnek – a kivitelezés módjára is mintát kívántak adni. Mint írja, a munka során levont következtetéseket, a terminusokra tett javaslatokat a szakmai közvélemény jóváhagyására váró ajánlásnak tekintik.

Irodalom

- Fóris Á. 2005. *Hat terminológiai lecke*. Pécs: Lexikográfia.
- Károly S. 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly S. 1981. A Magyar Szinonimaszótár és a szinonimitás. *Magyar Nyelv*. 76: 143–156.
- Pusztay J. (szerk.) 2003. [2004.] *European profiles of language policy*. Terminologia et Corpora 1. Szombathely: BDF.
- Pusztay J. (szerk.) 2003. *Voprosy terminologii v finno-ugorskih jazykah Rossijskoj Federacii – Terminology issues in the Finno-ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora 2. Szombathely: BDF.

Muráth Judit

Szakfordítás és segédeszközök Válogatott tanulmányok a szakfordítás, a kontrasztív lexikológia, a lexikográfia és a terminológia témaköréből

(Pécs: PTE KT, 2006)

Fischer Márta

A tanulmánykötet Muráth Judit munkásságának utóbbi tizenöt évében megjelent tanulmányait gyűjti egybe. A kötet a szakfordítás és segédeszközök kérdéseit járja körül, és ezt két szempontból is egyedi módon teszi. Először azért, mert a segédeszközöket készítőik és használóik szemszögéből is elemzi. Másodszor azért, mert a szakfordítást a társtudományok, így a szaknyelvkutatás, a szaklexikográfia és a terminológia metszéspontjában vizsgálja. E diszciplínák mindegyike nélkülözhetetlen a fordító számára szükséges segédeszközök készítéséhez, a terminológia kutatása azonban csak az elmúlt időszakban kapott figyelmet hazánkban. A kötet megjelenése ezért is nagy jelentőségű. A szerző több évtizedes oktatói és kutatói tapasztalatára támaszkodva ráirányítja a figyelmet a terminológiai kutatások fontosságára a szaknyelvkutatás és a szaklexikográfia terén. Az elméleti kérdések mellett megjelennek a szerző által végzett empirikus kutatások eredményei, melyek középpontjában a gazdasági szaknyelv dinamikus szakszókincsének kvalitatív és kvantitatív vizsgálata áll, német-magyar nyelvpárban. A társadalomtudományok, így a gazdaság területe azért tesz különösen indokolttá e vizsgálatokat, mert szakszókincsük rendkívül dinamikus, tartalmi pontosságuk nem homogén. Az esettanulmányok önmagukban is nagy értéket hordoznak, mert – amellet, hogy rávilágítanak a terminológia fontosságára a segédeszközök készítésében – olyan gazdasági terminusok fordítására adnak konkrét megoldást, melyeket még nem tartalmaznak a szótárak.

A kötet bár változatos témákat dolgoz fel, világos, jól követhető logikára fűzi fel a tanulmányokat. A szerző a kontrasztív szaknyelvi vizsgálatokból indul ki (1. fejezet), elemzi a szakfordítás és a terminológia, majd a szaklexikográfia kapcsolatát (2. és 3. fejezet), bemutatja egy szótárhasználati vizsgálat eredményeit (4. fejezet), végül a szakfordítás oktatásának kérdéseivel zárja a kötetet (5. fejezet). A hazai és nemzetközi tanulmányok, konferencia-előadások egy része német nyelvű, de a könyv végén található *Tézisek* részletesen kifejtik a tanulmányok tartalmát, és összegzését adják a kötetben foglaltaknak.

„*A gazdasági szaknyelv – német magyar kontrasztív tanulmányok*” – ez az első fejezet címe, mely rávilágít a gazdasági szaknyelv sajátosságaira és az ebből adódó fordítási nehézségekre. Az első írás a fordító szakmai ismereteinek fontosságára hívja fel a figyelmet. A gazdasági szövegek fordításakor nem elegendő a szaknyelvi kompetencia, hisz a gazdasági és társadalmi rendszerek különbö-

zóságából adódóan a megnevezések szintjén talált ekvivalens nem feltétlenül azonos fogalmat takar. Egy esettanulmány (*kereskedelmi bank – Geschäftsbank vagy Handelsbank*) szemlélteti, milyen csapdát rejthet, ha a fordító nincs tisztában a forrás- és célnyelvhez tartozó rendszerek különbségeivel, és „hisz” a szó szerinti megfelelésnek. Hasonló nehézséget jelent a nyelv dinamikus változása, melyet egy következő tanulmány a német *Standort* példáján mutat be. E terminus poliszém, legalább nyolc magyar ekvivalense adható meg az elemzett német szakszövegek alapján, nagy részüket a szakszótárak azonban még nem tartalmazzák. A fordítónak tehát szakmai ismeretei birtokában, a kontextustól függően kell megkeresnie a magyar megfelelőt. A további tanulmányok a konnotációk szerepét vizsgálják a fordításban, cáfolva azt a feltételezést, hogy a gazdasági szaknyelv „neutrális”, kerüli a képeket, hasonlatokat. A szerző rámutat, hogy a szöveg típusa nagyban meghatározza a fordító mozgásterét a konnotációk fordításában. Végül az analitikus igei szerkezetekről szóló tanulmány e (magyarban „terpeszkedő kifejezések”-nek is nevezett) szerkezetek gyakoriságát és szerepét vizsgálja német és magyar gazdasági szövegekben.

A „*Szakfordítás, terminológia és szaklexikográfia*” fejezet e két utóbbi tudományág eltérő megközelítését és kapcsolódási pontjait mutatja be, hangsúlyozva, hogy a terminológia nagyban hozzájárul a szakszótárak minőségének javításához. A terminológiai iskolák és a nemzetközi terminológiai kutatások ismertetése után a tanulmányok rámutatnak arra, hogy a terminológia fogalomalapú (onomaszilológiai) megközelítése a gyakorlatban olyan adatbázisok kialakítását segítheti, ahol az ekvivalensek párhuzamos korpuszok alapján, a fogalmi egyezés alapján kerülnek az adatbázisba. Az első tanulmány egy ilyen adatbázis felépítésére tesz javaslatot, mely a fordítót az első fejezetben bemutatott csapdák elkerülésében segíti. A további írások esettanulmányokkal támasztják alá a fogalomalapú megközelítés és a párhuzamos korpuszokon végzett vizsgálatok szükségességét a szakszótárak előkészítő fázisában. A rendszerváltozás utáni dinamikus szókincsből vett példák a poliszém terminusok fordítási nehézségeire (*működő tőke/Direktinvestition, Betriebskapital*) és a szinonimaként használt terminusok (*Valuta/Währung; valuta/fizetőeszköz*) eltérő használatára irányítják rá a figyelmet a köz- és szaknyelvben. Hasonló kihívást jelenthetnek a fordítók számára a metaforák és a regionális nyelvi különbségek is. Ezek a példák is alátámasztják, hogy a dinamikus szakszókincs kodifikálásában a szaklexikográfiahoz kapcsolódniuk kell terminológiai kutatásoknak is.

A harmadik, „*Szakfordítás és a szaklexikográfia*” fejezet a szakszótárírás elméletével és gyakorlatával, valamint a fordítástudományhoz való viszonyával foglalkozik. A két diszciplína közös vonása, hogy hosszú múltra visszatekintő gyakorlati tevékenységük ellenére fiatal, interdiszciplináris tudományágakról van szó, melyek a fordítóképzésben, a fordító segédeszközeiben kapcsolódnak össze. A fejezet tanulmányai áttekintést adnak mind a magyarországi szaklexikográfia történetéről (a kezdetektől a magyar lexikográfia virágkorán át egészen a rendszerváltozás utáni szótárírásig és a meta-szaklexikográfia kialakulásáig), mind a szakszótárírás germanisztikai elméleti háttéréről, elsősorban Wiegand elméletére támaszkodva. A fejezet további írásai a szakszótárak előkészítő munkálatait vizsgálják a rendszerváltozás gazdasági szókincsének feldolgozásában.

A két esettanulmány (*pénzügyi politika/pénzügypolitika/pénzpolitika/monetáris politika és működő tőke/működőtőke*) ismét a terminológiai elv szükségességét igazolja, hisz kiderül, hogy a megnevezés szintjén ekvivalensnek tűnő terminusok valójában nem ekvivalensek. A másik példa arra mutat rá, hogy a szakszótárak gyakran nem követik a terminusok fogalomtárának dinamikus változásait, mely ugyancsak félrefordításokat eredményezhet. A tanulmány végkövetkeztetése, hogy a szakszótár szócikkeinek az idegen nyelvi ekvivalensen felül tartalmazniuk kell részletes nyelvi és szakmai információkat is. Ezt az elvet követte Muráth Judit három grazi szerzőtársával írt kétkötetes szótára, mely a rendszerváltozás társadalmi és gazdasági szakszókincsének egy részét dolgozta fel (Dragaschnig, H. Pogány, Muráth és Zserdin 1998).

A negyedik, „*Szótárhasználat*” című fejezet a segédeszközök használóinak szemszögéből vizsgálódik, és a szakfordítók szótárhasználatát és elvárásait helyezi a középpontba. A szerző közgazdász-, valamint közgazdász-szakfordító-hallgatókkal készített felméréseiből kiderül, hogy a nagy választék ellenére a megkérdezettek kis százaléka használja a gazdasági szakszótárakat. Ez több okra (tradíció, szokások) is visszavezethető, de leginkább a hallgatók szakszótárakkal szembeni rossz tapasztalata elgondolkodtató. A szakszótárak egy része a megkérdezettek szerint nem tölti be funkcióját, egyszerű szólistát tartalmaz, ahol információ hiányában kérdéses az ekvivalencia helytállósága is. Ezenfelül a hallgatók körében kevés a tudatos szótárhasználó. A tanulmány e megállapítások fényében fogalmaz meg további feladatokat a szótárhasználat kutatására nézve. Mindemellett az előző fejezetek valamennyi megállapítása és tanulmánya is e kutatások szükségességét támasztja alá.

A tanulmánykötet utolsó, „*Szakfordítás és oktatás*” című fejezete a fenti kutatási eredményekre támaszkodva mutatja be a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának közgazdász szakfordító-képzésében beindított tantárgyi modulokat. Az informatika és az új technológiák megjelenése tette szükségessé a számítógéppel támogatott fordítás bevezetését először modulként, majd később önálló tantárgyként. A tantárgy a fordítási készségek fejlesztése és a speciális fordítási szoftverek megismertetésén túlmenően jó példát mutat arra is, hogyan valósítható meg interdiszciplináris ismeretek közvetítése az informatikus, nyelvész és közgazdász kollégák együttműködésével. A terminológiai ismeretek fontosságának felismerése vezetett a Terminológia és a Terminológia és szakfordítás tárgyak bevezetéséhez, melyet a második tanulmány ismertet. Az oktatást az a több évtizedes terminológiai kutatómunka alapozhatta meg, melynek eredményeként több terminológiai adatbázis és szakszótár is készült.

A kötet a *Tézisekkel* zárul, mely a tanulmányok összegzésén felül további feladatokat is megfogalmaz. A terminológiai kutatások jelentőségét hangsúlyozva a szerző szükségesnek tartja párhuzamos szaknyelvi korpuszok létrehozását, további szótárhasználati kutatásokat, a terminológia nemzetközi eredményeinek megismertetését, széleskörű oktatását és alkalmazását, valamint a magyar terminológia elméletének és nyelvének hazai megteremtését. E feladatok megvalósulását segíti elő, hogy a szerző irányításával 2006-ban megalakult a Pécsi Tudományegyetem Terminológiai Dokumentációs Központja, melynek célja,

hogy hasonló kutatóközpontokkal együttműködve hozzájáruljon a terminológia hazai megteremtéséhez és népszerűsítéséhez.

Végezetül fontos hangsúlyoznunk, hogy a kötet túlmutat a német-magyar kontrasztív vizsgálatokon. Megállapításai nemcsak e nyelvpárban jelölnek ki további feladatokat, hisz az esettanulmányok olyan terminusokra hívják fel a figyelmet, melyek más nyelven is komoly fordítási nehézséget okozhatnak. A példák így a többi nyelvpárban is impulzust adhatnak hasonló kutatások megkezdésére, azaz a gazdasági terminusok fogalomalapú, párhuzamos szövegekre épülő vizsgálatára. Szükség lenne emellett minden olyan szakterület bevonására, melynek szókincse dinamikusan fejlődik. Ennek érdekében csak azt kívánhatjuk, hogy a kötet eredményei és az eddigi kutatások magyar nyelven is minél szélesebb körben ismertté váljanak mind a segédeszközök készítői, mind használói számára.

Irodalom

Dragaschnig, E., H. Pogány, I., Muráth F-né, Zserdin, M. 1998. *Wirtschaft & Sozialpolitik – aktuell I-II*. Pécs–Graz: JPTE-KFU.

Muráth Judit – Oláh-Hubai Ágnes

Interdisziplinäre Aspekte des Übersetzens und Dolmetschens Interdisciplinary Aspects of Translation and Interpreting

(Wien: Praesens Verlag, 2007. 593 pp. ISBN 978-3-7069-0387-5)

Háhn Judit

Széleskörű ismeretanyaggal bővíülhet azoknak a tudása, akik elmélyülnek a fordítás és a tolmácsolás interdiszciplináris aspektusait bemutató kötetben. A könyvben azok az előadások olvashatók, amelyek a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán megrendezett szakfordító- és tolmácskonferencián hangzottak el 2005. június 23. és 25. között. Ha egyetlen szóval kellene jellemeznem e kiadványt, akkor mindenképpen a „sokszínűség” mellett tenném le a voksomat. A Bécsben kiadott könyvben ugyanis nyolc ország (Ausztria, Belgium, Észtország, Finnország, Hollandia, Horvátország, Magyarország, Németország) szerzőinek 44 tanulmányát olvashatjuk, melyek közül 19 német, 24 angol és 1 francia nyelven íródott. Az előadók a fordítástudományban jártas szakembereken kívül közgazdászok, informatikusok, volt szakfordító szakos hallgatók, valamint a nyelvészet más területeit kutató kollégák. A címben szereplő interdiszciplináris megközelítés már a tartalomjegyzék böngészése közben is érződik: változatos témák, három nyelv, számos neves hazai és külföldi előadó. A méreténél fogva is tekintélyt parancsoló konferenciakötetet mindenképpen érdemes forgatniuk fordítástudománnyal, illetve tolmácsolással foglalkozó kutatóknak, oktatóknak, diákoknak, de érdekes és hasznos olvasmányak fogják találni a téma gyakorló szakemberei is.

A kötet két fő nyelve az angol és a német, ennek megfelelően a szerkesztők előszava is két változatban köszönti az olvasót. Jó megoldásnak találtam volna, ha ez a „kétnyelvűség” a tanulmányoknál is megjelenik, ha például egy német tanulmány elején vagy végén angol nyelvű absztrakt olvasható. Figyelembe kell viszont venni, hogy egyrészt a könyv így is csaknem 600 oldalas, másrészt a megcélzott olvasótábor nyelvtudása feltehetően magába foglalja e két nyelv magas szintű ismeretét.

Felépítését tekintve a kötet hét részre osztható: először a négy plenáris előadás szövege olvasható, majd a konferencia hét szekciójában elhangzott prezentációk következnek hat fejezetbe rendezve. A felölelt témák: (1) a fordítás és tolmácsolás elmélete, (2) interkulturális kommunikáció, (3) vállalati kommunikáció és szaknyelv, (4) terminológia és szaklexikográfia, (5) nyelvpolitika és a bolognai folyamat, a (6) a fordítás és tolmácsolás gyakorlata és modern technológiák a fordításban. Öröndetes, hogy ilyen sokrétű tudásanyag került egyetlen könyvbe, átfogó képet adva a fordítás és tolmácsolás interdiszcipliná-

ris jellegéről. További erény, hogy számos aktuális kérdést vetnek fel a szerzők. Ezek közül hadd villantsak fel néhányat már most: a korpuszok összeállításának problémái, a Bologna-folyamat hatásainak elemzése, vagy a számítógéppel támogatott fordításban rejlő lehetőségek bemutatása.

A négy plenáris előadás szerzői Theo Bungarten (Hamburgi Egyetem), Komlósi László Imre (Pécsi Tudományegyetem), Erich Prunč (grazi Karl-Franzens Egyetem) és Frieda Steurs (antwerpeni Lessius Hogeschool). Véletlenül ugyan – hiszen a négy tanulmány alfabetikus sorrendben követi egymást –, de rendkívül provokatívan kezdődik a könyv lényegi szövege az első plenáris előadás első mondatával, mely szerint a fordítás tulajdonképpen lehetetlen vállalkozás: „Übersetzen ist eigentlich ein unmögliches Unterfangen” (p. 15). A szerző, Theo Bungarten az alapfogalmak terminológiai értelmezése után a fordítást mint kommunikációs feladatot vizsgálja a politikában, a gazdasági életben és a mindennapokban az *Übersetzen und Dolmetschen als politische Aufgabe* című írásában. Komlósi László Imre előadása, mely *A comparative perspective on formulaic expressions in translation* címmel hangzott el, a formulaszerű nyelvhasználat (formulaic language) kifejezéseinek fordításába nyújt betekintést, példákkal színesítve a kognitív és a lexikális szemantika egyesített nézőpontjából történő elemzést. Erich Prunč a *Profilierung und Interdisziplinäre Kooperation in der Translationswissenschaft* című tanulmányában a fordítástudomány behatárolását tűzi ki célul, felhívja a figyelmet a küszöbön álló paradigmaváltásra, mely valószínűleg az elektronikus média, az internet és az eddig kevésbé kutatott jelenségek irányába történő elmozdulás formájában valósul meg. Frieda Steurs témája, *Terminology Infrastructure in Europe: An Asset to Multilingual Knowledge Management*, rendkívül időszerű, hiszen Európa terminológiai infrastruktúrájával foglalkozik, bemutatva a fordítók és tolmácsok képzésében alkalmazott legújabb módszereket, valamint több, Európában működő terminológiai társaságot (pl. EAFT, Deuterm, NL-Term).

A fordítás és a tolmácsolás elméleti kérdéseivel kapcsolódó tanulmányok közül kettő is korpusznyelvészeti kérdésekkel kapcsolatos. Balaskó Mária jóvoltából olvashatunk egy folyamatban lévő angol-magyar kétnyelvű korpusz összeállításának a nehézségeiről, valamint a benne rejlő elemzési lehetőségekről. Brdar-Szabó Rita pedig német és magyar beszédaktusok fordításának példáin keresztül a TYPE/TOKEN viszonyt világítja meg. Fordítási stratégiákkal, technikákkal foglalkozik a további három előadás. Heltai Pál a nyelvtani, pragmatikai és szemantikai ellipszis és az explicitáció kapcsolatát vizsgálja a fordítás során. Lendvai Endre többek között Csehov egyik novellájában szereplő orosz nyelvi reáliák angol fordításainak szemléltetésével mutatja be, hogy milyen stratégiákat érdemes alkalmazni, ha kulturálisan kötött kifejezéseket kell egyik nyelvből a másikba átültetni. Péteri Attila német nyelvű tanulmányából kiderül, mi történik különböző modalitású mondatok fordításakor.

A kötet második és egyben legnagyobb egységét alkotó tíz előadást az interkulturális kommunikáció témaköre köti össze. Az olvasó időben is nagyot utazik, hiszen míg a horvát Mario Bradr tollából származó első tanulmány napjaink médiájában vizsgálja a metonimaszerűen használt tulajdonneveket, addig a fejezetet záró írásban a Habsburg Monarchia nyelvpolitikáját és fordítási gya-

korlatát vázolja fel egy osztrák szerző, Zita Veit. A „köztes” előadások változatos kérdésekre hívják fel a figyelmet. Ízelítőül csak néhányat említek. Az eszéki egyetemről a konferenciára érkezett Marija Omazič és Romana Čačija a metonímiák és a metaforák fordításának problémáit érzékeltetik angol-horvát példákon keresztül. A lipcsei Eberhard Fleischman a mai orosz szaknyelvi lexika rétegeinek analízisével ismerteti meg az olvasót, hangsúlyozva, hogy a fordítás és különösen a szakfordítás interdiszciplináris aspektusainak vizsgálata aktuális kérdés, egyben paradigmaváltást jelent a fordításkutatásban. Claus Michael Hutterer tanulmánya a reklámok fordításának és a kultúrák eltérő értékrendszereinek az összefüggését tárgyalja.

A harmadik fejezet a vállalati kommunikáció és a szaknyelv területére kalauzolja el az érdeklődőt. A szerzők a gazdaság, a jog és az egészségügy területén vizsgálódnak, szakszövegek, dialógusok, honlapok és szaknyelvi kurzusok egyaránt szerepelnek az elemzés tárgyaként. Gyakorló fordítók is hasznosnak fogják találni Rébék-Nagy Gábor írását, amelyből kiderül, hogy miért olyan fontos eszköz a nominalizáció az orvosi szakcikkek angolra fordításakor. Örömmel olvastam Sabine Ylönen német és finn vállalati webhelyeket összehasonlító tanulmányát, amely a fordítás és az adaptáció szempontjából fontos média-specifikus, nyelvi és stilisztikai szinten keresi a két különböző kultúrájú honlapok eltéréseit és hasonlóságait. Szaknyelvi oktatóknak mindenképpen ajánlom Pókay Marietta előadását, amelyben egy olyan jogi szaknyelvi kurzust ismertet, ahol a diákok is beleszólhatnak a sillabusz felépítésébe.

A kötet terminológiai és szaklexikográfiai fejezete nyolc írást tartalmaz, amelyek közt találunk szótárelemzést, terminuskutatást, történelmi és elmélet-történeti vonatkozásokat, valamint szakszöveg-tipológiai megközelítéseket. Fóris Ágota egy konkrét példán keresztül bemutatja, hogy a műszaki kifejezések meghatározása mennyire összetett feladatot jelent a szótárkészítők számára. Gondolatébresztő és együttműködésre készítő olvasmánynak bizonyulnak majd azok az előadások is, amelyek az intézeti keretek közt zajló terminológiai és szaklexikográfiai kutatásokba engednek betekintést: a grazi Karl-Franzens Egyetem számítógéppel támogatott terminológia-kutatásainak alapjául szolgáló adatbázisokról Susanne Göpferich, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán folyó munkálatokról Muráth Judit számol be. Konkrét szótárprojektekről értesülhetünk Gyáfrás Edit, Mohay Ágoston és Zeller Judit jóvoltából.

Az ötödik fejezetbe sorolt tanulmányok többek között az Európai Unió nyelvpolitikai kérdéseire világítanak rá, valamint a Bologna-folyamat hatásait elemzik a fordító- és tolmácsolás szemszögéből. A finnországi Ewald Reuter, az észt Viktoria Umborg, valamint hazai színekben Fischer Márta előadása alkotja ezt a részt. A kötet hatodik, záró fejezetében több szerző is a számítógép és az internet nyújtotta lehetőségekről ír, olyan módszerekről, szoftverekről, programokról, amelyek az oktatásban és/vagy a kutatásban alkalmazhatók. Hubainé Oláh Ágnes és Kruzslisz Ferenc például a számítógéppel támogatott szakfordítás tapasztalatairól számolnak be, Kiss Tibor pedig a többnyelvű szoftverek világába kalauzolja el egy konkrét tankönyv bemutatásán keresztül. Tolmácsolással kapcsolatos írások is helyet kaptak ebben a fejezetben: Somos

Csilla Edit az autonóm tanulás szerepének kutatási eredményeiről, valamint a szaktolmácsolás elemzéséről tájékoztatja az olvasót.

A konferencia-kötet összességében rendkívül hasznos tudásanyag gyűjteménye, amely nem hiányozhat a fordítástudomány és a tolmácsolás iránt érdeklődő kutatók, oktatók és diákok könyvespolcáról. Nem tagadom viszont, hogy van egy kis hiányérzetem a szerzők elérhetőségét illetően: a nevükön kívül kizárólag egy településnév szolgáltat róluk némi információt. Szívesen láttam volna egy email-címet vagy egy intézménynevet a szerzők neve alatt, hiszen így a kutatások iránt érdeklődők könnyen fel tudnák venni velük a kapcsolatot. A témák ugyanis szinte kivétel nélkül további gondolkodásra ösztönöznek.

**Rövidített hivatkozási útmutató
a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzői számára
(részletesen: www.manye.pte.hu)**

Könyv, monográfia:

Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies.*
Manchester: St Jerome Publishing.

Folyóiratban megjelent tanulmány:

Hell Gy. 2003. Cicero fordítási elvei.
Fordítástudomány V. évfolyam, 2. szám, 37–58.

Szerkesztett kötetben megjelent tanulmány:

Venuti, L. 1998. Strategies of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies.* London: Routledge, 240–44.

Konferencia-előadás (ha megjelent):

Láng Zs. 2003. Beszéd kiválasztása a tolmácképzésben.
In: Tóth Sz. (szerk.) *A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai.* Szeged: JGYTFK, 320–324.

Konferencia-előadás (ha nem jelent meg):

Klaudy K. 2001. *Asymmetry Hypothesis.*
Elhangzott: 3rd International EST (European Society for Translation Studies) Conference. Koppenhága, Dánia.

Rudolf Pölzer

Kein Land des Übersetzens? Studie zum österreichischen Übersetzungsmarkt 2000–2004

(Wien, Berlin: LIT Verlag, 2007. 209 pp.

ISBN 978-3-7000-0721-0 Österreich,

ISBN 978-3-8258-9553-2 Deutschland)

Karl Nikoletta

Rudolf Pölzer írása annak az új fordítástudományi sorozatnak a második köteteként jelent meg, melyet Michaela Wolf indított *Repräsentation – Transformation. Translating across Cultures and Societies* címmel. Michaela Wolf a könyv előszavában rámutat arra, hogy az osztrák kiadók nehezen szánják rá magukat (nagyobb) fordítások kiadására, ezért az osztrák könyvkiadás ebben a tekintetben messze elmarad a tőkeerős német kiadók mögött, akik a fordításokban sikert ígérő üzletet is látnak. Rudolf Pölzer az aktuális tendenciákat igyekszik bemutatni. Olyan terület ez, mely még nincs feltérképezve, ezért Michaela Wolf hiánypótlónak nevezi a könyvet.

A kötet hét fejezetből áll, melyet a táblázatok és grafikonok jegyzéke és egy függelék követ. A bevezetőben a szerző felteszi a megválaszolandó kérdéseket: Melyek a német nyelvű könyvpiac centrumai? Milyen esélyekkel rendelkeznek azok az írók, akik egy magánkézben lévő osztrák kiadónál jelennek meg, szemben azokkal, akiket egy német konzernkiadó jelentet meg? Milyen viszonyban van a német könyvek importja (Ausztriába) és az osztrák könyvek exportja (Németországba)? Milyen súlyuk van az osztrák kiadóknak a tőkeerős német kiadók közt? Milyen nagyságrendben mozog az osztrák könyvkiadás összehasonlítva a némettel? Vajon az osztrák kiadók más (kevésbé központi helyzetben lévő) nyelvekre koncentrálnak, mint a németek?

Megállapításait a *Die Literatur der österreichischen Kunst-, Kultur- und Autorenverlage 2000-2004* katalógusaiból és a *Schwarzer*-bestsellerlistákból vett adatokkal bizonyítja. Kétségtelen tény, hogy vannak domináns vagy központi nyelvek, melyekből sokat fordítanak, és vannak olyanok, melyek periférián maradnak. A vizsgált időszakban nem történt jelentős változás, maradt tehát az angol (hiper)centrális helyzete. 2003-ban Németországban a fordítások 49,3 %-a angoltól történt (Börsenverein des Deutschen Buchhandels e. V. 2004:77). Általános tény az is, hogy nő az első kiadások száma az újrakiadott könyvek rovására. Egyre kevesebb az olyan könyv, mely annyira sikeres, hogy gazdaságilag megéri újra kiadni.

A szépirodalmi fordítások nagy súllyal esnek latba. A fordítás innovációt jelent abban az értelemben, hogy akkumulálja az irodalmi tőkét. A fordítás

lehet irodalmpolitikai stratégia, mint ahogy Boszniában is, ahol a lerombolt nemzeti könyvtárral óriási deficit keletkezett, és a fordításokon keresztül próbálnak újra kapcsolódni a nemzetközi irodalomhoz.

Pölzer szembeállítja a könyvkiadó-konzerneket és a kis kiadókat, ahol a gazdasági siker a túlélés feltétele és a folytatás lehetősége, így aztán mindegyikük a nagy áttörésben reménykedik. A nagy konzernek megengedhetik maguknak, hogy olyan értelemben vett saját imázst alakítsanak ki maguknak, mint például a Rowohlt kiadót felvásárló Holzbrinck-konzern, amely minőségi angol-amerikai irodalom közvetítését tűzte ki célul. Az utóbbi években történt számos fúzió azonban azzal fenyeget, hogy veszélybe kerül a „kiadói táj” sokszínűsége.

A kis kiadók kétféle stratégiát próbálnak követni. Az egyik, amikor olyan speciális érdeklődésre számot tartó témák határozzák meg a kiadói profilt, mint például a nőirodalom vagy az erotikus irodalom. A másik, amikor meghatározott kultúrákkal és nyelvekkel foglalkoznak, mint például a Romiosini kiadó Braunschweigben, amely az újjörög irodalmat állította fókuszba. Így elképzelhető, hogy kialakul körülöttük egy olyan hű olvasóközönség, mely nem kötődik rövid életű trendekhez. A veszély azonban mindig fennáll, hogy a sokáig gondozott, és végre bizonyos népszerűsége szert tett szerző átpártol egy nagyobb kiadóhoz.

Ezenkívül Paulo Coelho és Hennig Mankell (svéd krimiíró) példája bizonyíték arra, hogy a periférián lévő nyelvekből is származhat átütő siker. Ez fordítva is igaz, a központban lévő nyelvek nem jelentenek automatikus sikert.

Fordítás tekintetében a legfontosabb témakörök a szépirodalom és a gyermek- és ifjúsági irodalom. Németországban a szépirodalmi könyvek egyharmada fordítás. Ausztriában ez az arány csupán nyolc százalék. (A legnagyobb érdeklődésre számot tartó terület a filozófia/pszichológia/ezotéria.) Az egyik ok, hogy Ausztriában nincs támogatás a szépirodalmi fordításokra, márpedig a kis kiadók állami és egyéb pályázatokon juthatnak pénzhez. A másik, a kiadók számára nem elhanyagolható tény, hogy a fordítás többletköltséggel jár (a jogdíjak különösen magasak az angolszász térségben), és ezt nem szívesen vállalják.

A szerző megállapítja, hogy az osztrák könyvpiac a német perifériája, mely olyan hatalmi központokkal rendelkezik, mint München, Berlin, Hamburg, Stuttgart, Frankfurt, Zürich (vö. Gerlach/Schalke 1999:29). Bécs, bár lakosai számát tekintve a második legnagyobb város a német nyelvű térségben, perifériára szorult. Sajnálatos tény az is, hogy osztrák szerzők német kiadókhöz vándorolnak: Konrad Bayer (Rowohlt), Gerhard Rühm (Rowohlt, Luchterhand), H. C. Artmann (Suhrkamp), Kathrin Röggla (S. Fischer), Elfriede Jelinek (Berlin Verlag, Rowohlt).

A Zsolnay Kiadó, mint Ausztria vezető kiadója (mely a német Hanser kiadó tulajdonában van), a vizsgálat tárgyát képező időszakban a legnagyobb mértékben járult hozzá a fordításokhoz (kivéve a gyerekirodalmat): 76 fordítást adtak ki 16 különböző forrásnyelvből.

Egy lefordított mű jelentőségét, mivel nem csupán árucikkről van szó, hanem kulturális termékről (kulturelles Gut) is, nem csak gazdasági kritériumok szerint lehet megítélni. A legitimitás döntő faktora a kritika. Az *ORF* és a

Hauptverband des Österreichischen Buchhandels 2003-ban létrehozott egy havonta megjelenő listát, amely a legjobbak listája (Bestenliste), és ahol a 45 fős zsűri (irodalomkritikusok, könyvkereskedők, újságírók) nem az eladott példányszám szerint rangsorol.

A fordítással foglalkozó kiadóknak nagy kulturális tőkével kell rendelkezniük, pontosan ismerniük kell azokat az irodalmakat, amelyekből fordításokat „gyártanak”. Nehezen eladható irodalom a líra és a kísérletező próza.

Könyve második felében a szerző külön tárgyalja az angol, a francia, a szlovén és még néhány kelet- és dél-európai nyelv fordításokban elfoglalt helyét. Megállapítja, hogy a francia nyelv nagyon alárendelt szerepet játszik, alig jelennek meg fordítások franciából. Az osztrák Picus Verlag kortárs francia regények kiadására specializálódott, ám a nemzetközileg sikeres francia szerzők német nyelvterületen nem hoztak átütő sikert. Felmerül a kérdés, vajon mi ennek az oka? Vajon a kisebb kiadó nem rendelkezik a piacon akkora hatalommal, hogy német fordításban keresztülvigyen egy eredetiben nagy sikerű művet? Vagy talán maga a francia irodalom nem eladható Ausztriában?

A szlovén jelentősége a fordítások tekintetében Lojze Wiesernek (Wieser Verlag) köszönhető, aki tudatosan célozta meg a szlovén irodalmat. Lojze Wieser szerint míg a nagy nemzetek viszonylag keveset tudnak nyújtani, addig a kisebb kultúrák irodalma csúcson van, csak senki nem veszi észre.

Nekünk magyaroknak különösen érdekesek a magyar irodalom fordításreleváns aspektusai. A magyar írók kétféle utat jártak be. Kukorelly Endre és Esterházy Péter először osztrák kiadóknál jelent meg (Droschl, Residenz), míg Kertész Imre és Nádas Péter kezdettől fogva utat talált a nagy német kiadókhöz.

1999-ben a Frankfurti Könyvvásáron Magyarország volt a vendég. A tőkeerős kiadók és befolyásos médiák felismerték a magyar irodalom (mindezekelőtt a regényirodalom) jelentőségét. A fordításokat tekintve teljesen más a magyar helyzete Németországban és Ausztriában. „In der Bundesrepublik erreichte das Ungarische 2003 mit 25 übersetzten Titeln nur den 14. Platz der wichtigsten Herkunftssprachen für Übersetzungen, in Österreich zählte es im selben Jahr mit fünf Übersetzungen zu den sieben meistübersetzten Sprachen” (2007:35). A német bestsellerlistákon kevesebb magyar fordítás van, mint az osztrákon. Ennek oka, hogy az osztrákok nagyobb érdeklődést mutatnak keleti szomszédjuk irodalma iránt. Mégis az üzlet szilárdan a német kiadók kezében van, mert a nagy sikerű könyveket ők adják ki. Az ORF listáján a 2003. május és a 2004. december közti időszakban a magyarból való fordítások a második helyen álltak, ami 14,6%. (Összehasonlításként: az angol állt az első helyen 45,1%-kal.) A magyar irodalom kiadásában tevékeny osztrák kiadók a nehezen eladható avantgárd szövegekre koncentrálnak, melyekkel legfeljebb szimbolikus tőkét kovácsolhatnak maguknak. Olyan magyar írókat, akik nagy gazdasági nyereséget hozhatnának, nem sikerült kiadni.

Rudolf Pölzer szerint a fordítás kulturális transzferként működik, így nem éréktelen, hogy az osztrák kiadók milyen mértékben közvetítik Németország felé Kelet- és Délkelet-Európa irodalmait. Lehet, hogy Ausztria nem a fordítások országa, mégis az osztrák kiadók érdeme az, hogy a német olvasóközönség-

hez közel hozza azoknak az országoknak az irodalmát, melyeket Nyugat-Európa régóta perifériaként kezel.

Ausztriában megjelent magyar irodalmi művek 2000-2004 között

Die Literatur der österreichischen Kunst-, Kultur- und Autorenverlage katalógusai alapján

2000

(-)

2001

Bozai, Ágota: *Irren ist göttlich* (Roman). Kremayr & Scheriau. Aus dem Ungarischen: Christina Kunze.

Tolnai, Ottó: *Ich kritzelte das Akazienwäldchen in mein Heft* (Erzählungen). Edition per procura. Aus dem Ungarischen: György Buda und Géza Deréky.

2002

Garaczi, László: *Pikasso sieht rot* (Erzählungen). Droschl. Aus dem Ungarischen: Pál Deréky und Andrea Seidler.

Méhes, Károly: *Zwei Bärte. Von der Erhaltung der Materie / A szakáll másodszor. Nem vész, csak átalakul* (Zwei Erzählungen). Wieser. Deutsch/Ungarisch. Aus dem Ungarischen: György Buda.

Rakovszky, Zsuzsa: *Familienroman* (Gedichte). Edition Korrespondenzen. Ungarisch/Deutsch. Aus dem Ungarischen: Zsuzsanna Gahse.

2003

Márton, László: *Die schattige Hauptstraße* (Roman). Zsolnay. Aus dem Ungarischen: Agnes Relle.

Molnár, Ferenc: *Fast ein Dichter, gewiss ein Poet* (Kurzprosa und Kabaretttexte). Löcker. Aus dem Ungarischen: Kathalin Hamvas-Revicki.

2004

Die unsichtbare Ungarn. Ungarische Prosa jenseits der Staatsgrenzen (Anthologie). Wieser. Herausgegeben von Irene Ruebberdt und Christine Schlosser. Aus dem Ungarischen.

Eörsi, István: *Ich fing eine Fliege beim Minister* (Prosa). Wieser. Aus dem Ungarischen: Zsuzsanna Gahse.

Lakatos, Menyhért: *Märchen der langen Nächte. Mythen. Roma-Märchen.* (Märchen). Wieser. Aus dem Ungarischen: György Buda.

Roma-Lyrik aus Ungarn. Eine Auswahl (Anthologie). Wieser. Deutsch/Romanés. Herausgegeben und aus dem Ungarischen übersetzt von: Andrea Kostics-Gyurkó und József Kovács Hontalan.

Scheibner, Tamás – Szegedy-Maszák, Mihály: *Der lange, dunkle Schatten. Studien zum Werk Imre Kertész.* (Literaturwissenschaft). Passagen. Aus dem Ungarischen: Andrea Egyed.

Tandori, Dezső: *Stafette* (Prosa und Dichtung). Wieser. Aus dem Ungarischen: Christine Rác.

Vörös, István: *Die leere Grapefruit* (Gedichte). Edition Korrespondenzen. Ungarisch/Deutsch. Aus dem Ungarischen: Zsuzsanna Gahse.

Szemle

Cseresnyési László

Nyelvek és stratégiák. Avagy a nyelv antropológiája

(Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2004. 250 pp. +App.)

Somodi Júlia

Cseresnyési László a japán Shikoku Gakuin Egyetem professzora, kutatási területe a szociolingvisztika, pragmatika és kognitív szemantika. A 2004-ben megjelent *Nyelvek és stratégiák Avagy a nyelv antropológiája* szociolingvisztikai kézikönyv. A szerző előszavában könyvét a szakirodalomban elmélyedni kívánó tanulóknak és kutatóknak ajánlja. Nagy segítséget nyújt a kutatóknak a könyv végén található közel 3000 szakirodalmi hivatkozás, illetve a hatnyelvű (angol, német, francia, orosz, japán, kínai) szociolingvisztikai fogalomtár, amely mankót nyújt a magyar és nemzetközi szakkifejezések elsajátításában.

Amint a szerző előszavában kifejti, a könyv egyik célja, hogy értelmezze a szociolingvisztikai alapfogalmakat, a másik cél pedig, hogy ne „jámbor egyértelműséget sulykoljon” (p.i.), hanem inkább megzavarja, azaz gondolkodásra készítse olvasóit.

A könyv nyolc fejezetből és több alfejezetből áll.

Az első fejezetben, amely az *Elvek és paradigmák* címet kapta, Cseresnyési László többek között arra keres választ, hogy mennyire absztrakt a nyelvtudomány. Chomsky nyelvelméleti nézetei, valamint a Saussure-féle *langue* és *parole* fogalom bemu-

tatása után több tucat példamondatot sorol fel a szerző, az után kutatva, hogy mi tekinthető nyelvtanilag helyesnek/elfogadhatónak, esetleg furcsának vagy hibásnak a magyar nyelvben. A konklúziót Gombocz Zoltán szavai jelentik, miszerint „Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll” (Gombocz 1931:11).

A fejezet foglalkozik továbbá a szociolingvisztika kialakulásával, azaz, hogy milyen más diszciplínákat foglal magában (antropológiai nyelvészet, dialektológia, diskurzuselmélet, stb.). A záró részben szó esik a magyar szociolingvisztikai kutatások kezdeteiről is.

A második fejezet címe *Kódok, készségek, stratégiák*. Először a kommunikatív kompetencia fogalmát tisztázza a szerző: „kompetens beszélőnek az számít, aki a környezete által tőle elvárt nyelvi repertoárt ismeri és képes használni.” (p. 23.). Részletes bemutatást kapunk a kommunikatív kompetencia négy összetevőjéről is (grammatikai, szociolingvisztikai, diszkurzív és stratégiai kompetencia). A fejezet legizgalmasabb része talán a nyelvi udvariasságról, tiszteletiségről szóló rész. A különböző nyelvek köszönési és megszólítási szokásainak példákkal való illusztrálása igen tanulságos a fordítás és tolmácsolás iránt érdeklődők számára. A nyelvi udvariasság kérdésköréről szóló részlet is sok hasznos információval szolgál az olvasónak. Megtudhatjuk például, hogy miközben az udvariasságot sokan nyelvtől független

jelenségnek vélik, nagyban eltérő lehet különböző kultúrákban. Így például a magyar *udvariasság* szó megfelelőjének a délkelet-ázsiai nyelvekben több jelentése is lehet: udvarias és illemtudó, udvarias és „jól nevelt” vagy udvarias és tartózkodó. A tiszteleti nyelvhasználatról is sok érdekességet tudhatunk meg. A szerző főleg a japán nyelvből hoz példát, ahol a nyelvi tiszteletiség nem csupán a társadalmi státusz, hanem sokszor az ismeretség mélysége, a csoportazonosság logikája szerint működik.

A *Nyelvek a nyelvben* című harmadik fejezet a nyelvváltozatok, nyelvi rétegek iránt érdeklődőknek jelent izgalmas kalandot. A fejezet az elméleti háttér ismertetésével indít, szó esik a nyelvváltozatok csoportosításáról is. Olvashatunk arról, hogy azonos-e a sztenderd nyelv az irodalmi- vagy a nemzeti nyelvvel, illetve, hogy melyik kifejezés mikortól használatos a magyarban. A szellemes példákhoz közzönhetően rendkívül olvasmányos a *Szlang, zsargon, argó* alfejezet, amely nemcsak szórakoztat bennünket mulatságos példáival, de a hivatkozásokon keresztül hasznos útmutatót is ad. Nem kevésbé érdekes a férfi és női nyelvvel foglalkozó alfejezet sem. Izgalmas a nemek közötti nyelvhasználati eltérések elméleti része is, akár csak a nyelvben tetten érhető nemi diszkrimináció ellen folytatott küzdelemről szóló sorok. Pl. az angolban a „részhajló” *man* szó módosítása (*chairman-chairperson*, stb.) (p. 80.).

Megtudhatjuk továbbá azt is, hogy a japánban olyan egyszerű kifejezéseket, mint *finom* vagy *eszik*, teljesen másképp jelölik a férfi és a női nyelvben.

A *Tények és ítéletek* című negyedik fejezetben elsőként a nyelvi nor-

ma létezésének jelentőségéről, a nyelvi egység politikai jelentőségéről esik szó. Ezután a szerző azt a kérdést járja körül, hogy hol húzható meg a határ nyelvtudomány és nyelv művelés között, valamint hogy igaz-e az a sztereotípa, miszerint a nyelv művelést pártolók nemzeti érzésűek, az ellenzői pedig főként liberálisok, esetleg baloldaliak. (p.99.).

A szerző három kifogást is emel a nyelv művelők munkájával szemben: a nyelv művelésben főként a „növényirtó jelleg dominál”, másrészt nem a „nyelvi felzárkóztatást” tűzik ki célul (holott a magyar társadalomban erre szükség volna). Harmadrészt a szerző azt kifogásolja, hogy a nyelv művelők „hamisan értelmezik a nyelv helyesség ismeretelméleti státuszát” (p. 102.). Cseresnyési szerint, ahogy a továbbiakban kifejti, a nyelv helyességi kérdésekben állást foglalóknak „világossá kell tenniük, hogy nem a magas tudomány egzaktóságát képviselik, hanem csak az általa mérvadónak vélt normát”.

A *Geolingvisztika: a világ nyelvei és a világ nyelv* címet viselő ötödik fejezet színesen illusztrálja a nyelvi sokszínűséget. „A geolingvisztika tárgya a világ nyelveinek elterjedése, a nyelvek közti kapcsolatok és konfliktusok, valamint a globális nyelvi tervezés, de tág értelemben magába foglalja a hagyományos nyelvjárást és nyelvföldrajzot is” (p. 126.).

A nyelv és nyelvjárás közti különbséget a kínai beszélők példáján keresztül mutatja be a szerző. Kiter az egyes nyelvek közti kölcsönös érthetőség fogalmára is. Ez jellegzetesen aszimmetrikus jelenség, az „A” változat beszélői általában jobban értik a „B” beszélőit, mint fordítva. Ilyen például a francia és a román nyelv: a

francia jelentős hatást gyakorolt a román nyelvre, fordítva viszont ez nem igaz.

A következő alfejezetben a nyelvek demográfiájáról esik szó. A szerző bemutatja a nyelvek demográfiai adatait és viszonyait tárgyaló forrásokat és ezek elérhetőségét (*Ethnologue* és *World Factbook*, p. 131.). Egy táblázaton keresztül áttekintést kapunk a legtöbb beszélővel rendelkező nyelvekről, de a szerző felhívja figyelmünket arra, hogy a fentiekre vonatkozó adatok eltérőek, ami a források megbízhatatlanságával, a feldolgozás módszertanának problémáival, és az értékelés önkényességével magyarázható (p. 133.).

A fejezetben még szó esik a nyelvek fontossági mércéjéről: pl. internetnyelv-e, publikációs, ill. konferencianyelv-e, használatos-e diplomáciai nyelvként, vagy hányan tanulják idegen nyelvként.

A fejezet végén a szerző pontos adatokat közölve rövid áttekintést ad arról is, hogyan alakult Magyarországon az idegennyelv-oktatás a II. világháború után.

A *Többnyelvűség, nyelvi tervezés, nyelvi jogok* című hatodik fejezetben elsőként az *anyanyelv*, valamint a kétnyelvűség fogalmát járjuk körül. A kétnyelvűség esetében a szerző megkülönbözteti az egyéni kétnyelvűséget, illetve a társadalmi kétnyelvűséget. A nyelvi kompetencia alapján a kétnyelvűséget tovább bonthatjuk: beszélhetünk kiegyensúlyozott és egyenlőtlen kétnyelvűségről. Érdekes kategória a koordinált kétnyelvűség (a bilingvis beszélő két teljesen elkülönülő fogalmi rendszert társít a két nyelv kategóriáihoz), illetve az összetapadó kétnyelvűség (amely esetében a két nyelv fogalmi reprezentációja nem független egymástól).

A nyelvi kisebbségek kapcsán érinti a szerző az idegen nyelvek tanulása révén létrejövő elit (kulturális) kétnyelvűség, területi kétnyelvűség, történeti kétnyelvűség (az őshonos kisebbségek esetén), valamint a bevándorló kisebbségi kétnyelvűség fogalmakat.

A nyelvi tervezés három területének: státusztervezés, korpusztervezés, nyelvelsajátítás-tervezés bemutatására a modern héber nyelvet választotta a szerző. Ben Yehuda története színesíti a héber nyelvelsajátítás tervezéséről szóló oldalakat. Ben Yehuda, aki a héber nyelv kialakításában fontos szerepet játszott, amikor feleségével partra szállt Jaffában, megfogadta, hogy ezentúl csak héberül beszélnek egymással, holott a felesége egyáltalán nem beszélte a nyelvet.

A fejezet utolsó részében a magyarországi kisebbségek, valamint a határon túli magyar kisebbség nyelvi helyzetét mutatja be. Minden elcsatolt terület nyelvi helyzetéről részletes leírást kapunk. Külön erénye e fejezetnek, és egyben a könyvnek is, a közölt adatok pontossága és frissessége, valamint a témához kapcsolódó gazdag bibliográfia.

A *Nyelvi ökológia: kontaktusok és konfliktusok* címet viselő hetedik fejezet témája a nyelvek egymáshoz és a környezethez való viszonya, a nyelvi ökológia, illetve a nyelvi kölcsönzés. Ezeket a jelenségeket a kontaktusnyelvészeti kutatja. A fejezetben szó esik a kontaktusnyelvek típusairól is, mint a pidzsin és a kreol. A könyvből megtudhatjuk, hogy ezek a nyelvek sokáig nem tűntek legitim kutatási témának, az első elméleti munkák csak a 19. század végén jelentek meg.

A hetedik fejezet utolsó alfejezete a nyelvek életével, halálával és fel-

támadásának témájával foglalkozik. Akárcsak a kreolisztikát, a kihalással fenyegetett nyelvekkel való foglalkozást, illetve a nyelvek revitalizációját sem tartják „komoly” kutatási témának a nyelvészek. Az utóbbi iránt például csak az elmúlt két évtizedben kezdtek érdeklődni a kutatók. Sokakat megdöbbenhet az a tény, hogy „biztonságban” csupán a világ nyelveinek tizede van, hiszen a nyelvi vitalitás, azaz az életerő egy ország gazdasági, politikai erejében rejlik.

Míg az első hét fejezetben a természetes nyelvekről esett szó, a *Jelnyelvek és mesterséges nyelvek* című nyolcadik és egyben utolsó fejezet a jelnyelvek és a mesterséges nyelvek problémáit dolgozza fel. A jelnyelvek között a szerző megemlíti a másodlagos jelnyelvet, amelyet halló emberek használnak, mint pl. motorosok, fűrészüzemek dolgozói, stb.. Ezután részletesen tárgyalja a szerző a siketek jelnyelvét nemzetközi és hazai vonatkozásban egyaránt. A nemzetközi segédnyelvek közül többet is részletesen ismertet Cseresnyési László, majd kitér az *eszperantóra*, mint egyetlen alkalmas mesterséges és segédnyelvre, amely elvileg be tudná tölteni a nemzetközi nyelv feladatát.

Ugyanakkor egy segédnyelv esetleges sikere nemcsak politikai, de üzleti érdekeket is sértene (gondoljunk csak a tolmácsokra, fordítókra, nyelvtanárokra, a milliányi nyelvkönyvre). Cseresnyési azzal zárja könyvét, hogy a 21. század elején a nemzetközi segédnyelvek kérdése semmilyen mértékben nem aktuális, hisz semmi jelét nem láthatjuk annak, hogy az eszperantó az angol vetélytársa lenne.

A könyv külön érdeme, hogy a hazai és nemzetközi nyomtatott és elektronikus szakirodalom részletes is-

mertetése mellett a világ legkülönbözőbb nyelveiből vett érdekes és szemléltető, sokszor szellemes példákknak köszönhetően élvezetes olvasmány azok számára is, akik nem kifejezetten kutatási céllal forgatják a könyvet.

Irodalom

Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* XXVII. évf. 1-2. szám, 1-11.

Towards a European Masters in Translation

Brüsszel, 2008. március 14.

Ruzsbatzky Zsuzsa

Az Európai Bizottság Fordítószolgálat (DG Translation) 2008. március 14-én Brüsszelben tartotta második konferenciáját „Towards a European Masters in Translation” (Úton az európai fordítói mesterdiploma felé) címmel. Mint a konferencia alcíme is mutatja, az egyik cél a Fordítószolgálat és az EU tagországokban fordítóképzést nyújtó felsőoktatási intézmények közötti együttműködés erősítése volt. Ennek jegyében 31 ország egyetemiei képviseltették magukat a konferencián. Magyarországról az ELTE, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem és a Szegedi Egyetem 1-1 oktatója (Klaudy Kinga, Ruzsbatzky Zsuzsa és Haiderné Végh Zsuzsa) kapott meghívást, amiért Fáber Ildikónak, a Fordítószolgálat magyar nyelvi csoportja vezetőjének is köszönet jár.

Az egynapos konferencia elsődleges célja a 2006-ban megrendezett első konferencia nyomán született dokumentumok megvitatása volt, va-

lamint a további lépések megtervezése annak érdekében, hogy az európai fordítói mesterdiplomát adó képzést minél szélesebb körben be lehessen vezetni az EU tagországokban.

A három előzetesen körbeküldött dokumentum a következő volt:

1. Az európai fordítói mesterképzés (EMT) részletes leírása (a képzés célja, jellege, a képzés során elsajátítandó kompetenciák, javasolt tantárgyak és azok leírása, felvételi követelmények, értékelés).
2. A kialakítandó kompetenciák részletes felsorolása 6 fő kompetencia köré csoportosítva, a következők szerint: fordítói szolgáltatói kompetencia; nyelvi kompetencia; interkulturális kompetencia; információbányászati kompetencia; témakutatási kompetencia; technológiai kompetencia.
3. A programhoz történő csatlakozás kritériumai és menete.

A konferencia megnyitóbeszédét Leonard Orban, a többnyelvűségi biztos, és Karl-Johann Lönnroth, a Fordítószolgálat főigazgatója tartotta meg. Többek között a következők hangzottak el:

- 2007. január 1. óta 23 hivatalos nyelv van az Unióban,
- a „nyelvipar” folyamatosan bővül: a forgalom évente 7,5%-kal nő,
- új kifejezések jelennek meg, pl. a treditör – a fordító (translator) és a szerkesztő (editor) szavak összevonásából,
- a nyugdíjba vonuló fordítónemzedék nyomán új fordítókra lesz szükség, az igény egyre nő,
- az Európában beszélt 450 nyelv 50%-a második nyelv,
- a diákok 90%-a angolt tanul első idegen nyelvként,

- bizonyos nyelvekből nincs elegendő közvetítő, ezért egyre fontosabbá válik az élethosszig tartó nyelvtanulás,
- a jövőben remélhetőleg egyre inkább elterjed, hogy a televíziók feliratozzák a külföldi filmeket, ami jelentősen segítheti az idegennyelv-tanulást.

Angeliki Petrits, a Fordítószolgálat egyetemi kapcsolatokért felelős munkatársa beszámolt a 2006-os konferencia óta történekről. A kidolgozott programmal kapcsolatban elmondta:

- az EMT nem olyan jellegű diploma, amit akkreditálni lehet, hanem egyfajta védjegy, amely a képzés minőségét jelzi,
- a képzési program csak javaslat, amely szerint érettségi + 3 év elvégzése után lehet felvételt nyerni a képzésre, 60-120 kredit értékű (ez azonban még nyitott), de minden intézmény figyelembe veheti a saját adottságait és eszerint módosíthatja,
- támogatási lehetőségek: sajnos pénzügyi támogatásra nincsen mód, mivel a Fordítószolgálat nem finanszírozhat egyetemeket, de létrehozzák a Visiting Translator Scheme (VTS) programot, amely 4 hetes cseréket tesz majd lehetővé.

A további tervek:

1. a kompetenciák listáját véglegesíteni kell (Yves Gambier),
2. nyárra a szakértői bizottság kidolgozza a csatlakozás felvételi követelményeit (Dorothy Kelly),
3. az ősz folyamán nyújthatják be jelentkezésüket az egyetemek,
4. a tél folyamán megszületik a döntés, mely egyetemek szerzik meg a jogot a logó használatára,
5. 2009 folyamán elindul a rendszer.

Yves Gambier beszélt a kompetencia-lista összeállításáról:

- az eredményt akarták rögzíteni, nem az odavezető utat,
- nem vették bele a kutatási kompetenciát, mert az magától értetődő egy mesterképzésben,
- a szakmai realitások alapján állt össze, nem a létező programok figyelembevételével,
- nem akartak semmiféle hierarchiát felállítani; ugyan hosszú a lista, de 6 terület köré van csoportosítva.

Dorothy Kelly beszélt a bekerülő egyetemek kiválasztásának kritériumairól:

- programokat/képzéseket értékelnek, nem egyetemeket,
- az ún. „második ciklusról” van szó, 60-120 kredit közötti értékben, de az is pályázhat, aki nem indít első ciklusú képzést (alapképzést),
- fontos, hogy legyen cserelhetőség (tanár- ill. diák-),
- derüljön ki, hogyan biztosítják a megfelelő minőség elérését.

A kérdésekre adott válaszokban elhangzott, hogy

- lehet belső értékelésről szóló dokumentumokat is csatolni a jelentkezéshez,
- kiegészítő elemként tartalmazhat a képzés műfordítási komponenst is,
- a pályázat költségét mindenkinek magának kell állni,
- a második ciklus lehet 1 éves vagy 2 éves; az pályázhat 1 éves képzéssel, aki előtte alapképzést is indít, összességében a diploma kiadásához a hallgatónak rendelkeznie kell 300 kredittel,
- legyen lehetőség tudományos munkára is – ennek érdekében létre fog jönni a Joint Research Centre

website, amelyen a közösségi joganyagot teszik hozzáférhetővé a különböző nyelveken,

- legyen lehetőség a tanároknak is eljutni a Fordítószolgálathoz gyakorlatra.

A délutáni munka három szekcióban folyt:

- I. Milyen képzésre van szüksége a tanároknak?
- II. Mik legyenek a felvételi követelmények a diákok számára?
- III. Hogyan mérjük/értékeljük a kompetenciákat?

A III. munkacsoport két kérdés megvitatását tűzte ki célul:

1. a képzés során hogyan lehet mérni/értékelni a kompetenciákat?
2. hogyan lehet mérni/értékelni, hogy maga a képzés kialakítja-e a megfelelő kompetenciákat?

Sajnos a vita során elég kevés szó esett a két konkrét kérdéstről, azonban sok más szempont felmerült:

- túl sok a kompetencia, túl hosszú a lista – válasz: ez a minimálisan szükséges, de 6 alapkompentencia köré vannak építve,
- az értékeléshez kellene egy referenciakeret az alkompetenciákra, de ez így túl sok,
- mi az MA szint? – a listán belül az elemek szintje nem egyenletes, van, ami inkább az alapszinthez (BA) tartozik,
- mit mérünk? szövegértést? – az inkább a nyelvi fejlesztés része (ha van), és nem tükrözi a fordítói készséget,
- ezt mind nem lehet mérni – egyszerűsíteni kellene,
- szükség volna hosszabb szakmai gyakorlatra és fogadó intézményekre,

- a pályázatnál a jegyekből (vizsgaeredményekből) számított statisztika nem mond semmit; a megfelelt (pass, elégséges) kategória egyetemenként különböző, sokszor nem is a képző tanszék/intézmény határozza meg,
- mégiscsak fel lehetne állítani hierarchiát (merthogy túl hosszú a lista),
- meg kellene különböztetni alkalmazott (gyakorlati) MA-t és elméleti (kutatói) MA-t, az utóbbiban kellene elvárni a disszertációt.

A kompetencialistát átnézve két probléma fogalmazódott meg a magyar résztvevőkben (bennünk):

1. A listában kevés szerep jut magának a fordítói kompetenciának, illetve annak, hogy a mérést fordítások készítése szolgálná,
2. Ha a frissen végzett hallgató a listán szereplő minden kompetenciával/ alkompetenciával rendelkezik,

akkor gyakorlatilag a tudása egyenértékű egy hosszú évek óta dolgozó fordítóéval, vagyis a listából mintha az derülne ki, hogy nem a (hosszú) gyakorlat teszi a mestert, illetve hogy ezeket mind ki lehet fejleszteni egy maximum 2 éves, 120 kredités képzés során, ami meglehetősen irreálisan hangzik.

Miután a szekciók befejezték a munkájukat, minden szekció vezetője összefoglalta az ott elhangzottakat, majd a munkacsoportok vezetői válaszoltak a további kérdésekre. A kulcsmondatot Brian Fox mondta ki az ülés végén: „nem az életre készítünk fel, hanem a változásra”.

A konferencia anyagai és a videofelvételek megtalálhatók a Fordítószolgálat honlapján:

http://ec.europa.eu/dgs/translation/external_relations/universities/master_en.htm

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok

Könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatás területén megjelent legújabb könyvekből, és várja a jelentkezőket új fordítástudományi könyvek ismertetésére

2008

- Ladányi Mária 2008. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: Elvek és esetek.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 300 pp. ISBN 978 963 7094 81 1
- Magay Tamás (szerk.) 2008. *Félmúlt és közeljövő.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 325 pp. ISBN 978 963 05 8559 0
- Sárdi Csilla (szerk.) 2008. Kommunikáció az információs technológia korszakában. XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Siófok, 2007. április 19-21. *A MANYE Kongresszusok előadásai.* Vol. 4. No.1. 291 pp.+ Vol. 4. No. 2. CD.ISSN 1786 545X ISBN 978 963 06 4512 6

2007

- Józan Ildikó, Jeney Éva, Hajdú Péter (szerk.) 2007. *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig.* Budapest: Balassi Kiadó. 474 pp. ISBN 978 963 506 711 4
- Kassai Ilona (szerk.) 2007. *Nyelv, nyelv, nyelv. A Máté evangéliumától a finn egészségügyig. Nyelvészeti Doktorandusz Füzetek 5.* Pécs: Nyelvtudományi Doktori Iskola. 97 pp. ISBN 963 9074 225
- Judy Szöllősy 2007. *Hunglish into English. The Elements of Translation from Hungarian into English.* Budapest: Corvina Books Ltd., ISBN 978 963 13 5556 7
- Franz Pöchacker, Arnt Lykke Jakobsen, Inger M. Mees 2007. *Interpreting Studies and beyond. A tribute to Miriam Shlesinger.* Copenhagen Studies in Language 35. Copenhagen: Samfundlitteratur Press. 311 pp. ISBN 978-87-593-1349-7
- Klaudy Kinga 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 274 pp. ISBN 978 963 7094 682
- Székely Gábor 2007. *Egy sajátos nyelvi jelenség, a fokozás.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 141 pp. ISBN 978 963 7094 668
- Szűcs Tibor 2007. *A magyar vers kettős nyelvi tükörben.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 224 pp. ISBN 978 963 7094 644

- Heltai Pál 2007. *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia.* A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. I-II. 1284 pp. Gödöllő-Pécs: SZIE-MANYE. ISSN 1786-545X, ISBN 978-963-9483-78-1
- Fóris Ágota, Tóth Szergej (szerk.) 2007. *Ezerarcú lexikon.* Szombathely: BDF Uralisztika Tanszék és Terminológiai Innovációs Központ. 204 pp. ISSN 1788-6368, ISBN 968-963-9531-75-8

2006

- Fóris Ágota, Pusztay János (szerk.) 2006. *Utak a terminológiához.* Szombathely: BDF Uralisztika Tanszék és Terminológiai Innovációs Központ. 245 pp. ISSN 1788-6368, ISBN 978-963-9531-74-1
- Simigné Fenyő Sarolta 2006. *A fordítás mint közvetítés.* 187 pp. ISBN-10 963 06 1489 8 Miskolc: Miskolci Egyetem.
- Anthony Pym, Miriam Shlesinger and Zuzana Jettmarová (eds.) 2006. *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting.* 255 pp. Benjamins Translation Library 67. Amsterdam: Benjamins.
- Mary Snell-Hornby 2006. *The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints?* 205 pp. Benjamins Translation Library 66. Amsterdam: Benjamins.
- Monika Doherty 2006. *Structural Propensities: Translating nominal word groups from English into German.* 196 pp. Benjamins Translation Library 65. Amsterdam: Benjamins.
- Mona Baker 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account.* London and New York: Routledge. 203 pp. ISBN 0 415 38396-X
- Klaudy Kinga (szerk.) 2006. *Papp Ferenc olvasókönyv. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai.* Budapest: Tinta Kiadó. 333 pp. ISBN 963 7094474 (A kötet Papp Ferenc több fordítással kapcsolatos tanulmányát is tartalmazza.)
- Huszár Ágnes (szerk.) 2006. *A családi nyaggatástól a munkahelyi nyelvhasználatig.* Szociolingvisztikai olvasmányok magyar nyelven. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 162 pp. ISBN 963 7094 17 2
- Dróth Júlia (szerk.) 2005–2006. *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témáiról.* Gödöllő: Szent István Egyetem. ISSN 1587-4389
- Zelényi Anna, Bradean-Ebinger Nelu, Dávid Gábor Csaba (szerk.) 2006. *Tanulmánykötet a nyolcvanéves Hegedűs József tiszteletére.* Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. 154 pp. ISSN 0238-2351

2005

- Franz Pöchhacker, Miriam Shlesinger (eds.) 2005. *Healthcare Interpreting: Discourse and Interaction.* Special issue of *Interpreting* 7:2. 176 pp. Benjamins Current Topics 9. Amsterdam: Benjamins.

- Birgitta Englund Dimitrova 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. 295 pp. Benjamins Translation Library 64. Amsterdam: Benjamins
- Kassai Ilona (szerk.) 2005. *Szakszó, szaknyelv, szakmai kommunikáció*. Nyelvészeti doktorandusz füzetek 3. Pécs: PTE Nyelvtudományi doktoriiskola. 116 pp. ISBN 963 9074 22 5
- Fóris Ágota 2005. *Hat terminológiai lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó. 118 pp. ISBN 963 219 717 8
- Krisztina Károly and Ágota Fóris (eds.) 2005. *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 218 pp. ISBN 963058257-0

Folyóiratok

*A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad fordítástudományi és filológiai folyóiratokat tiszteletpéldányként vagy cserepéldányként. A cserepéldányok iránti igényt kérjük jelezni Kinga Klaudy főszerkesztőnek
(E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu)*

- Across Languages and Cultures. A Multidisciplinary Journal of Translation and Interpreting Studies* 2008. Vol. 9. No. 1. Klaudy Kinga és Károly Krisztina (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó. ISSN 1585-1923
- Alkalmazott Nyelvtudomány* 2007. 6. évf. 1. szám. Gósy Mária és Lengyel Zsolt (szerk.) Veszprém: Veszprémi Egyetem. ISSN 1587-1061
- Hungarológiai évkönyv* 2006. VII. évf. 1. szám. Nádor Orsolya és Szűcs Tibor (szerk.) Pécs: PTE BTK
- Modern Nyelvoktatás. Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat*. 2008. XV. évfolyam 1-2. szám. Szépe György (szerk.) Budapest: Tinta Könyvkiadó ISSN 1219-638
- Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 2007. Vol. 17. No. 1, 2. Kertész András (szerk.) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. ISSN 1218-5736
- Target* 2007. Vol. 19. No. 2. General editor: Gideon Toury, Editor: José Lambert, Kirsten Malmkjaer. ISSN: 0924-1884, E-ISSN 1569-9986
- The Translator* 2008. Vol. 14. No.1. Editor: Mona Baker, Manchester: St. Jerome. ISSN 1355-6509

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerkesztősége

Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: 4116500/5894, Fax: 4855217, E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu